tiszatáj

1992. AUG. * 46. ÉVF.

József Attila Tá...

Kovács András Ferenc, Orbán Ottó,
Szepesi Attila versei

Sigmond István: Hóhértangó

Pécsi Györgyi: Szilágyi Domokos
és Tőzsér Árpád költészetéről

Kovács Levente: Látlelet
a sorvasztásról

8

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

A szerkesztőség elnöke: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő: ANNUS JÓZSEF
Főszerkesztő-helyettes: OLASZ SÁNDOR
Rovatvezetők: ABLONCZY LÁSZLÓ
SZOKAI IMRE
Műszaki szerkesztő: ENGI MÁRIA

Főmunkatársaink:

BAKA ISTVÁN (Szeged)
DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)
KISS GY. CSABA (Budapest)
SÜTŐ ANDRÁS (Marosvásárhely)
SZÉLES KLÁRA (Budapest, Szeged)
VEKERDI LÁSZLÓ (Budapest)

---

tiszatáj

Kiadja a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, valamint a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával.
Felelős kiadó: Kovács Miklósné, a kuratórium titkára.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.
Felelős vezető: Varga Ferenc.
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 12-670. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-előfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, Lehel u. 10/A – 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR Postabank Rt. 219–98–636 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 25 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 75, fél évre 150, egész évre 300 forint.
Bizományos terjesztőnk: Dudás Gyula, 6723 Szeged, Hont Ferenc u. 24/A.
ISSN 0133 1167

Tartalom

XLVI. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM.

1992. AUGUSZTUS

SZEPESI ATTILA: Zsoltár az idők végéről 3
ORBÁN OTTÓ: Csokonai elissza sohasem volt tanári fizetését 6
KAUTZKY NORBERT: Mennyből az angyal 7
SIGMOND ISTVÁN: Hóhértangó 9
VARGA IMRE: Amit látok az érzés; Mindenhol; A van, és egy őskép 32
TÓTH LÁSZLÓ: Elégia. A nőkhöz 34
KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Együgyű ének; Allegóriát rögtönöz önmagáról; Madonna gyermekkel 39
BOZSIK PÉTER: Fehér leves (Ráolvasó) 41
MÁNYOKI ENDRE: Szemközt a pusztulással... (Versek éve, 1991) 43

TANULMÁNY

PÉCSI GYÖRGYI: „Anyag és eszme közt a félúton" (Szilágyi Domokos és Tőzsér Árpád költészetéről) 45
ÁRPÁS KÁROLY: A lírai szerepjáték lehetőségei Baka István Yorick monológjai című versciklusában 60

NÉZŐ

ALOIS WOLDAN: A cs. és kir. hadsereg a két világháború közötti és a világháború utáni lengyel irodalomban 74
JERZY SNOPEK: Vincenz és Magyarország 79

MŰVÉSZET

KOVÁCS LEVENTE: Látlelet a sorvasztásról (A romániai magyar színházak helyzete; Elsorvasztási törekvések; Kivándorlás; Remények és további veszélyek) 88

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

BUZÁS ANDRÁS grafikái az 5., 8., 31., 33., 40., 42., 44., 59., 87. és a 96. oldalon.

SZEPESI ATTILA

Zsoltár az idők végéről

Isten kioltja a zengést
virágokban és sugarakban,
lehalkítja a szélzúgást, esőverést,
réten a színek harsogását,
lombokban a kristály varázslatot,
vizekben a hemzsegés ígéretét,
tavaszi szárnyak farsangját a levegőégben.

Csupa kék, csupa zöld, veres és aranysárga
a múló szimfónia, a belülről felhangzó igézet,
a mindig megújuló sugallat,
mielőtt szavakká kipendül
már fénylik, mosolyog, mérettelen és sugárzón
a semmiből fakadó teljesség,
az egyetlen átváltozás, az ezertükrű időé, ahogy

csápokká, szárnyakká, arcokká testesül,
borzongásból rügyekké,
porból zenévé, avarból ragyogássá,
pikkelyekből pezsdül tücsök-cirippé,
gyümölcsoltó fuvallattá, szempárok ámulásán
fülemüle-zsoltárrá fakad a berekben,
orfikus szavakká, síp- és dobzengéssé a pusztaságon.

Most elbúcsúzik az évszakok köre,
aláperegnek a tollak, a szirmok, a nyárfa
ezüst ejtőernyői a koranyári verőfényben,
rovarcsápok tétova percegése, szentjánosbogárkák
bujdosó fényszilánkjai, fecskecsivit és varjúkárogás,
hajnali antennán a rigófütty, virágléptű szélben
völgyek és meredélyek mindig magukból-újulása.

Isten veletek, mondanám,
de pontosabb a szó így: Isten nincs veletek,
nincs velünk többé, elhagyta egykor fénylő birodalmát,
e méltatlan bolygót,
kiköltözött a szélből, virágfakadásból,
porzókból és bibékből,
elfutó vadvizekből.

Méltatlanok voltunk az ígéretre,
a testünkben folytatódó csodára,
a varázslatra, hogy arcunk megsokszorozódik
vágyban és ölelésben, visszaámul a teremtőre,
kiválik és elkeveredik, miközben egyívású
kővel és vízzel, fűszállal, kígyóval, pillangóval
egytestvér, maga is préda és ragadozó.

Nincs sugallat többé, csak suttogás,
se álomi révülés, csak józan lamentálás,
csitrilány első sikolya helyett a hús ígérete,
kimérve öl, mell, tompor igény és rendelés szerint;
a nagy kókler-mutatvány: urnák és zászlók,
bankok, mészárszékek és szeméttelepek,
gazdátlan embernyájak és kongó vezényszavak.

Az ember utáni éjszakában
autótemetők és reklámfény-zuhatagok,
égő olajkutak és viaduktok az elmúlás felett;
hová futnak az acél-szauruszok, nem tudja senki,
hová a szárnyas robotok a légen át, nem kérdi senki,
nincs álom, ábránd, cél, ítélet,
csak ünneptelen túlélés, ürítés és töltekezés.

Marad a kopár kopogás, a zenétlen zengés,
szerteszórva évszakok üledéke,
csörömpölő hadak fekete-mágusok nikkel-szörnyeivel,
holott a tájak mérgezettek,
fölösleges a tülekvés, a hánytorgás, a csörtetés,
a sakál-rikácsolás az elérhetetlen földért,
a birtoklás vágya, mikor már birtok nincsen.

Se édenkert, se pálmás part, se biztos rév,
se kardos angyal,
hiába iránytű, ima és jósige,
hiába a csillaglátók pusmogása,
kristálynézők habókos lázbeszéde,
közgazdászok és augurok kufár magakelletése hiába,
közel az idők vége.
Nincs érvényes hang, csak kiművelt makogás,

talmi prófétálás, akarnok eszelősség,
koldusok és látnokok gajdolása
visszhangtalan, és a befelé nyíló tükörfolyosón
gyűlik a szorongás, a rettenet,
az álomi végtelenben a sértett sóvárgás,
mert nem nyílnak meg a vizek többé léptünk előtt.

ORBÁN OTTÓ

Csokonai elissza sohasem volt tanári fizetését

Csurgónak Rózsija, céda hölgy,
mosdatlan vagy, mint a répaföld,
hanem az öled, az tiszta tűz,
izzasztó kemence, drága szűz!
Hej, Vitéz,
élj, ha élsz,
bölcselmektől össze ne asszál!
Igyál és jókat – vakaródzzál!

Hántolt fa karónak jó lukba,
csodát tesz mélyire jól dugva,
próbáld csak, mi könnyen becsúszik,
becsúszik, az eszed búcsúzik.
Hej, Vitéz,
élj, ha élsz,
bölcselmektől össze ne asszál!
Igyál és jókat – nyújtózkodjál!

Nagy orrnak nagybátyja magvas tag.
Rózsim, tán sovány a nagy vastag?
Lövök itt százat, s te riszálod?
Kushadj, rossz boszorkány, kiszállok.
Hej, Vitéz,
élj, ha élsz,
bölcselmektől össze ne asszál!
Igyál és jókat – vacsorázzál!

Hajnalban zörget a csont Halál,
keres a kocsmában s nem talál,
nem, mert, jaj, hamu és por vagyok,
bozontos kút mélyén porladok.
Hej, Vitéz,
élj, ha élsz,
bölcselmektől össze ne asszál!
Igyál és jókat – aludjál!

KAUTZKY NORBERT

Mennyből az angyal

Negyvenkilenc nyara napsortűz veri
Az ágyravatalt ikertestvérek a nappalok
És az éjszakák a halál egyenruhájában
Feszíteni nem méltó az alkalomhoz
A fiú késik szeretném ha dörömbölne
És hallanám a felbőszült-riadt üvöltözését
És láthassam egyszer volt pillanatra is a fiút
Akit várok mert börtön az anyaméh
Apa nélkül a szíve hajthatatlanul dübörög
Az érpályákon az alvadtvér kiscápái
Közelítenek hogy felfalják de a test kínjait
Azért is megalázza mint annyiszor

És jöttek az ítélet után búcsút mosolyogni
Nagyanyám taftruhája suhogott
Mint toronyfelhő ahogy rázuhan a földre
A könny szökőár dühödten menekült volna
De visszaterelték pásztor a nyájat künn a mezőn

Emlékszel mennyből az angyal hirdetvén
Az örömhírt dögcédulás kiskatonádra
Hogy ölbe vitték látni a fiút azt ne kérdezd
A félelemről se faggass mert furcsát mondok
Ha alászállunk a pokolba mi marad a pokolból

A fiút hozd el nekünk mélyülő barlangom
Napvilágát hatodik fáklyámat a fényriadót
Hogy láthassam a jászolbölcsőt ringatni éjszakáim
Mert a nyáj az enyém is mennyből az angyal

Fázós szelekkel lopakodik a tél hógúnyáját
Odahagyta lyukad az ég felettünk mint a
Szegények tenyere a mennyei szózat süket
Fülekre talál nincs aranyunk tömjénünk mirhánk
És a napkeleti bölcsektől akár félhetnénk is
Heródeseink megháborodnak nézz körül és sírj
Hova rejthetném a Gyermeket az eljövendőt
Megmondhatnád végre mennyből az angyal

Mert a fiú Máté evangyéliomi Gyermek nemzetségünk
Múltja jövője egyként megdőlt havas koronám
Ágacskája kivirult és rejtőzködni tovább nincs

Kedvem torkomban a szó parázslik és fúj
Kötekedő igét akárha ellenedre is mennyből az
Angyal hogy tisztelhessük a tisztelhetőt

Mert a fiú Máté nemzetségünk kisbojtárja
Megdőlt havas koronámon bizakodó ág
A Születő Ünnepét a karácsonyt megszentelve
Kivirult rejtőzködjön aki méltatlan Hozzá
Hogy tisztelhessük a tisztelhetőt mennyből az
Angyal az ünnepi kalács morzsácskáit
És a Gyermeket evangyéliumod ajándékát
Mindannyiunknak akik az éjszaka pásztorai vagyunk

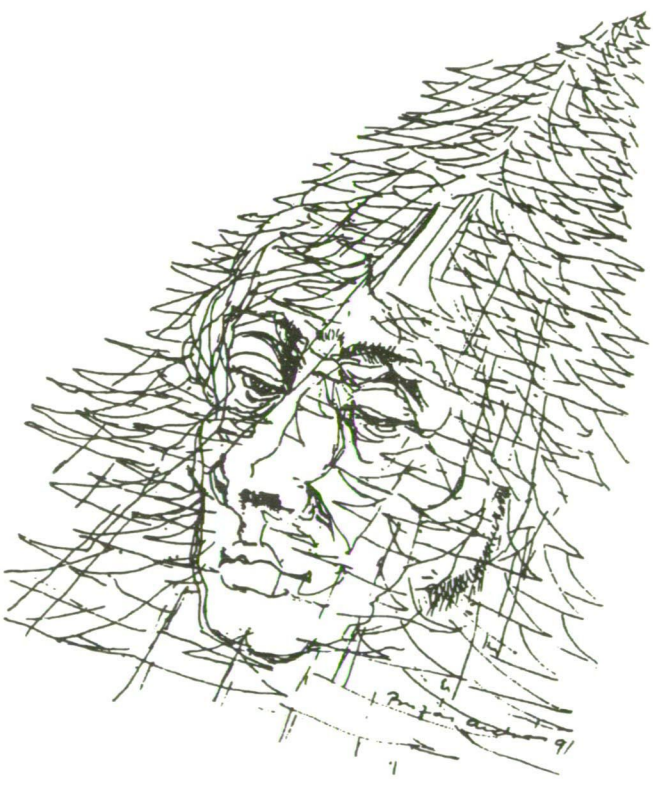

SIGMOND ISTVÁN

Hóhértangó

Ez elmegy címnek, de minek ide cím, kencefice, forma, blabla, jaj, ti rusnya bohócok, sosem fogjátok megtudni, hogy milyen érzés halottként bujkálni, lapulni, és ne vegyétek rossznéven, testvérek, de ti is bekerültök a fürdőkád vizébe sorban, ti, mindannyian, közben nem győztök eleget fohászkodni: szeress minket, jóisten, szeress minket, mert itt igazság tétetett. És ne ócsároljatok halálomban is, mert egyszer csak feljövök a rögök közül és szétverem ezt az egész kuplerájt, de most a bandának kellene idetántorogni, ide, hozzám, húzzad, komám, húzzad azt a nótát, hogy „...halott van az ágyam alatt, recefice, bumm..."

Hölgyeim és uraim, ez volt a bevezető tétel, mondhatjuk az először leütött akkord varázsának is, leitmotív, azaz a halál utáni élet szellemi ámokfutása.

Ne essetek letargiába, testvérek, fogjatok össze, jó erősen fogjatok össze – igazi egységben igazi düh honol –, és akkor képesek lesztek eleget tenni a törvénynek. Itt fekszem csuromvizesen, felakadt szemmel. Alázatosan jelentem, belenyugodva Isten akaratába, ezelőtt három órával visszaadtam lelkem a Teremtőnek, mivel hogy testvéreim belefojtottak egy fél kád hideg vízbe. Jolánka hörögve szól: „Jaj, de pokoli látvány!" Így, novellásan kacskaringózik elő belőle a szó, karja égnek, szemében tébolyult ragyogás. Jolánka az arám. Folyik a sunyi önigazolás: „Meg kellett tenni..." Jolánka ragoz: „A pipáját megtarthatom? (Oh, Romeo...)

*

Elölről kellene kezdeni, de nincs vesztegetni való időm, nemsokára feltámadok, s lehet, hogy ebbe a feltámadásba fogok végleg belehalni. „Ha pezseg a vér – mondtam –, csuklik a menyasszony." (Így kértem meg a kezét.) Jolánka pirult: „Menjen már, miket gőgicsél maga?" (Ez volt az „igen", noha állítólag már a negyedik hónapban volt, becsülöm a ringyó anyját halálában is.) Már akkor megesküdtem, hogy sokáig fogok élni utána (csak bírjam ki ezt a halált).

Ez még csak mind-mind bevezető, mérges gázként illanó, érthetetlen sorok, jelképek, gőgös aforizmák, sunyi axiómák halmaza, de egy halottnak szabad kezet adnak, megnyílt a szabadság kapuja szólásra, gondolkodásra egyaránt, lelkiismeretemet is hajóztathatom a fürdőkád hideg vizében, csak a gyermekeket ne engedjétek közel hozzám, jaj, miért oly gonosz veletek a világ? Elvette tőletek a lánc-lánc-eszterláncot, kaptatok helyette „kint a bárány – kint a farkas"-t, most aztán zabálhatjátok egymást alvás előtt, alvás után, álmotok lészen emésztésre alkalmas intermezzo.

*

Jolánkának az első héten leharaptam a fülét. Isten engem úgy segéljen: szándékosan. Csak egy cafatkát sikerült letépnem a cimpájából, ugyanis álló helyzetben öt centivel magasabban éktelenkedett a fogsorom fölött. És csimpaszkodni nem csimpaszkodtam soha, ez nálam elvi kérdés, körülbelül úgy kell értelmezni, mint a viccbeli hóhér esetét, aki a siralomház ajtajában tangózik az elítélt menyasszonyával, és... Távozz tőlem, gondolat, Isten közelségébe kerültem, a hóhértangó részletezése most hullagyalázás. Jolánka füle volt az eredeti téma, azaz csak egy cafatka belőle, de miért

is említém? Ja, mert a másik fülét mindig úgy tartotta, hogy ne tudjak hozzáférni soha. De ez még mindig nem tartozik a lényeghez, persze visszatérek rá, ha már felidéztem az esetet, elöljáróban még annyit, hogy a harapás jólesett. A lényeg? Halott vagyok. Innen indulok ki, s ezt vihetem előre is, hátra is az időben, Jolánkáról is szót ejthetek még, hadd teljék kedve a dögevőknek.

Halálban élni: ingyen telik a drága idő, a kereszt fénylik a koporsó fedelén, és nem tudok szabadulni a tangózó hóhér emlékétől, vajon miért jutott eszembe, csak fenntartja a gondolatmenetet, ráadásul sehogy sem akar eszembe jutni a poén, annyira emlékszem még, hogy a menyasszony szól: „Ne olyan szorosan, kedves, összegyűrődik a kivégzés-ruhám." (Anyám emlékére esküszöm, Jolánkával vízszintes helyzetben ismerkedtem meg, egy vaságy tetején. És egy úrinő ilyenkor mindig kezet nyújt, testvérek. Ő nem.)

*

Mondtam, hogy Jolánka kurva volt? Utálom az ilyen némbereket, akik bárca nélkül tapossák a port, már a járda is nyugdíjjogosult alattuk, de ők még mindig sziszegik hamis fogsoruk közötT a hóhértangó dallamát... Jaj, megint itt vagytok? Agyamra megy ez a siralomházi jelenet, hagyjatok, proletárok, én most dolgozni akarok, itt most komoly munka folyik, naplót írok, igazat, s ez lesz a bevezető utáni tárgyalás. Nos:

Halálom első napján kora reggel fojtották belém a szót. Sajnos, én hoztam a törvényt. Hát akkor ki a marha? (No comment!) Az utolsó szó jogát nem írtam elő, s ez oly tragikus helyzetet eredményezett, hogy szinte komikusnak tetszhetett a tátogás, merthogy szólni nem szólhattam, s ezek a toprongyosok képesek voltak mindössze egy fél kád vizet használni, s azt is hideget. Hát mit mondjak? Középkori módszerek, nekik már az sem elég, hogy kiszolgáltatnak újra a Teremtőnek, előbb megrugdossák a seggedet.

Mondtam, hogy Jolánka nyomta be a fejemet? Ez volt az utolsó kép, amit ellesnem adatott a világból. Arám ocsmány arcát láttam megvillanni utoljára, s azt már csak adalékként említem, hogy ezen az arcon káröröm volt, átszellemültség és győzelem. Egyébként a megszokottnál is rusnyább arcvonások megnyugtatóan hatottak rám: Ő nem tudta, hogy az ilyen pofával megáldott némbert vasvillákról fogják leszopogatni majdan, s ez a tudat jobban esett, mint a valamikori fülharapás.

*

Banánhéjon csúsztam el, testvérek. A szóbeszéd szerint gazemberségben profi vagyok, csakhogy senki sem tudta, hogy politikusként csupán a lumpen primitív színvonalig vergődtem fel. Ez volt a baj. És a boss-gőg, az is bejátszhatott, amikor kijelöltem a jutalomtárgyakat: a közös szerzemények részleges kifosztásakor a baltalengetéses játékot hoztam divatba, melyben a végtagoknak főszerep jutott, a teljes kifosztás fürdőkádat kapott. Engem fürdőkádra jelöltek a toprongyosok.

Aztán a koporsó. Képzeljétek el, az egyik hasadékon beoldalgott egy fénycsík, s felnyitotta a szemem. Na, mondom, szervusztok, de senki sem válaszolt, aztán meghallottam Jolánkát, ahogy dicsérte a lopott dohánnyal megtöltött pipát, az én pipámat, s hogy az nem az én számban füstölgött, biztos jele volt annak, hogy tényleg nem létezem.

Az imamalom nem tartozott a ceremóniához, siratóasszonyok enervált jajongása sem hozott álmot a szememre (no, nézd csak, még siratóasszonyokról sem gondoskodtak a toprongyosok, apropó, testvérek, ezt nem fogom elfelejteni, ti most úgy érzitek,

hogy lelketek orgazmusban fürdik, na majd leszek én nektek hormonzavar, ejaculatio praecox és balkáni sors!). Amikor a toprongyosok kiléptek a szobából, én is elhagytam a díszhüvelyt, kicsit megráztam magam, hadd lám, hány marék por és hamu valék, de semmi trottyanás, darabosan szilárd halmazállapotban nézek körül, csodálkozom: „Atyám, hát mégis a pokol...?

Nem tudom, miért jöttetek vissza, testvérek, de a léptek hallatán besuvadtam arám ágya alá. Most is itt lakozom. És nehogy azt higgyétek, hogy szűken vagyok. Az ágyterítő a padlóig csüng alá, a kilátás annyira minimálisra csökkent, hogy nem is létezik. De ezt hamar megszoktam. Megfordulni ugyan nem tudok, a hátamon fekszem, s egyelőre így is maradok. Tulajdonképpen jó itt. A koporsóban a szemfedő gyanánt rám terített lepedővel bíbelődtem, aztán a szemembe költözött csillagok járását próbáltam követni, melyek minduntalan aláhulltak a sötétben; ez lehetett volna rossz ómen is, bevallom, hogy ez nekem is eszembe jutott, de rögtön elhessegettem a gondolatot, mert a halál utáni babona részint idegzavarban küszködő angyalokat produkál, aztán meg újra eszembe juttatta a siralomházi jelenetet, amikor az elítélt báván nézi a hóhérral tangózó menyasszonyát, s közben azon tépelődik, hogy a tangó után lambada következik-e vagy csak egy hétköznapi akasztás.

Miután elhelyezkedtem az ágy alatt, egy ideig azzal foglaltam el magam, hogy dédelgettem boldogságérzetemet, ugyanis a vékony ágyterítőn áttetszett a nappali fény, s így körülnézhettem meghitten apró otthonomban. A halál utáni élet első napján derűs önbizalommal néztem múltam felé. A derű akkor kezdett vészesen haldokolni bennem, amikor rájöttem, hogy kultúréletet egyelőre nem élhetek, figyelmemet kénytelen leszek olyan témák felé fordítani, amelyek a politika- és gazdaságtudomány, a családjog és főleg az erkölcstan (mondhatnám: erkölcsrendészet) fogalomkörébe tartoznak.

Testvérek, miért nem adtátok rám az ünneplő ruhát? Egy árva lepedőbe csavartak a lepralelkűek, egy valóságos szellem benyomását keltettem, de ez az érzésem rögtön elmúlt, miután a toprongyosok visszajöttek a szobába, s a hangokból ítélve kicipelték koporsómat a fáskamrába. Valaki visszamaradt. Egy ideig tétovázhatott, aztán a megkönnyebbülés sóhajával huppant az ágyra, és furcsa hangokat hallatott.

Jolánka maszturbált. Ezerszer megmondtam neki, hogy egyetlenegy úrinő sem szokott délelőtt maszturbálni, azaz munkaidőben, mert ez demoralizáló hatással lehet az elvégzendő munka mennyiségére. De nem értette, hogy mi az a „demoralizáló", nem rendelkezett vezércikk-kultúrával, tájékozatlan volt a modern izmusok háza táján, amelyek két frontra osztották az emberiséget: egyesek esküsznek a produktivitásra, mások a maszturbációra.

*

Lehet, hogy elkövettem néhány apró hibát, például kiraboltam a közös szerzeményeket, de lássátok be, hogy a helyzet reménytelensége vezetett oda, hogy a betyárbecsület lehunyta bennem a szemét, és ne vegyétek szerénytelenségnek, de egy ideig egyedül én küszködtem a jó munkahangulat megőrzésén, hogy a mindennapi tolvajlások körültekintő megszervezése lehetőleg teljes egészében kizárja a rizikófaktorokat. De hát lehetett? Egyetlenegy értekezletet sem tudtam levezetni a nemzetközi normák betartásának igényével, emlékezzetek vissza, testvérek, éppen csak megkezdtük a tárgyalást, azazhogy még csak meg sem kezdtük, a szokásos bevezetőt tartottam, örömömet fejezve ki afelett, hogy ismét hiánytalanul együtt lehetünk, csakhogy már ezekben a pillanatokban Jolánka alatt rengett az ágy. Ilyen körülmények között bennem

is lekonyult a lelkesedés, nem csodálkozom, hogy elszunnyadt öntudatom nem volt hajlandó ébren maradni.

Rudikám, te hoztad a nőt. Ezt a nember formájú retyerutyát, ezt a lottyadt elméjű csicsesincset, ezt a kazánvalagú üstökösiotyót, hogy az áldott jó Isten feledkezzék meg rólad és székrekedéses pereputtyaidról, miért kellett neked beoldalogni az istállóba azon a szép őszi délutánon, amikor csend és béke honol az elmében és a testben, és akkor az ember arra ébred, hogy valaki merően nézi, közelről, arasznyiról, szemében alázat és könny, könyörgés és éhség, szájából rothadt halak bűze áramlik, s mire észbe kapnál, melledre hajtja a fejét és telezokogja az ingedet, bőrödön érzed a könny és a nyál sikamlós váladékának undorító vegyületét, „Tátá! – mondja a rém. – Itt vagyok, tátá!"

Ó, hogy nyújtottam a kezem! Ó, hogy meggémberedtek az ujjaim! Ó, hogy átfogtam volna a nyakát! Ó, hogy szorítottam volna rajta egy isteneset, de az a nyamvatag göcsört, az a gúlafejű héja belekapaszkodott a hajamba, „Szeretlek, tátá!" – zokogta, s egyik kezével váratlan manőverre ragadtatta magát, két ujjbegye közé csippentette szemhéjamat és jojót játszott vele, amit soha senki nem merészelt elkövetni velem. Rudikám utólagos bevallása szerint ez volt az úgynevezett „bilihecc" (sosem fogom megtudni, hogy miért bili és miért hecc), amit állítólag még a fakírok sem tudnak röhögés nélkül kibírni, pedig azok komoly emberek, nem mint én és Daday, aki ugyan ipszilonnal írja a nevét, de ott aludt mellettem az istálló egyik szögletében.

– Mi van? – kérdezte Daday, mivel a bilihecc nem volt kimondottan szordinós játék.

– Menj át a bácsihoz – biztattam Rudikámat.

– Vajon a bácsi akarja? – habozott a rém, de elengedte a szemhéjamat, s elindult négykézláb Daday felé.

Olyan kedves volt az az őszi délután. Dadayt harmadszor sikerült kizsebelnem azon a héten, Rudikám érkezése előtt tettem szert a legnagyobb zsákmányra, ami karácsonyi ajándéknak is beillett volna, nevezetesen egy patinás rézmozsarat emeltem ki a hóna alól, amin egyáltalán nem csodálkoztam, Dadayval kapcsolatban ugyanis elszoktam a csodálkozástól, tudomásul vettem, hogy egy rézmozsarat visel a hóna alatt és ennyi. Azt majd neki kell tudomásul vennie, hogy valami hiányzik a hóna alól, például egy rézmozsár. A szerzeményen felbátorodva megpróbáltam a másik hóna alatt is házkutatást végezni, és jó volt velem az Isten, mert találtam egy kolompot. Daday nem volt kimondottan hülye, mondhatnám azt is, hogy tulajdonképpen egyáltalán nem volt hülye, de az vesse rám az első követ, akinek nem jutott volna eszébe feltenni a kérdést: miért visel Daday egy kolompot a hóna alatt?

De álljon meg a menet. Én most nem Dadayról akartam mesélni, hanem a légkörről, ami egyáltalán nem volt vészjósló. E sorok olvasói emlékezhetnek rá, hogy ezelőtt néhány sorral azt a kijelentést tettem, hogy kedves volt az az őszi délután. Most újrafogalmazom: szép, családias volt az az őszi délután. Azért családias, mert Daday halk horkolása zsongott egyfolytában, ez volt egyébként az egyetlen hangeffektus, amit nemcsak a kellemdús hangok iránti kifinomult érzékenységemnek köszönhetően éreztem családiasnak, hanem mert kitűnő hangkeretet biztosított számomra, hogy a rézmozsarat és a kolompot elhelyezzem a hónom alatt. A kolompügy fogalmaztatta meg bennem a kételyt Daday elmebeli állapotának jelenlegi helyzetét illetően, azazhogy hülye-e vagy sem, ha igen, mennyire, s ha nem, akkor az utóbbi kérdés körülbelül olyan talány marad, mint a bilihecc fennköltségével kapcsolatos kérdéscsoport. Csakhogy itt megint előrefutottam a történetben. Be akarom tartani a dolgok kronologikus sorrendjét, de állandóan közbeszól valaki bennem, olykor még a legkényesebb helyzetekben is,

példának okáért most, amikor Rudikám félúton van köztem és Daday között. Kénytelen vagyok Rudikámat kimerevíteni egy pillanatra, egyik térde a levegőben, másik a szalmán, szóval ebben a zsibbasztó helyzetben hagyom magára, amíg egy igen fontos elvi kérdést sikerül megfejtenem.

Testvérek, sosem vallottam be nektek, hogy vélekedésem szerint nincs a világon olyan dolog, legyen az tett, szó vagy gondolat, amelyben ne volna valamelyes fennköltség. Ha valaki számon kérné tőlem a kannibalizmus és a proletkult fennköltségét, lehet, hogy zavarba jönnék, de hogy ezt soha senki nem kérte számon tőlem, nem vesztegetem rá az időt. Ezzel szemben reális gondot okozott számomra a bilihecc fennköltségének a megfejtése. A témát megpróbáltam többfelőlről is megközelíteni, de nemsokára rájöttem, hogy az egyetlen megközelítési forma egy olyan cselekvéshez kapcsolódik, amelynek során Rudikám biliheccet hajt végre Dadayn. Ebben az esetben a fennköltség, mint a tett szellemi járuléka, könnyen felfedezhető volna számomra.

Na most visszatérhetnék Rudikámhoz, de közben eszembe jutott, hogy a gondolkodás a szellem vitustánca. Belátom, hogy bődületes dolgok jutnak eszembe, arról nem is beszélve, hogy részemről meggondolatlanságnak számít szelektív kijelentéseket tenni, mert a leírt gondolat – még akkor is, ha nyomdakész – bumeráng- hatással lehet a gondolkodási folyamatra. Az én esetemben nemcsak visszatér, hanem agyonüt, legalábbis szétzilál. Megpróbálom összeszedegetni a gondolatcserepeket: egy halott elmélkedik az ágy alatt, Jolánka maszturbál, légyott-trió hóhérral, Rudikám és a csicsesincs, bilihecc, rézmozsár kolomppal, ismerkedés vaságyon, családias hangulat az istállóban, koporsó a fáskamrában – mindezek más-más időben várják a folytatást, miközben Rudikám zsibbadtan, kimerevítve rostokol, és jaj, bőg a tehén. Szeretném sorba venni mindezeket, csakhogy a tehénbőgés szétroncsolja a kronológiát, nincs más megoldás: elmesélem a tehenet.

*

Minden tehénnek négy lába van. Daday szerint a bikának is négy lába van, a különbség a két teremtmény között csak a tejelés szándékában mutatkozik meg, a tehén ugyanis szívesen tejel, a bika tejelési készsége erősen megkérdőjelezhető, noha nem kizárt, hogy kitartó meggyőző munkával tejelésre lehet ösztökélni. Daday vélekedése szerint a tejelési szándéknak csakis a szellemi szférákban lehet megtalálni a titkait.

Mindezekből arra a következtetésre jutottam, hogy Daday nem tekinthető állattenyésztési szakembernek, és hiába tettem erőfeszítéseket ez irányban, azazhogy bevezessem az állati létforma elementáris tudnivalóinak a tárgykörébe, ami a látványosan csüngő biológiai tényezők megtekintésében, esetleg kitapogatásában állott volna.

– Hagyjuk ezt – mondta Daday, leült a tehénnel szemközt, s annak szeme közé nézve, makacsul folytatta gondolatátviteli próbálkozásait.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy félsötét volt, úgyhogy az a látványos csüngés nem is volt olyan látványos, s ami a kitapogatási eljárást illeti, semmiféle lelkesítő ösztökélést nem éreztem ez irányban, nemcsak azért, mert az élet eddigelé megkímélt attól, hogy állatok lába közé nyúlkáljak, de rangon alulinak is éreztem az ilyenfajta ténymegállapító módszereket. Számomra természetesnek tűnt, hogy Dadayt, aki ugyan nem volt elmebajos, de – hogy úgy mondjam – megnyilvánulásaiban volt valami excentrikus báj (egyszóval, sokszor egészen hülye volt), tehát, hogy Dadayt arra predesztinálta a sorsa, hogy kettőnk közül ő hajtsa végre az alantasabb feladatokat,

lévén, hogy kis létszámú bandánkban nekem jutott a vezető beosztás, Daday pedig a nép szerepét töltötte be. Csakhogy milyen a nép? Innen, felülről nézve, Daday mint nép úgyszólván heterogén volt, ezt nemcsak heteroklitikus megnyilvánulásain mértem le, hanem egymástól homlokegyenest elütő cselekedeteiből is; Dadayban többféle ember élt, az egyik kitartóan szuggerálta a tehenet (ez volt az értelmiségi), a másik elkezdte rugdosni a tehén farát (ez volt a proletár), sőt, egy adott pillanatban erőszakosabb eszközökhöz is folyamodott, nevezetesen egy vastag lécdarabhoz, amivel a tehén szeme közé sújtott, imígyen próbálva rávenni a megátalkodottat az alázatra (ez volt Dadayban a bányarém).

Három variáns van. Ez a tehén vagy jellemes, vagy csak hülye, de az is lehet, hogy bika volt.

– A szemformája tehenes – makacskodott Daday, s amikor már véres volt az állat feje, és elkezdett hasonlítani egy riadt óriás nyuszihoz, Dadayban a proletárok abbahagyták az akciót, az értelmiségi meg elhevert az istálló egyik szögletében.

*

Nehogy azt higgyétek, testvérek, hogy ezzel a tehénügyet végleg letudtam, egyszerűen csak arról van szó, hogy valami ellenállhatatlan vágy jótéteményre ösztökél, csak még azt nem tudom, hogy kivel szemben gyakoroljam ezt a nem is tudatos, inkább ösztöneimből fakadó örömszerzést. Legszívesebben a tehenet választanám ki erre a célra (szerintem bika volt, de erről később fogok értekezni), a többiek közül egyik sem érdemelne még egy aprócska mosolyfakasztó jótéteményecskét sem. Így hát újabb döntést kellett hogy hozzak: saját magamnak fogok örömet szerezni, én vagyok ugyanis az egyedüli, aki ezt feltétlenül kiérdemeltem. Lehetőségeim korlátozottak ugyan, de szelídek, s ez jól is illik hozzám, mert a szelídség nálam nemcsak tulajdonság, hanem – hogy úgy mondjam – életforma is. Szóval, emlékezzünk. Arra a pillanatra emlékezzünk, amikor Jolánka ott állt az istálló ajtajában, körülbelül olyan szerencsétlenül, mint a gombák között a lófinggomba.

Gyeride, mondom, és jött szaporán, és befeküdt mellém; hogy hívnak, kérdem, de nem válaszol, csak hálásan mereszti a szemét. A némber kéznél volt... Ment a vonat. Beszálltam rendesen, s alig néztem körül, máris sípolt bennem valami, hát mondom, ez egy rafinált szerkentyű, egyáltalán nem tűnik vicinálisnak, sokoldalúan fejlett középeurópai kultúrdög, na, szóval ott szomorodtam el a vaságy tetején, pedig bizony mondom néktek, akkor még nem tudtam, hogy ő lesz az arám. Már félálomban voltam, amikor hallom, hogy továbbmegy a vonat, elöl a postakocsi, az ajtóban Rudikám és Daday osztogatják egymásnak a belépőt. Úgy nézett ki, hogy az életnek van némi értelme, azóta kiderült, hogy csak némi értelme van. Persze halott státusban könnyűnek tűnik értékelméleti kérdésekben véleményt nyilvánítani, a legeslegigazabb szabadság állapotában, amikor az ember megszabadul a földi hívságoktól, a fejadagtól és a retyerutyáktól, sőt még a rézmozsarak sem lelkesítik, a tűzhely melegét sem kívánja vissza, mert az elmúlás fenségében megtanulta, hogy a tűzokádók, kardnyelők, politruk trósnájderek és dilettáns bohócok egy tőről fakadnak a bárca nélkül lézengő szajhákkal, de nem politizálok, testvérek, egy halott ne politizáljon, egy halott csak a kultúréletben jeleskedhet, a szellemek kórusában hallathatja a hangját (Fel, fel, ti rabjai a földnek...), közben nézem a hóhértangót, s arra gondolok, hogy tennék-e valamelyes szolgálatot az emberiségnek, ha kimásznék az ágy alól és megmutatnám magam a fejem fölött maszturbáló Jolánkának. Istenem, de szépen múlna ki. Két karját szétvetné, és lefogadom, hogy dezdemonás hörgéseket hallatna, arra viszont már nem volna ideje, hogy

vergődjék egy kicsit a párnák között, ágya mellett készenlétben állna egy vasvillás alak, akit szolgálattételre hívtam elő, mert mondám néktek, testvérek, ne ócsároljatok halálomban is, mert egyszer csak feljövök a rögök közül, és szétverem ezt az egész kuplerájt. Közben rájöttem valami egészen csodálatosra: itt vagyok! Feljöttem. És szétverem. Olyan lassan fogom szétverni, hogy észre sem veszitek. Apró cafatokra szedem a lelketek, beülök a gondolataitok közé, gejzír leszek és dinamit, hullaszag és mákony, nyaktiló és demokratikus átmenet, amíg élő holtakból halott élőkké váltok mindannyian, mert nem érdemeltek sem életet, sem halált, sem kegyelmet, sem bűnbocsánatot, semmit sem érdemeltek, ganék!

*

Jolánkának lófeje volt és fatarósan nézett. Hogy milyen a fataró nézés, nem tudnám közérthetően megfogalmazni, de ha valakit nagyon érdekel, nézzen szembe Jolánkával, és rögtön megtudja. Jolánka bizonyára rengeteg erénnyel rendelkezett, de ezeket ügyesen titkolta mindvégig. Az egyetlen, ami szemmel látható volt, lófejéhez kapcsolódott, ugyanis testi mivoltának legocsmányabb részét meglepően kecsesen tartotta, sokkal kecsesebben, mint egy ló, s ezt igen sokra értékelte mindenki. Valószínűleg ennek köszönhette sikereit is. Megismerkedésünk másnapján újra megjelent az istálló ajtajában, ezúttal másodmagával. Kísérője egy hirtelenszőke, nyakkendős alak volt, akinek sosem tudtam meg a nevét, de rögtön látszott rajta, hogy egyike lehet azon kivételeknek, akiket Isten nem a saját képére teremtett.

– Jaj! – mondta Jolánka szégyenlősen. – Itthon vannak?

– Miért? – kérdezte Daday. – Mit akarsz vele?

– Hát... – mondta Jolánka, és fatarósan nézett.

Daday ebből rögtön megértette, hogy mit kell tennie. Rudikámban is mocoroghatott valami intuíció, mert elővette a gurtnikat. Talán nyolc perc telhetett el a szőke belépése óta, s máris ott találhattuk a tehén hátára kötve. Jellemző ezekre a nemistenképéreteremtettekre, hogy zokon vette a dolgot, azazhogy igen durva megnyilvánulásokra ragadtatta magát, imígyen közölve tiltakozását, ami a számára kiutalt tehénhátat illeti.

Másnap Jolánka megjelent egy kopasszal, akiről kiderült, hogy rokonszenves felesége is van. A kopaszt természetesen rákötöttük a szőkére. Ez némiképp bonyolította a helyzetet, olyan értelemben, hogy a családias hangulat csorbát szenvedett. Mindez abból eredt, hogy a szőke nehezen élt a kopasszal a hátán. Lehet, hogy a ránehezedő súly miatt, de az sem kizárt, hogy politikai meggyőződésük ellentmondott egymásnak. Szerintem a szőke parlamentáris demokráciát akart, a kopasznak megfelelt volna akármi, azzal a kikötéssel, hogy állítsák vissza a rabszolgaság intézményét. Ezt azokból a tekintetekből következtettem, amelyekkel megtisztelt minket.

Testvérek, köztem és a máltai lovagrend között vajmi kevés a kapcsolat, noha lelki összetevőink között lehet némi azonosság, ugyanis számtalanszor megállapíthattam magamról, hogy jó vagyok, megértő és segítőkész, időnként szinte a szamaritánusságig fokozva a jótékonykodást. Isten a megmondhatója, hogy például a szőkével szemben igen barátságos voltam, ugyanis mélyen átéreztem sanyarú helyzetét (képzeljétek el, milyen lehet egy tehén hátára kötve keresni az élet értelmét?!), és amikor torkaszakadtából ordított, friss rongyot tömtem a szájába, sosem tettem vissza azt a nyálas zsebkendőt, amit időnként sikerült kiöklöndöznie szájüregéből. És nyitott voltam a szőke politikai jellegű követeléseire, amit ugyan artikulálatlan szómorzsákból voltam kénytelen kikövetkeztetni, ugyanis a zsebkendő árnyékából előtörő hörgések eléggé

kevés információt hoztak a külvilágra, de annyit megértettem, hogy a szőke a demokrácia mellett tör lándzsát, és ez egy az egyben megfelelt az én elképzeléseimnek is, mert nálam a demokrácia nemcsak egyszerű hit, meggyőződés és hóhérképző gmk, hanem életforma is.

Igen ám! Csakhogy a szőke privilegizált helyzetben volt, mert melegítette a tehén. Ezen mélyen elgondolkoztam. Sőt! Szemmel láthatóan a kopasz is mélyen elgondolkozott ezen, bizonyára kínosan érintette a dolog, nem mintha alacsonyabbrendűségi érzéseket fakasztott volna benne, ennek éppen az ellenkezőjét lehetett tapasztalni, hiszen vergődés közben minduntalan belerúgott a szőkébe, hanem – hogy úgy mondjam – valamiféle lelki káoszt eredményezett nála, mondhatnám koncentrálási görcsnek is, ugyanis nem jutott eszébe a lakcíme, ahol rokonszenves feleségét felkereshetnénk. Negyvennyolc órának kellett eltelnie, hogy eszébe jusson. Ez szerintem politikai érettségének köszönhető, ugyanis valószínűnek látszott, hogy hitében megrendülve lemondott a rabszolgatartói idillről és áttért a kulináris demokráciára.

Testvérek, nálam a közérthetőség nem jelenti mindössze a kapcsolatteremtés jellemzőjét és zálogát, hanem – hogy is mondjam – életforma is. Ezért kénytelen vagyok némi kitérőt tenni, ismét megszakítva az események kronologikus sorrendjét, mert csak úgy tudok megszabadulni e napló politikai vetületeitől, ha egészen belevetem magam a politikába, amely nap mint nap meghatározta sorsunk alakulását, a reggeli kakálástól az esti imáig. Emlékezhettek, testvérek, hogy nálunk igen jól működött a demokrácia. Én voltam a kormánypárt, Daday az ellenzék. Jolánka és Rudikám szerepköre az államtitkok kategóriájához tartozott. Volt egy olyan pillanat, amikor az ellenzék azzal támadott, hogy elloptam hóna alól a rézmozsarat és a kolompot. Nem a vádaskodás érdemi része, azaz tartalma esett rosszul, hanem maga a vádaskodás mint ellenzéki magatartás tűnt anakronisztikusnak, éppen ezért felmerült bennem a gondolat, hogy bevezetem a diktatúrát. Persze megpróbáltam erős küzdelmet vívni ellene, hiszen olyan békésen megvoltunk egymással, mert én mindig sokat adtam a jogok és kötelezettségek méltányos elosztására. Én voltam illetékes a törvényhozói, végrehajtói és törvénykezési ügyekben, átvettem a bel- és külpolitikai tárcát, az ipari, mezőgazdasági és katonai feladatokat, valamint a kémszolgálatot. Az ellenzéket teljes mellszélességben bevezettem a kormányzásba. Daday felelt ugyanis az ökológiai kérdésekért (az istálló tisztában tartása, a gané kihányása), valamint ő volt a kormány szóvivője is. Daday sokszor intézett szózatot a néphez, ilyenkor én voltam a nép eggyé olvadt, kompakt tömege. A speciális feladatokat Jolánka és Rudikám látták el, az előbbi éjt nappallá téve hozta a valutát, Rudikám pedig látványos szorgalommal dezinformálta a közvéleményt (ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy Daday sosem szerzett tudomást a valóságos valutaalapról).

Szépen éltünk, testvérek. Úgyhogy nem én döntöttem el, hanem a kényszer vitt rá, hogy bevezessem a diktatúrát. Rájöttem arra, hogy a tehénre kötött szőke a kopasszal a hátán ellentmond humanitárius elveimnek és a demokratikus kibontakozást sem segíti elő, tehát de facto két megoldás adódott: vagy bevezetem a diktatúrát, vagy elengedem a szőkét. Szívem szerint ez utóbbi megoldást választottam volna, lévén, hogy nálam a keresztényi szeretet is életforma, csakhogy az élet ebbe is beleszólt, kíméletlenül, vadul és pimaszul (istenem, hogy utálom, amikor az élet ilyen bilihecces!), ugyanis a szőkét nem lehetett kihúzni a kopasz alól, nemcsak azért, mert rá volt kötve, de látszott a tehenen is, hogy hozzászokott a terhek elviseléséhez, sőt már igényli is, arról nem is beszélve, hogy a tehenen tornyosuló embergúla jól beleillett a családias hangulatba. Így hát bevezettem a diktatúrát. Ehhez az is hozzájárult, hogy az

ellenzék benyújtott egy interpellációt, amelynek az volt a lényege, hogy mikor megyek már a kurva anyámba. Rudikámmal azon morfondíroztunk egy ideig, hogy Dadayt is felkötjük a tehénre, azaz a kopaszra, az a gúla is jobban mutatott volna, mint kompozíció, esztétikum és uramistennehagyjmagamramertkiröhögömabelemet, csakhogy a gúlát igen súlyosnak éreztük ebben az idillikus formában (a tehén is családtaggá nemesült, őt is kímélni kellett), jobbnak láttuk tehát Dadayt az ajtóhoz láncolni egy ideig. Rudikám azt a feladatot kapta, hogy próbáljon meg minden elképzelhető eszközt felhasználni, hogy Dadayt visszavezesse az élet normális medrébe. Ehhez Rudikám olyan tudatformáló erőfeszítéseket kellett hogy tegyen, amelyek közül a bilihecc mutatkozott a legeredményesebbnek. Daday olyan puha lett, mint a friss tehéntrágya, szemében a kiszikkadt ellenzéki gőgöt felváltotta a riadalom, de ez csak a szeretet, az áhítat, a ragaszkodás és a csodát látók egymást váltó érzelmi riadalma volt, a bölcsesség előtti tisztelgés és a néma bálványimádat.

Rudikámnak igen nagy szerep jutott ebben az időben, ő látta el ugyanis a besúgással kapcsolatos teendőket. Láthatóan mély átéléssel és látványos szorgalommal vetette bele magát a munkába. Például mindennap hosszú szónoklatokat tartott a besúgók ellen, egy nap pedig cáfolhatatlan érvekkel bebizonyította, hogy a szőke és a kopasz, igen fondorlatos módon, anyává tették a tehenet. Ennek nyilvánvaló következménye az volt, hogy a tehén nem tejelt. Hogy sosem tejelt, ezt elhanyagolható mellékkörülménynek tekintettük mindannyian, viszont Rudikám vaslogikája olyan hatással volt a szőkére és a kopaszra, hogy töredelmesen beismerték önmagában csak szégyenletes, de ugyanakkor nemzetellenes tettüket, sőt még azt is bevallották, hogy ha nem következett volna be nyilvános leleplezésük, arra vetemedtek volna, hogy semmibe véve területi érintetlenségünkhöz való jogunkat és szuverén hatalmunkat az istálló felett, egymást is anyává tegyék.

Ezek után nem volt más megoldás, elhozattam a kopasz rokonszenves feleségét.

*

Dadayból az úriemberség már gyermekkorában eltávozott. Ennek köszönhetően gyermeteg ötletei híjával voltak a jólneveltség legelemibb ismérveinek. Csakis Dadaynak juthatott eszébe, hogy prézlizzük le a szőke hátát. Egy emberi hát leprézlizése önmagában nem tekinthető sem embernemesítő, sem erkölcsromboló tevékenységnek, s noha nem nagyon értettem egyet vele, hagytam Dadayt, hogy megfelelő keretet biztosítson a kopasz rokonszenves feleségének a fogadására. De ezt majd később részletezem. Egyelőre azt kell tisztáznom, hogy miért éreztem Dadayt kimondottan ellenszenvesnek, amikor először jelent meg az istállóban.

Az ellenszenvhez nyilvánvalóan az is hozzájárult, hogy Daday a későbbiektől eltérően igen közlékenynek bizonyult. Bejött, egy kicsit nézett, és köszönés helyett így szólt:

– A tehéntrágya és a kengurutakony közötti értékrendbeli különbözőségeket nem azok minőségi összetevőiben kell felkutatni. Egyetlen hatalom van: a mennyiség.

A kenguruormedv populárisabb megfogalmazásán megütköztem ugyan, de meg kellett állapítanom, hogy egy olyan elmével gyarapodott az istálló össz-szellemisége, amely minden bizonnyal elősegíti... Ezt most megszakítom, testvérek. Mert nem ez volt az első gondolatom. Azt is csak később derítettem ki, hogy Daday nem tekinthető állattenyésztési szakembernek. Első megjelenésekor csakis abban voltam biztos, hogy nem ő a Messiás. És az is világos volt számomra, hogy az első Daday-axióma az élet értelmét, folyamatának buktatóit és végcélját próbálja megfogalmazni. Akkor még nem döntöttem

Daday istállóbeli státusa felől, de hogy ellenzékszagot árasztott magából, jelenlétét létszükségletűnek minősítettem. Persze csak menet közben derült ki, hogy a feladat gladiátori, azaz antagonisztikus. Elméletileg ugyanis én mindig a közösségi tulajdon híve voltam, az „egy fogkefe, egy feleség" közös használatáért szálltam síkra, azért csak elméletileg, mert nem volt sem fogkefém, sem feleségem, így nehezen tudtam bizonyítani elméletem életképességét. Viszont: meg tudtam érteni az elhajlókat is, a magántulajdonért küszködőket, a mi esetünkben Dadayt, aki igen komoly erőfeszítéseket tett tulajdona megőrzése érdekében (lásd rézmozsár és kolomp). Azt viszont nem voltam képes kideríteni, hogy honnan volt prézlije. Arról nem is beszélve, hogy elképzelni sem tudtam, hol raktározta el azt a félkilónyi prézlit, hiszen nem volt egy olyan éjszaka, hogy Dadayt ne motoztam volna meg, százszázalékos biztonsággal fel tudtam sorolni azokat a tárgyakat, amelyeket meghagytam nála, s azokat is, amelyeket – fentebbi elméletem életképességét bizonyítandó – elkoboztam tőle.

Dadayt ritkán láttam ragyogni, de amikor elővette a prézliscsomagot, ragyogott. És akkor is ragyogott, amikor letépte a szőke hátáról az inget, a lemezteleníttett hátat bekente valami ragacsos lével, majd igen körültekintően felvezette a bőrre a fél kiló prézlit, vigyázva arra, hogy az anyag egyenletesen lepje be a felületet. Na most. Tudni kell azt, hogy a kopasz két és fél napja nem étkezett. Hogy elkerüljem a körülményes megfogalmazást: éhezett, mint egy állat. Azért, mint egy állat, mert hiányzott belőle a tűrés erénye, s ebből kifolyólag egyfolytában ételért rimánkodott. Néha hörgött is, de nem állandóan.

Jolánka akkor már ott lógott a tehenen. Azaz a tehén egyik oldalán. Vertikálisan, természetesen, tehát lábbal lefele. A kopasz egyik karját kiszabadítottuk a kötelékek közül, s úgy kötöttük rá a Jolánka derekára, hogy a látszat egyértelmű legyen: a kopasz megpróbálja maga mellé húzni Jolánkát. Egyáltalán nem tekinthető mellékkörülménynek, hogy Jolánka úgyszólván teljesen meztelen volt. Azért „úgyszólván", mert az órájától nem volt hajlandó megválni (vannak emberek, akik élnek-halnak a családi örökségért). A pozitúra, amelybe Jolánkát belekényszerítette az össznépi akarat, nem lehetett kimondottan kényelmes, s ezt ellensúlyozandó, Jolánka állandóan kalimpált a lábával. Na most. Egy dolog nézni párnázott női lábakat, melyeken a kerekded combrész kelti fel a legnagyobb érdeklődést, különösen ha mozgásban van, s egészen más dolog, ha ezek a lábak tulajdonképpen pipaszár benyomást keltő göcsörtös csülkök. Jolánka ez utóbbit tudta bemutatni, de még így is sajátos hangulatot keltett a szemlélőben.

A kopasz rokonszenves feleségén piros ruha volt. Nem hiszem, hogy alkalmi ruhának lehetett tekinteni, lévén, hogy nem volt rajta sem fodor, sem csipke, sem pajette, a szoknyarész sem volt pliszírozott, csak egyszerűen piros volt. Nekem ez tűnt fel. A kopasz rokonszenves feleségének ennél fontosabb dolgok is feltűnhettek. Szólni nem szólt, legalábbis egyelőre, ugyanis ezek voltak az élménybegyűjtő pillanatok. Hát volt mit begyűjtenie. Miközben a kopasz nyalta a szőke meztelen hátáról a prézlit, Jolánka istentelen csórésága kilátástalanságot sugallt, a tehén vadul bőgött, s hogy a zeneművészet is képviseltesse magát valamivel, Rudikám szájharmonikán adott elő egy közismert Strauss-keringőt.

A kopasz rokonszenves felesége hosszan nézte a férjét, akire leginkább az ütemes legelés volt jellemző. Próbáltam kiolvasni a nő szeméből a mélyértelműséget, de semmi himnusz nagyságrendű érzéstöltet nem csillogott a szemében. Ez a szem opálos volt, fénytelen és kifejezéstelen, mondhatnám azt is, hogy misztikus. E szem gazdája nem látszott művészettörténésznek, de azért látszott rajta, hogy értékelni tudja a látványt.

A kompozíció esztétikumát, amelyre igen jellemző volt a különféle művészeti ágak demokratikus jelenléte, valamelyes mértékben negatívan befolyásolta a szőke viszonyulása a kompozíció egészéhez, ugyanis neki semmit sem kellett volna csinálnia, csak hosszan elnézni a messzeségbe. Ehelyett igen parlagi kifejezéseket használva, megbontotta az idillikusan kellemes összhangot.

– Hogy hívják a szőkét? – kérdezte a kopasz rokonszenves felesége, nyilvánvalóan neki is feltűnt, hogy a varázs megtörése kinek köszönhető.

– Nincs neve – mondtam.

– Jellemző – bólogatott a nő, aztán előkotort egy szál szegfűt a táskájából, s a virágot felhussintotta a szőke hátára.

A kopasz sírt. Szájában lógott a szegfű és sírt. Mégsem sajnálta senki, mert ő volt az egyetlen, aki nemrég lakott jól. Nekem már fel sem tűnt, hogy a Strauss-keringő hangjai megállás nélkül keringtek a levegőben, de a kopasz rokonszenves felesége honorálni próbálta erőfeszítéseinket.

– Dáméválsz van?

– Nálunk a dáméválsz úgyszólván kötelező – kedveskedtem.

Az ezt követő órákról csak annyit mondhatok, hogy „jaj". De ez nem a fájdalom jajkiáltása, hanem a megtisztulásé. Volt egy olyan pillanat is, amikor Daday önfeledt vihogása keltette fel a figyelmet, én magam pedig – hogy úgy mondjam – született táncművészként teljesítettem a legmagasabb rendű igényeket is. Már nem emlékszem, hogy a piros ruha hogyan került az istálló ajtajára, de egyszer csak ott csüngött. És nem folytattunk le semmiféle tárgyalást, de a kopasz rokonszenves felesége elválhatott a kopasztól, mert a nő rabjává tett, azaz magához tépett, felfalt, megemésztett. Reggelfele Daday fehérneműdarabjait – némileg szétmarcangolt állapotban – a tehén alatt találtuk meg, rajtam a piros ruha feszült, s mi sem volt természetesebb, hogy a szőke igen lehurbolt, de még mindig rokonszenves exfelesége Strauss-zenére „meztelenkedett", elég vadul, amit az immár mozdulatlanná merevedett Jolánka rosszalló arckifejezéssel szemlélt.

Ez volt a forradalmi változás napja. Lelkünkből elüldöztük az előítéleteket, s aktív hívei lévén a demokratikus kibontakozásnak, szabadon engedtük a tehenet. Csakhogy milyen a tehén? Nemcsak abban hasonlít az emberhez, hogy mindketten az emlősök – hogy úgy mondjam – zsenáns kategóriájának tartozékai, de abban is, hogy nincs ínyére a szabadság. Meg kellett gyújtani a farkát, hogy kirohanjon a szabad levegőre. Egyáltalán nem tekinthető mellékkörülménynek, hogy a tehén magával vitte a szomorú szőkét, a síró kopaszt és a rosszalló arckifejezésű Jolánkát. Egy ideig búslakodtam utánuk, mert a családszeretet nemcsak lelki életem egyik meghatározója, hanem – hogy úgy mondjam – életforma is. Isten vezérelje mindannyiukat a szabadság útján a kikelet felé. Egyszer talán sikerülni fog megfejniük a tehenet, s ez lesz számukra a beteljesedés. Küldtem utánuk egy testvéri ámen, s valami igen mélyenszántó lelki béke honolt volna bennem, ha az az utálatos Daday nem lengetett volna meg egy félkilós zacskócskát az orrom előtt.

– Még van prézlim – nézett rám jelentőségteljesen.

Akkor éreztem először, hogy csírát hajtott bennem egy apró magocska: az emberszabású diktatúra.

*

Rudikám első megjelenése nem a tátázási akció miatt keltett pánikot bennem, még a bilibeccet is meg tudtam volna bocsátani neki, ha Dadayn már akkor végrehajtja azt a

szellempezsdítő szemcsacsacsát, csakhogy Dadayban volt annyi lélekjelenlét, hogy ne várja ki tétlenül a kritikus pillanatot, előkapta hóna alól a rézmozsarat, s már csak arra várhattunk, hogy Rudikám magához tér-e egyáltalán, ha már úgy hozta a sors, hogy az istálló félhomályában mozsártörésre adta a fejét. Akkor még az a gondolat foglalkoztatott, hogy hova hantoljuk el Rudikámat, eszembe sem jutott, hogy a rézmozsár abban a pillanatban az én hónom alatt tartózkodott, tehát Daday csak képzeletben kaphatta elő azt a patinás konyhai mütyürt, hogy eleget tegyen vele az isteni akaratnak.

Rudikámnak tulajdonképpen emberformája volt, de minél többet nézted, annál biztosabb lehettél benne, hogy akármelyik pillanatban kimászhat egy giliszta a fülkagylójából. Pánikérzetem tehát a csúszómászók iránti fóbiámmal magyarázható. Rudikám, mint látvány, nem tartozott a szellemi élmények közé, a szemében látható permanens napfogyatkozás pedig kétségessé tette evilágiságát, ugyanis háromnegyed részben leragadt szemhéjával csak deréktól lefele láthatta az embert, s általában a világ dolgait. Daday szerint ezzel magyarázható fajtalankodásra való hajlama is, nem beszélve arról, hogy a gyengébb nemben nem a lélek tisztasága, az arc üdesége és a hattyúnyak bája ragadta meg képzeletét, hanem a dőre tompor és szomszédai hozták izgalomba.

Az eddig elmondottakból kiderült, hogy sajnos Rudikám magához tért a Daday-féle mozsársokkból, s arra a kérdésre, hogy mivel tudná hasznossá tenni magát, vagyis hogy mihez ért, kellő szerénységgel és illő alázattal közölte, hogy a szakmai képzésében fellelhető hiátusok némileg lecsökkentették a kezdetben még igen széles skálán mozgó érdeklődési területét, amit viszont tökéletesen elsajátított, az a bilibeccen kívül abbeli képessége, hogy bármikor meg tud enni egy élő békát, s mindezek mellett elővette a kolompomat a hóna alól.

– Akkor fejd meg a tehenet – mondta Daday, s ez számomra is méltányosnak tűnt.

Rudikám sötétedéstől sötétedésig próbálkozott egyfolytában, de hogy a klasszikus fejéstechnikai módszerek nem vezettek eredményre, megpróbálkozott egy egzotikusabb módszerrel, mondhatjuk naturálisnak is, röviden orálisnak. Rudikámnak nem esett nehezére beleképzelnie magát az állati létformába, s miközben napfogyatkozásra ítélt szemeivel megcélozta az objektumot, fejével nagyokat bökött az állat hasán, miközben sikerült kétdecinyit kikortyolnia... Testvérek, nem folytatom, mert szerintem ez a tehén bika volt, s legendás jóérzésem tiltakozik az ellen, hogy tovább boncolgassam az amúgy is mellékvágányra terelődött eseményeket. Még csak annyit: a sajátos bikaszelídítési módszerek szemlélése kívül esik a munka fogalomkörén. Márpedig én munkára születtem. A produktív munka körültekintő megszervezése számomra nemcsak kedves időtöltés és hazafias kötelesség, hanem – hogy úgy mondjam – életforma is.

Emlékeztetlek rá, testvérek, hogy mindenfajta emberi tevékenység a hazát szolgálja. Rudikám azzal szolgálta a hazát, hogy mindennap megevett egy békát. És nem akárhogyan. Reggel nyolckor beállt a minorita templom elé egy élő békával a kezében. Amikor legalább már tízen vették körül, Rudikám kinyitotta a száját, majd leharapta a béka egyik lábát. Úgyszólván mindenki mozgásba lendült. Rudikám békalábat majszoló szája, a kezében ficánkoló féllábú béka, a bámészkodók immár huszonötre felgyűlt csoportja, sőt még az az egyetlen békaláb is járta a maga furcsán vonagló hattyútáncát Rudikám szájüregében. Ez az a pillanat, amikor a bámészkodók közötti tizenéves lánykák kivétel nélkül rókázni kezdtek. A többiekben nyolcvan százalék az undor, húsz százalék a sajnálat. Nem kell elsietni semmit. Rudikám kilenc órakor kezd sírni, de ez nem sírdogálás, nem nyöszörgés, nem nyafogás, hanem vulkán. Nyitott szájjal zokog, segítségért bömböl, s a szeméből ömlő könnyek rácsepegnek kopottas, ám tiszta ruhájának nagy öltésekkel felvarrt foltjaira. Ekkor már nyolcvan százalékra növekedett

e munka kiváló produktivitásához szükséges sajnálatalap. Megpróbáltuk azt a verziót is, hogy szája szögletéből kilógjon a félig elfogyasztott békaláb, de a hatás elmaradt, sőt a tizenéves lányok ismét görnyedezni kezdtek. Rudikám viszont addig ette a békát, amíg teljesítette az aznapi tervelőirányzatot.

Daday közben a szemben levő gyalogátjárón teljesített szolgálatot. Noha impulzív alkat volt, s nehezen tudta eltitkolni permanens emberundorát, amely látványosan virított az arcán, sikerült beállítanunk egy bizalomgerjesztőnek mutatkozó, hajnali órákban és mondjuk a késő délutáni szürkületben használható joviális arckifejezést. Daday a járdán topogó öregasszonyokra specializálta magát, akiket sorban átsegített a túlsó oldalra, s az a két perc bőven elegendőnek mutatkozott az ingóságok átvándoroltatására. Dadaynak már-már minden sikerült. A táska teljes tartalma, a kalap alatti hajcsat, a ruhazsebben szunnyadó zsebkendő, de az igazi trófea egy sötétszürke télikabát volt. És Daday mégis kedélybetegségben szenvedett, mert a nagy teljesítmény sosem sikerült, nem tudta ugyanis leálmodni a ruha alól a kombinét, noha ezt Jolánkával többször kikísérletezte.

Rendszerint az istálló ajtajától indultak el a tehén felé. A táv közepe körül tarthattak, amikor Daday „Jaj, egy autó!" felkiáltással magához rántotta Jolánkát, gyors mozdulattal benyúlt a télikabátja alá, s megpróbálta kibányászni Jolánka kombinéját a ruhája alól. A próbaszakaszok napjaiban a szőke már a tehén hátán elmélkedett az élet értelméről, a kopasz is a helyén volt, de az esemény láttán ideiglenesen lemondtak egocentrikus világnézetük vulkanikus megnyilvánulásairól, és feszült figyelemmel követték a dolgok alakulását. Nem volt könnyű munka. A kísérletezések első konklúziója az volt, hogy meggörnyedt emberről nem lehet letépni a fehérneműt, tehát Jolánkát egyenesen kellett tartani a manőver folyamán. Ebből a célból bele kellett markolni a hajába, s a megragadott tincset felfele húzni, hogy teste íjként feszüljön ég és föld között. Daday szabadon maradt kezét bevezette Jolánka ruhája alá, s mindössze húsz másodperc állt rendelkezésére, hogy a kombinét lerántsa a nő válláról. Jolánka igen kellemes alanynak bizonyult, testi felépítése kimondottan arra predesztinálta, hogy a kísérletek aktív részese legyen, ugyanis csenevész mellzacskói nem akadályozták a kombiné útját lefele, arról nem is beszélve, hogy Jolánka apatikus beletörődéssel vette tudomásul, ha Daday az igyekezet hevületében nem a kombinéját fogta meg, hanem a húsába markolt. Jolánka ilyenkor egy kicsit fatarósan nézett, s máris lehetett elölről kezdeni a kísérletezést. Másfél nap után már elég szép eredményeket értek el, egyetlenegy technikai kérdés várt megoldásra, nevezetesen a földre trottyantott kombiné birtokbavételének módozata, ehhez ugyanis fel kellett emelni a nőt a levegőbe, aminek a megindoklása volt nehezebb, vagyis hihetővé kellett tenni a bizarr magasba emelkedés szükségszerűségét. Ez, Jolánka esetében, nem okozott gondot, „Ugorj!" – mondta Daday, s Jolánka máris szöcske volt, viszont egy topogó öregasszonyt nehéz lesz rávenni az ugrándozásra, nagyon hülye kell legyen ahhoz, hogy három másodperc alatt elhiggye, hogy a gyalogátjárón átszáguldó gépkocsik fölött lebeg az ígéret földje.

Elérkezett a nagy nap. Rudikám ette a békát, ötvenen figyelték őrjöngő zokogását, az utca figyelme teljes egészében Rudikám felé fordult, a minorita templom bejáratát elzárták a bámészkodók. Ez volt az a pillanat, amikor Daday megdöbbentően élvetegre sikeredett vigyorával karonragadta áldozatát. Az öregasszony egy kicsit testesebb volt az ideálisnál, viszont előnyére szolgált, hogy szemüvegének nyolcdioptriás lencséi mögül jovialitásból fakadó mosolynak vélte Daday kínvigyorát. A gyalogátjáró közepéig semmi említésre méltó eseményről nem tudok beszámolni, a munkakörülmények – hogy úgy mondjam – ideálisak voltak, nem banánhéj, sem egyéb közép-

vagy távol-keleti szemét nem akadályozta a közlekedést, a nap bearanyozta a horizontot, Daday bearanyozta az öregasszonyt, Rudikám bearanyozta a bikát, s én, testvérek, én, aki a munkafolyamatok megszervezőjeként tisztes távolságból szemléltem az eseményeket, átéreztem a felemelő pillanat áhítatát, a haza is átérezte volna, ha idenézett volna, de a haza most reám bízta ezt a dolgot, mert én vagyok az egyedüli kombinéhecc-szakértő ebben az országban. (Világhírű bölcselők mondták: „Bilihecc plusz békahecc plusz kombinéhecc egyenlő demokratikus kibontakozás.")

És elérkezett az a pillanattöredék, amikor Daday jól begyakorolt mozdulattal magához tépte az öregasszonyt, egyik kezével belemarkolt őszes hajába, s amikor teste felvette az íjformát, mindössze négy másodperc telt el az akció kezdetétől. Valószínűnek látszott, hogy Daday többnek érezte az eltelt időt, s noha természetes egyszerűséggel nyúlt be az öregasszony lába közé, a premier idegfeszültsége hatással lehetett munkába állított kezének mozdulataira, ugyanis megragadta a kombinét, de valahogy a ruha széle is a kezébe akadt, s együtt tépte le mindkettőt az öregasszony testéről. Na most. Kétféle ember van. Az egyik már az előbb jelzett pillanatban elrohan, a másik elveszti a fejét, és újabb baklövést követ el. Könnyű kitalálni, hogy Daday nem vette lábát a nyaka közé, hanem ráordított az öregasszonyra: „Ugorj!" Fájdalom, az öregasszony nem vett részt az istállóban lefolytatott kísérletsorozaton, és nem volt hajlandó szőcskévé változni. Pedig jobban tette volna, mert Daday felháborodott az engedetlenségen, s ennek az lett a következménye, hogy Rudikám hiába tömködte a szájába az egész békát, a bámészkodók figyelme nemhogy megoszlott volna, teljes egészében Daday felé fordult, aki az elkövetkezendő pillanatokban a nyakában viselte a kétségbeesetten kapaszkodó öregasszonyt, majd rohanni kezdett vele a templom bejárata felé. A szerencsétlen nő csak akkor vette észre, hogy szétnyílt télikabátja alatt anyaszült meztelen, amikor földet ért a lába, de akkor aztán velőtrázó sikoltozásba kezdett. Ekkor már jó ötven méterre eltávolodtam a helyszíntől, Daday húsz méterre mögöttem szaladt, s az a hülye Rudikám is ott ügetett mögötte a félig szétmarcangolt békával a szájában.

Az istálló csendjében megnyugtató kép fogadott: Jolánka természetesen újra csak önmagával foglalkozott, a szőke és a kopasz igen mereven nézték egymást. Kénytelen voltam levonni a konklúziót: a demokratikus kibontakozás még várat magára.

*

A legmozgékonyabb szagok között igen jeles helyet foglal el a tehéntrágyáé. Azért mozgékony, mert ha egyszer kapcsolatba kerültél vele, soha többet nem hagy magadra, szerelemittasan követ mindenüvé, egyszóval magaddal viszed egy életen át.

Már a kopasz házában laktunk mindannyian, azaz én, Daday, Rudikám és a kopasz rokonszenves exfelesége, amikor egy nap megéreztem, hogy valami olyasmi közeledik, amely valamikori életem tartozéka volt, mondhatnám aktív részese, azaz ő, a megszemélyesedett tehéntrágya. Hárman álltak az ajtóban: a kopasz, a szőke és Jolánka.

– Szeretjük egymást – mondta a kopasz, miközben szorosan fogta a szőke kezét.

Jolánka csüggedten ingatta lófejét, és fatarósabban nézett, mint valaha.

– Én már senkinek sem kellek – suttogta maga elé.

A kopasz rokonszenves exfelesége válaszként derékon kapta Jolánkát és végigtangózott vele az előszobán. Elnéztem, hogy jó másfél óra hosszat szorongatták egymást, de nem tiltakoztam ellene, a női degeneráltságban ugyanis van valami rokonszenvesen atavisztikus vonás, s éppen ezért olyan látványosan emberi.

Örömittasan jelenthetem tehát: ismét együtt volt az egész család. Egyetlenegy dolgot nehezményeztem, nevezetesen Rudikám szemében a ragyogást. Én is ragyogtam,

sorba vettem az érkezőket, hiszen lelkem egy-egy darabkája volt mindahány, ám Rudikám ragyogásában volt valami diszkriminatív, ugyanis szeparatista jellegű örömhullámokat árasztott magából, amelyek mind-mind a kopasz felé irányultak, s néha a szőke felé is.

Testvérek, nálam az erkölcsös életvitel nemcsak elméleti kívánalom, hanem – hogy úgy mondjam – életforma is. Egy ideig csodálkozott a család, hogy két szektorra osztottam a tagokat, a szigorú következetességgel vigyáztam arra, hogy a női s a férfiszektor tagjai külön sarkokban térjenek nyugovóra. Morogni morogtak ugyan, de szó nélkül teljesítették óhajomat. Csakhogy milyen az éjszaka? Az éjszakának megvannak a maga íratlan törvényei, az éjszaka a politikai lotyók és az egyszerű lotyók melegágya. A politikai lotyó, mint fogalom, a diplomácia szférájából vétetett, a konkrét esetben arról van szó, hogy dilomáciai meggondolásból lotyósítanom kellett szellemi önmagam, amikor a két fentemlített szektor létszámát és a személyek hovatartozását megállapítottam. Úgy vélem, hogy sikerült kizárnom a legkényesebb buktatókat, azaz minimálisra csökkentett rizikófaktorral dolgoztam, amikor a női szektorba – Jolánkán és a kopasz rokonszenves exfeleségén kívül – besoroltam a szőkét is, aki bikavadító rúzsokat kent az ajakára. És jött az éjszaka, és megindult a koslatás. Alig csendesedett el a ház, hallom, hogy a kopasz csettint. Na mondom, vajon miért csettint a kopasz? Nem fogjátok elhinni, testvérek, a szőke megindult négykézláb a csettintés irányába. Alig telt el néhány perc, megint hallom, hogy csúszkál valaki, ezúttal csettintés nélkül; a kopasz rokonszenves exfelesége valószínűleg arra gondolhatott, hogy Daday előbb-utóbb csettinteni fog, így hát Daday ágya mellett kushadva várta a jeladást. Be kell látnom, hogy Jolánka egyedül érezhette magát a kiüresedett női szektorban, de arra nem készültem fel, hogy különösebb jelzés nélkül ő is nekiveselkedik, s egyszer csak hallom, hogy megkopogtatja az ágyam oldalát.

– Mit akarsz? – kérdeztem.

Hülye kérdés volt, mondhatnám azt is, hogy meggondolatlan vagy felesleges, mert Jolánka tekintetéből ugyan nem lehetett százszázalékos biztonsággal kiolvasni jövetelének célját, de kétségtelen, hogy Jolánka nézése fataroid jellegű volt. Nem volt mit tenni, megengedtem, hogy felkuporodjék az ágyam végébe. Csakhogy milyen az ember? Nem hiába mondják, hogy sötétben minden csatakanca csikócska, a konkrét esetben elképzelhető, hogy poézissel telített Noémiket, Csillákat és Emeséket vélsz érezni a Jolánka-féle némberekben. És nagyon jól megmasszírozta a lábamat. Nagyon jól. E felejthetetlen masszázs emlékével feküdtem le másnap este, s amikor Jolánka ismét kopogott az ágyam oldalán... Az vesse rám az első követ, akit gólya hozott a világra. Viszont nincs az a masszázs, amely képes volna teljesen megőrjíteni a pácienst. Valamelyes extatikus hevület vagy bávatag elpilledés elképzelhető, sőt emlékezetes nyögdécselések is fémjelezhetik a masszázs varázslatát, de ez nem szülhet nősülési szándékot, ugyanis az ember nem veheti feleségül a masszírnőjét, nem osztály-hovatartozási meggondolásból, hanem, mert nem célirányos az ellenzék soraiból nősülni. Viszont azért tudomány a politika, hogy a nem létező szándékot körültekintő megfontoltsággal próbáljuk megfogalmazni, az én esetemben ez azt jelentette, hogy megkértem Jolánka kezét. Ezt nálam – hogy úgy mondjam – diplomáciai fogásként kell kezelni, és lám, milyen igazam volt, mert nagyon nagy különbség abban a hitben megdögleni, hogy a kurvám fojtott bele egy fél kád hideg vízbe, vagy abban a tudatban elhalálozni, hogy szeretett arámnak köszönhetem a majdani reinkarnációt.

De ez a jelenet már a Daday-diktatúra szerves része volt, amelyről később óhajtok értekezni, az én diktatúrám, az emberarcú, jelképekben működött, mindenki örömére és

megelégedésére. Ezt azért merem kijelenteni, mert a család tagjai igen türelmetlenül várták az esti órákat, amikor a „sokoldalúan fejlett ember" című tanfolyamot tartottam, fekvő pozícióban természetesen. Jolánka és az ex masszírozták a lábamat, Rudikám andalító melódiákat adott elő szájharmonikán, Daday a kopasszal és a szőkével hastáncot járt. Egyszóval mindenki csinált valami hasznosat. A szőke és a kopasz már félprofesszionista színvonalon vonaglott, Dadayt még sarkallni kellett egy kicsinykét, ezért a késő esti órákban, közvetlenül az áhítatra fenntartott percek előtt abban a kitüntetésben részesült, hogy Rudikám végrehajtott rajta egy alapos bilihecceт.

Éjszaka aztán megindult a koslatás. Mindenki megkereste a maga nemi szponzorát, Jolánka is kopogott az ágyam oldalán, egyszóval a millenáris hagyományokon alapuló családi fertő harmonikus egzisztenciát biztosított a kormánypártnak és az ellenzéknek egyaránt, miközben én magam éjt nappallá és nappalt éjjé téve vonultam be az emlékezet diadalútján a...

Jaj, nem is tudom befejezni. Pedig ez lett volna a legszebb mondatom. Csakhogy látogatónk érkezett. Miközben lapultam arám ágya alatt, s arám gyakorolta a szakmai egyszeregyet, Daday feltépte az ajtót, utána sorban beoldalgott az egész család, majd Daday szólt, hangjában rémület, kétségbeesés, iszonyat:

– Testvérek, a főnök feltámadott!

*

Ha jól emlékszem, Dadayt egyszer igen fontos tényezőként emlegettem családunk össz-szellemiségében. Ezúttal sem tagadta meg önmagát, amikor tudományos felmérést kezdeményezett feltámadásom bekövetkezésének módját és időpontját illetően. Ebből a célból felszólította a család tagjait, hogy vetkőzzenek le. A szűkszavú felszólítást véleményem szerint képletesen kellett volna értelmezni, azazhogy a lelki göncök eltávolítása lett volna a közvetlen cél (mint például az általam gyakorolt emberarcú diktatúra iránti nosztalgia), ehelyett Jolánka és az ex máris kapkodták le magukról a bugyit, amit a kopasz és a szőke egyáltalán nem vett jó néven. Csakhogy milyen a csorda? A csorda olyan, hogy rövid ideig tétován ácsorog, minden alkalommal szüksége van ugyanis egy bizonyos időre, amíg újra és újra rádöbben arra, hogy ő is egy marha állat, s ha a vezérbika énekel, a csordának tercelnie kell hozzá. A vezérmotívumot ezúttal Jolánka és az ex szolgáltatta, a többiek rövid tétovázás után elkezdték tépni magukról a ruhát, s mire Daday kifejthette volna konkrét elképzeléseit feltámadásom kinyomozása ügyében, a család tagjai felsorakoztak előtte úgyszólván teljesen meztelenül (azért úgyszólván, mert Jolánka ezúttal sem volt hajlandó megválni az órájától).

Senki sem vádolhatna azzal, hogy Dadayt védelmembe veszem, vagy hogy helyeslem tetteinek motivációit, de ezúttal be kell látnom, hogy az előállott eszményi helyzetet ragyogó taktikai érzékkel használta ki, ugyanis rögtön két csoportra osztotta a társaságot: jobbra álltak azok, akik kolompot hordtak a hónuk alatt, balra pedig azok, akiknek semmi sem volt a hónuk alatt. (Kicsit fájlaltam, hogy a rézmozsár jelentősége annyira lecsökkent, hogy a szó szoros értelmében szóba sem került.) Legnagyobb megdöbbenésemre Rudikám négy kolomppal rendelkezett, a többiek is eggyel-kettővel, kivéve Jolánkát és az exet, akiknek vagy nem volt kolompjuk, vagy időben kolomptalanították önmagukat, szakmai alázatból, vagy csak egyszerűen kényszerből, ugyanis mesterségük magas színvonalú gyakorlását megnehezítette volna az állandó kolompolás. (Csak zárójelben jegyzem meg: jobb helyeken megkérdik, hogy kolomppal akarod-e vagy kolomp nélkül, de a balkáni elmaradottságban ez még elképzelhetetlen.)

Dadayt kizárólag a kolomptalanok érdekelték; hosszú ideig nézte őket, de azok nem szóltak, és azt sem tudták, hogy ha valakit huzamosabb ideig néznek, előbb-utóbb bűnösnek fogja érezni magát.

– Hova tettétek a hullát? – kérdezte Daday.

Jolánka és az ex úgy ölelkeztek össze, mint bábuk a kirakatban, csak az arcukról hiányzott a jövőbe vetett hit. Sírni is egyszerre kezdtek, de ez senkit sem hatott meg, sőt ők maguk bizonyára azon kezdtek tépelődni, hogy vajon hova tették a hullát. Daday intett Rudikámnak, aki igen szolgálatkészen próbált besegíteni az eredményekkel kecsegtető nyomozásba.

– A szemhéj a szem része – kezdte Rudikám, s ez elég volt ahhoz, hogy a hölgyek hisztérikusan felvisítsanak, ám Rudikám nem bátortalanodott el, nyugodtan folytatta biológiai ihletésű rövid expozéját. – Szemhéj nélkül a szem olyan, mintha a szemen nem volna szemhéj. Ez a szem ideális állapota, mert sötétben is ragyog. A szemhéj eltávolítása rendszerint kérésre történik, de elvégezhető parancsra is. Ezúttal ez utóbbi esettel állunk szembe.

Jolánkát sokféle pozícióban láttam, tehenen lógva, ágyban kuporogva stb., de térdeplő helyzetben még soha. Volt valami szűzies benne, ahogy összekulcsolt kézzel felnézett Dadayra, nem egy szüzességi fogadalomban élő leprásra gondolok, hanem egy poézissel telített igazi Noémira, Csillára vagy Emesére, ám Dadayt még ez sem hatotta meg, leintette ugyan Rudikámat, de ő maga vette át a szót:

– Csak annyit akarok mondani – közölte –, hogy a sikkes paradicsommadarak letargikusan szomorkás kantilénája öncélúan autofetisizáló böffintés, amelynek indítékait a kulináris hobby önvesszőző túlfűtöttségében kereshetjük. És azt sem tagadhatjuk, hogy az előttünk térdeplő hajadon gyehennaérzetet keltő költői fordulat, amely tündértánc hangulatú megoldásokban csúcsosodik ki. Kérdem tehát, Jolánkám, hova tetted a hullát?

Jolánkának annyi esze volt, mint egy elbitangolt üszőnek, de az elmondottakból megértette, hogy nagyon nagy a baj.

– A minorita templom ajtajához támasztottam – hebegett a szűz.

– Nem helyeslem – mondta Daday. – Ott gyorsan szagot kap. Hintsétek be borssal és szegfűszeggel, legyen rajta ánizs, sáfrány és kalap. Kettő. Egyik a szemébe húzva, másik ölben tartva. Amíg odaérünk, legalább jövedelmezzen valamit. Utálom a tétlenül üldögélő hullákat.

– Lehetne belőle fűszeres szappanbuborék – lelkesedett a szőke.

– Ó, te kis bohó – kedveskedett a kopasz, s miután megmütyürészte a szőkét, kéz a kézben a többiek után iramodtak ők is.

Fontos bejelentést teszek: a földi élet a korlátozott lehetőségek szimptómájával küszködik. Minden viszonylatban. Vegyük például Dadayt. Gondolom, mindenki előtt világos, hogy legelemibb feladataink egyike: békét csempészni Daday lelkébe. Engem nem tévesztenek meg a szavak. Nagyon is tisztában vagyok vele, hogy a sikkes paradicsommadár és a kulináris hobby egy lelkileg megviselt ember vergődésének kivetülései. Azért korlátozottak a lehetőségek, mert ebbe a lélekbe csak úgy lehet maradandóan békét és megnyugvást hozni, ha megszüntetjük a testet, amelybe e zaklatott lélek rendeltetett. Persze számolni kell az esetleges bonyodalmakkal is. Először is igen nagy annak a valószínűsége, hogy Daday hulláját felfedezné a külvilág, s ez az én leleplezésemhez vezetne. De ha elásnám a dögöt a padló alá, még mindig fennáll annak a veszélye, hogy a reinkarnációs egyletnél elintézné ez a fifikus dög, hogy ne kétezer év

múlva öltsön testet újra, hanem nyolc perc múlva, és egyszer csak megjelenne sikkes paradicsommadárként, hogy kulináris hobbyból megkóstolja a fejemet.

A halál utáni élet korlátlan lehetőségekkel kecsegtet. Ne búsuljatok, testvérek. Leszek én nektek millenáris fertő és mosolygó vezérbika, tündértánc és hóhértangó egyaránt, mert csak így maradhatok bennetek örök életű.

*

Az egyedüllét mákonya számomra nem jelenti csupán az egyedüllét mákonyát, hanem – hogy úgy mondjam – életforma is. Ugyanis én akkor is jól érzem magam, amikor senki felett sem kell uralkodnom. Ilyenkor ragyogó lehetőségeim nyílnak legendás önszuggesztiós módszerem gyakorlására, amelyet a köznyelvben önuralomnak neveznek. Például elhatároztam, hogy nem verem szét az egész lakást, a bútorzatot, a konyhafelszerelést és a személyes tárgyakat épen hagyom. És ez így is volt. Megnéztem jól ezeket a tárgyakat, kézbe is vettem egyiket-másikat, és meg kell mondanom, hogy igen nagy volt a kísértés, különösen, amikor megszemléltem az üvegpoharakat és a porcelánkészletet, de még idejében erőt vettem magamon, a módszer most is segítségemre volt, s vágyakozó tekintetemet másfele irányítottam. Persze a dísztárgyak nem szerepeltek a felsorolásban, úgyhogy teljesen jogos volt azok módszeres megsemmisítése, ami természetesen meg is történt. Az ex szerethette a vázákat és a dísztálakat, mert negyvenhat darabot találtam a lakásban. Az első húszat a földön próbáltam apróra zúzni, de a szőnyegek miatt ez nem sikerült maradéktalanul. Igen kitűnő megoldást találtam a fentmaradó huszonhat dísztárgy esetében, ezeket ugyanis az ablakokra dobáltam, úgyhogy az üvegcsörömpölés hangja hathatósan felerősítette az összhangerőt. Miután betörtek az összes ablakszemek, a befőttes- és dzsemeskantákat a falon vertem szét. Ez arra is jó volt, hogy egy teljesen új tapasztalatra tegyek szert, amit megosztok veletek, testvérek. Rendkívül lényeges körülmény a sorrend betartása. Vagyis: először a dzsemeskantákat kell a falhoz vagdosni, s csak utána a befőttösöket, mert ezzel az eljárással az alma- és körtecikkecskék a dzsembe ragadva igen kellemes látványt nyújtanak. Sajnos, az esztétikai gyönyör mostanában csak látogatóba jár a szellem házatáján, nekem is le kellett mondanom a műélvezetről, ennél sokkal fontosabb gondjaim voltak. Nem, nem a tisztálkodásra gondoltam. Ezt gyorsan lebonyolítottam, az öltözködésre viszont nagyobb gondot kellett fordítanom, mert egy halott adjon magára, testvérek. Ruha teszi a halottat. Felvettem ünneplő ruhámat, a kopasz szekrényében találtam egy mandzsettás fehér inget, sőt egy fekete csokornyakkendőre és egy pár lakkcipőre is szert tettem. Mit mondjak? Szép voltam. Szép és kiegyensúlyozott. És ez nagyon fontos egy halottnál. A levél is, amit öt példányban írtam meg, és elhelyeztem családom tagjainak személyes tárgyai között, magán viselte egy körültekintő, bölcs és gazdag tapasztalattal rendelkező családfő aggodalmának jeleit.

A levél szövegét nem tudnám igényesen reprodukálni, de néhány lényeges elemére pontosan emlékszem. Először is mocsoknak, azaz ősmocsoknak neveztem a sorok olvasóját. Ennek az volt a célja, hogy felkeltsem érdeklődését a továbbiak iránt, azazhogy olyan idegvibrációt idézzek elő nála, amellyel teljesebbnek érezheti emberi mivoltát. Távol állt tőlem a rokonszenv-hajhászási szándék, amikor tehát „hősök ürülékének" neveztem a címzettet, jelezni akartam abbeli vélekedésemet, hogy jelenlétét, sőt létét olybá veszem, mint kirívó példáját a területi sérthetetlenséghez való jog és a szuverenitás megsértésének. Miután imígyen sikerült rögzítenem a jelenhez kapcsolódó tényálladéki elemeket, rátérhettem egy olyan jövőkép felvázolására, amely minden bizonnyal elmélyült gondolkodásra késztette levelem olvasóját. Közöltem ugyanis, hogy

ma éjszaka mocskos véréből fogok hörbölni, ezzel – hogy úgy mondjam – kiadtam magam, ami lehet, hogy meggondolatlanság volt, viszont feltétlenül etikus, mert a váratlan sokkhelyzetnél sokkal emberibb a permenens sokkhelyzet, az állandó félelemérzethez ugyanis minden valamire való hullajelöltnek joga van.

És következett halálom egyik legszebb éjszakája. A névtelen levél hatása megfelelt a feltételezéseknek. Az arcokról kisimultak a ráncok (ez az intenzív lelki élet jele volt), ám a test valamivel görnyedtebbnek mutatkozott, mint annak előtte. Nem a Jolánka elmaszkírozott testére gondolok, azon ab ovo megmutatkoztak a feltámadásom kinyomozásával kapcsolatos atrocitásnyomok, hanem az ugrásra kész, görcsös testtartásra, amellyel a család tagjai várakoztak a törmelékek között; szavak nem hangzottak el, csak sóhajok, a szemek még hajnalig tüzeltek a gyűlölettől.

Reggel hatkor mindenki elhagyta a házat, Rudikámat kivéve, akit őrnek hagytak hátra. Testvérek, ti nem láttátok Rudikám fülkagylójából előmászni a gilisztát. Én sem. Miután csak ketten maradtunk a házban, várható volt, hogy a giliszta rászánja magát a külvilági vizitre, különösen azután, hogy Rudikám eléggé el nem ítélhető módon rázogatni kezdte a fejét. Persze az is lehet, hogy egy zaklatott idegrendszer bolondos magamutogatásának voltunk tanúi, megfigyelésem szerint ugyanis bizonyos impulzusok hatására a végtagok reszketni kezdenek (a fejet csakis Rudikám esetében sorolom a végtagok közé, az ő feje ovális nyúlvány volt a nyakon, semmi több). Az impulzus ezúttal arám ágya alól indult ki, amelyet közhasználatú kifejezéssel morgásnak neveznek. Nem emlékszem, hogy változatos életutam folyamán előfordult-e még valamikor, hogy morogtam volna, tehát úgyszólván gyakorlatlan voltam ez ügyben, de igen lelkesítő hatással voltak rám a kezdeti sikerek, Rudikám ugyanis elkezdett tangózni a törmelékeken, majd olyan vonagló elemekkel fűszerezte a tapicskolást, amelyek intenzívebb és intenzitásukban egyre változatosabb morgásokra ösztökéltek. Volt egy olyan pillanat, amikor Rudikám arcán megjelent az extázis, nem a rajongó lelkesedés vagy az elragadtatás lelkiállapotának kivetüléseként, ugyanis ezen az arcon az őrület jelei is megmutatkoztak. Rudikámban az ösztön dolgozott, amikor megpróbált biztonságosabb irányba vonaglani, de az ösztön is baromi volt benne, mert éppen arám ágyához vezette a szerencsétlent. Nincs szándékomban sajnáltatni magam, de amikor Rudikám kezdett lassan becsúszni az ágy alá, olyan jogsértést próbált elkövetni, amely az arám ágya alatti terület sérthetetlensége és szuverenitása fölötti évezredes jogaimat vette célba, amely tulajdonképpen csak másfél napos volt, de számomra örökkévalóságnak számított. (Ha az életnek minden perce felér száz év halállal, s ha a halálnak minden perce maga az örökkévalóság, akkor egy másfél napos halál utáni élet valamivel többet ér, mint egy rövidre szabott földi jelenlét.) A zárójelet ne vegyétek rossz néven, testvérek, de Rudikám egyik lába félig benyúlt az ágy alá, ez némileg megzavarta békés magányomat és pacifista életszemléletemet, a morgást is abba kellett hagynom, és az idegen láb látványa tettre is sarkallt. Gyorsan és precízen dolgoztam, noha nem volt sok tennivaló, de a precizitás nemcsak kromoszómáim tartozéka, hanem – hogy úgy mondjam – életforma is. Lényeges momentum volt tehát Rudikám nadrágjának a felhajtása, azaz a boka szabaddá tétele, amelyen igen sikeres harapást hajtottam végre. Az ember az élő világ silány produktuma, mert állandóan az örökkévalóság után áhítozik. Rudikám már nem áhítozott, mert hirtelen belepottyant az örökéletbe. A továbbiakban már csak a rutinmunka volt hátra, azaz Rudikám elszállítása, elhelyezése és bekenése. A legcélszerűbbnek az asztallap mutatkozott, amelyen kiterítettem a derékig levetkőztetett Rudikámat, majd a falról kölcsönvett vérpiros szamócadzsemmel csíkokat rajzoltam reá. Nagy siker volt, nagyon nagy siker. Amikor

Daday bevonult a családi sleppel, én már régen a helyemen voltam, jóllakottan, s a jól végzett munka örömétől áthatva vártam a fejleményeket.

Egy kicsit meglepett, hogy senki sem ordított, senki sem nyüszített, a hölgyek sem tépték a hajukat, egyszóval jólneveltségből és önmérsékletből átmenő jegyre vizsgáztatok, testvérek, de ez még az én apai mindenre odafigyelésemnek volt az eredménye, mert a hazának hűséges, életerős, délceg fiúkat és lányokat óhajtottam kinevelni, akik önmegtartóztatásból nem jeleskednek, de az „egy fogkefe, egy feleség" lelkes evangélistáiként győzelemre viszik a mi eredeti demokráciánkat.

A félelem mint összetartó erő jobban szuperált, mint bármikor. Megrökönyödve és ugyanakkor kedvtelve figyeltelek benneteket, testvérek, ahogy család- és hazaszeretettől vezérelve, kart karba öltve sorakoztatok fel az ajtó előtt, hogy immár mindannyian őrt álljatok a vártán, közben az sem kerülte el figyelmemet, hogy Rudikám, akit az a hülye őrzőangyala visszatérített az élők közé, fel-alá sétál a törmelékeken, az acélos tekintetű emberláncba nem hajlandó beállni, ezzel szemben szeparatista megnyilvánulásokra ragadtatta magát, amikor „égre emelte" becsukott szemét, és fel-felkiáltott: „Látlak, tátá, látlak, látlak, látlak!" Többet nem volt hajlandó elárulni a közelmúlt eseményeiből, csecsemősített szókészletét viszont igen figyelemreméltónak találtam, ugyanis tanúi lehettünk egy olyan jelenségnek, amikor a meterialista világnézet túlvilági hangulatot sugall. A dologra Daday is felfigyelhetett, mert Rudikám nyelvi attrakciója nyilatkozattételre késztette.

– Az igék gyakori használata – mondta Daday – vészjóslóan neoromantikus alaphangot kölcsönöz a némileg excentrikus ecsetvonásoknak, noha a halott élőkben van valami megragadó, sokkal életesebbek, mint az élő holtak, ugyanis közösségükhöz való fanatikus ragaszkodásuk terrorisztikus elemekkel telített.

Arra a következtetésre kellett jutnom, hogy Daday ködösítései vitathatatlanul ellenzékiesek, még akkor is, ha ezúttal bossként nyilatkozott. A maszk kifele megtévesztő lehet, de belső énünk még csak nem is tud a pofánkra húzott vigyori vásárfiáról. A fatalitás Dadaynál sorskolonc, csakhogy ő nem tud róla. El sem tudja képzelni, hogy a hóhértangónak nem aktív részese lesz, hanem passzív szemlélője csupán. Legfeljebb olyan mértékben lehet kivételezett, hogy nem közös fürdőkádban, hanem egy, csakis az ő számára kiutalt fürdőkádban követheti majd a H_2O terrorisztikus sétifikálását a légzőszervek labirintusában.

*

Rájöttem arra, hogy a halottaknak vajmi kevés esélyük van arra, hogy politikai lotyóként, jövedelmező hullaként, avagy mosolygó vezérbikaszerepben elősegítsék a demokratikus kibontakozást. Úgy döntöttem tehát, hogy megmutatom magam. Csakhogy apránként akartam megjelenni az élő világban, s ennek módozatait alaposan meg kellett gondolnom. Rangos látványbefogadót kellett hogy keressek, aki elég erős ahhoz, hogy a sokk után életben maradjon.

Arra már régebben rájöttem, hogy az ösztön és az intuíció közötti ármánykodásban mindig a véletlen tartja kézben a kormánykereket, a tudat ezek után battyog, s csak arra jó, hogy kommentálja a végkifejletet. Ösztönöm ezúttal azt diktálta, hogy kezemet nyújtsam ki az ágy alól, és lengessem meg Jolánka arca előtt. Ezzel szemben intuíciómnak az volt a véleménye (feltételezem, hogy a tudat is belekontárkodott a dologba), hogy a szívszélhűdés a halál egyik legbecsületesebb neme, viszont Jolánka és a becsület között mélyenszántó ellentmondások feszülnek, így a kézlengetéses figurát Jolánka semmiképpen sem érdemelné ki. És a lábhecc? Ez az, testvérek. A lábhecc hatása

egyenértékű a biliheccével. Csakhogy a lábheccnek szigorúbbak a törvényei. Kívülről nézve persze, mert belső szemmel természetesek és magától értetődőek a testcselek. A mi esetünkben az a szabály, hogy két lábbal kell átfogni a nő derekát. S ezt a figurát úgy kell végrehajtani, hogy a nő ne tudjon róla. Mármint előtte. Arról viszont nem szólt a fáma, hogy kötelező-e a meztelenkedés, avagy a prűdebb légyottosok teljes polgári öltözékben is megpróbálhatják a mutatványt. Tekintettel a kevésbé optimális körülményekre, az utóbbi megoldást választottam, azaz zakóstól, lakkcipőstől és csokornyakkendőstől csúsztam be Jolánka mellé az ágyba, az egyik lábamat áttettem a derekán, a másikat a teste alatt kellett hogy áterőszakoljam, amihez fel kellett hogy emeljem a nőt a levegőbe, hogy lakkcipőm nehogy beakadjon a lába közé. Lábhecctapasztalatokat nem nagyon gyűjtöttem eddig, de a mutatvány igen jól sikerült. Jolánka természetesen felébredt, de nem nyitotta ki a szemét.

– Melyik vagy? – kérdezte lustán, álmosan.

Az erkölcstan többféle lotyót tart számon. Az egyik azért lotyó, mert lotyó (ez a legrokonszenvesebb, mert világnézete deklaratívan falloszcentrikus), egy másik kategória számára a lotyóság nem egyéb, mint pajzánságra hajlamos kislányok tudatos etyepetyéje (ez olyasmi, mint a professzionista tolvajok között a kleptománia), a harmadik eset Istent idézi koronatanúnak, azt bizonyítandó, hogy a testi kiskereskedés mennyei üdvözítés, tehát biblikus stichje van, a negyedikfélét nem lehet besorolni egyetlen kategóriába sem, ő a lotyónál is lotyóbb, neve: Jolánka. Az arám.

Néztem a nyakát. Fantasztikus, hogy mi mindenre jó egy ilyen nyak. Például jó mélyen bele lehet harapni, de a fogsornak ilyen jellegű aktivizálása nem alkalmas arra, hogy az undorérzetet ellensúlyozza. Ennél sokkal jobb a csók. Noha jelen esetben a csóknak mazochista árnyalata van, viszont elősegíti a lelki öntisztulást, azaz tündértánchangulatot csempész a lélekbe.

Az öntisztulás frenézisében csókoltam Jolánka nyakát. És milyen csókok voltak, milyen csókok! Még az a durcás lotyó is értékelni tudta az élményt, talán azért is, mert csecsemőkora óta nem volt része ilyesmiben. Csakhogy milyen az emlős állat? (Megfoghatatlan, hogy Istennek milyen célja lehetett az emlősökkel, azaz mi végre teremtette őket?) Itt van például Jolánka. Ahelyett, hogy aléltan a megtiszteltetéstől, néma áhítattal hallgatta volna a csókokból kisugárzó szférák zenéjét és angyalszárnysuhogást, inkább megtagadta tartalmas múltját, és abbeli óhajának adott hangot, hogy a nyakán érzékelt akciót kiterjesszem repedt ajakára is. Ebből a célból az ellenzéki emlősökre annyira jellemző agresszivitással fordult felém, s immár nyitott szemmel, igen kategorikus, mondhatnám azt is, hogy revendikatív hangon szólított fel a cselekvésre.

– Csókolj! – mondta, és egyik kezével megragadta a csokornyakkendőmet.

Hajnalodott. Nem merném azt állítani, hogy világos volt, de a kegyes virradat elkezdte sepregetni maga előtt a sötétet. Jolánka is átérezhette a poétikus hangulatot, mert szemében előbb apró cserepekre hullottak a hirtelen képződött jégcsapok, aztán az egyik szeme felszaladt a homloka felé, s ott is maradt. Bántam volna, ha egészen kiszalad a mezőből, vagy ha igen, vitte volna magával a párját is, mert a szinkronia számomra igen tartalmas esztétikai gyönyört jelent. Csakhogy milyenek ezek? Csak az egyik szemük akad fenn. Azért is. Jolánka a szájával sem tudott mit kezdeni, viszont rövid szünet után tovább folytatta a molesztálást: „Csókolj! Csókolj! Csókolj!" És egyre hangosabban, kétségbeesettebben, úgyhogy kénytelen voltam visszacsúszni az ágy alá.

Hallottam, ahogy körülvettétek arám ágyát, testvérek. „Látlak, tátá, látlak, látlak!" – mondta Rudikám. „Csókolj! Csókolj!" – replikázott Jolánka. Meg kell jegyez-

nem, hogy igen kellemes nyári reggel volt, a langyos szellő akadálytalanul libbent be a lakásba, engem is megkeresett az ágy alatt, és huncutul megcirógatta a szakállamat.

*

Halálom harmadik napján döntöttem feltámadásom időpontja felől. Az eseményt aznap délutánra időzítettem, számítva arra, hogy az általam feltételezett események minden bizonnyal bekövetkeznek. Délelőtt egyedül tartózkodtam a lakásban, volt időm alaposan körülnézni. A kupacokba összesepert cseréphalom, a falakat díszítő dzsem- és kompótmaradványok, valamint a kínos pedantériával bezúzott ablakszemek látványa átértékelt bennem bizonyos elveket, amelyek eredetileg megkímélték az átlényegüléstől a bútorzatot, a konyhafelszerelést és a személyes tárgyakat.

Be kell vallanom, hogy mélyen megrendültem, amikor az asztal vádolón rám emelte azt az egy szál kockaszemét. Nem tétováztam egy pillanatig sem, rohantam ki a fáskamrába, előkerestem a fejszét (a koporsó még mindig ott volt), hogy eleget tegyek az asztal néma könyörgésének, amely a dísztárgyakkal való nemes szolidaritásból fakadt.

Egyszer már kifejtettem, hogy nálam a produktív munka szentség státusban van, úgyszólván életforma, amely a körültekintő, precíz és megfontolt előmunkálatokon alapul. Szemügyre vettem az asztalt, megállapítottam, hogy négy lába van. Nosza, mondtam. Aztán csak három lába volt, aztán már egy sem. A kockaszemet megpróbáltam egyforma csíkokra szabdalni. A szekrények egyáltalán nem okoztak gondot, behemót testük megadó alázattal viselte a fejszecsapásokat. A ruházati cikkek szétszaggatása viszont időigényes feladatnak bizonyult, és be kell ismernem, hogy elég unalmas volt a kötényektől a télikabátokig sorban megsemmisíteni mindent. A cipők feldarabolásával is megküzdöttem valahogy, de arra volt gondom, hogy a kedves kis cipőnyelvecskéket meghagyjam az utókornak. Egy kis idő azzal is eltelt, amíg kitaláltam, hogy a csillárt a legeredményesebben a tányérokkal tudom darabokra roncsolni. Hej, hogy röpködtek az apró kis porcelándarabok, az üvegcsillár egy ideig tartotta magát, aztán engedelmesen lezuhant a padlóra. A fürdőszoba berendezése és kellékei okozták a legnagyobb gondot. A kazánra mért fejszecsapások viszont ragyogóan beilleszkedtek az összképbe, az ablakkeretek kiszakítása és az ajtók felaprítása gyerekjátéknak tűnt. Jó erőben voltam. A konyhai tűzhelyet aránylag könnyen sikerült felborítani, a függönyökkel megtömtem a vécékagylót. Egy kicsit tartottam attól, hogy a vécé fölötti víztárolóval baj lesz, de mihelyt belecsimpaszkodtam, rögtön elvált a faltól és lezuhant a padlócsempére.

Jóleső érzés töltött el. Már-már úgy nézett ki, hogy teljes egészében eleget tettem az egyenjogúsítás természetes követelményeinek, amikor halk nyikorgással megszólalt az egyik szekrénynek az ajtaja. A nyikorgás a szekrényajtó természetellenes pozíciójának volt a következménye, ugyanis a szekrény feldarabolásakor az egyik ajtót eléggé el nem ítélhető gondatlanságból épen hagytam, s ez, kihasználva a kellemes nyári hangulatot, csak úgy időtöltésből kedves öntudatlanságban lengedezett a levegőben ideoda. A tárgyak szeretete számomra nem jelenti csupán a mindannapjaink élettelen tartozékaihoz való fanatikus ragaszkodást, hanem – hogy úgy mondjam – életforma is. Elindultam hát hajolajat keresni, hogy a sarokzárat megmentsem a nyikorgástól. Nem volt könnyű feladat. Az olaj-, liszt-, cukor-, rizs- és grízállomány a függönyök alatti békés együttélésben tartózkodtak a vécékagyló sötétjében, de a hajolajat, szeszt, kölnit és egyéb fürdőszobai üvegecske tartalmát a mosdókagylóba öntöttem, amelynek az oldalán, a legnagyobb örömömre, felfedeztem egy-két odatapadt olajfoltocskát. És nemsokára újra láthattam lengedezni a szekrényajtót, immár nyikorgás nélkül. A kis

győzelmek, testvérek, lehet, hogy nem jelentenek minden esetben teljes lelki öntisztulást, de a tárgyak hálájára minden bizonnyal számítani lehet.

Semmi sem maradt. Azazhogy majdnem semmi. Ugyanis a Daday ágyát és személyes dolgait épen hagytam. Előkerültek az összes kolompok is, azokat egytől egyig elrejtettem Daday paplanja alá, olyanformán, hogy azonnal észrevehető legyen.

Három fáradságos, de kellemes órát töltöttem el, és íme, újra beigazolódott, hogy a körültekintő, becsületesen végrehajtott munka meghozza a maga gyümölcsét. Nem volt egyéb hátra, mint hogy elrejtőzzek Daday ágya alatt, és várjam családom épelméjű tagjait („Látlak, tátá..." és „Csókolj..." már nem sokat nyomott a latban), hogy kellő elismeréssel adózzanak a tárgyak világában megvalósult igazi demokráciának.

*

Daday ült az ágyán, mozdulatlanul, és feltételezésem szerint lelkében elhamvadt az öröm. Pedig oly kedves volt az a nyári délután. A testvérek körbeállták az egyetlen épen maradt ágyat, valószínűleg merően nézték Dadayt, aztán a paplan alól kikandikáló kolompocskákat vették számba. Bizonyára kézbe vették a kolompokat, mert nemsokára vadul kolompolt az egész család. Kimondottan misztikus volt a hangulat, szavak nem hangzottak el, aztán csak annyit hallottam, hogy néhányan becipelték a koporsót a fáskamrából.

Közben teljesen besötétedett. Tájékozódni nem nagyon lehetett, de igen nagy sürgés-forgásnak lehettünk fültanúi. Valaki megengedte a fürdőszobában a vízcsapot. Jól hallhatóan a fürdőkádba ömlött a víz, aztán egy idő után elcsendesedett a lakás. Valami dulakodásfélét érzékeltem, majd azt követően lépteket hallottam, amelyek a fürdőszoba felé vezettek.

A szobában csend volt, az ágyon én magam. Egy megőrzött gyertyacsonk fényében ültem Daday paplanán, körülöttem kolompok, arcomon joviális mosoly. Vártalak benneteket, testvérek. Nagyon vártalak.

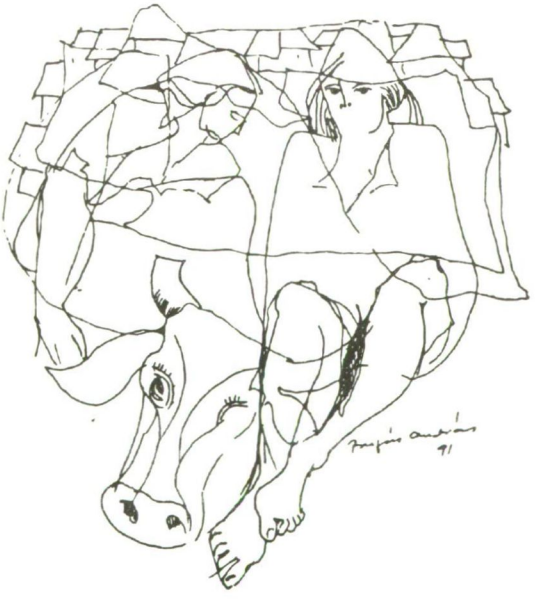

VARGA IMRE

Amit látok az érzés

Amit látok az érzés
A kép most keletkezik
Lagúna-köd forgatja
pirosan a fényeit

S pörgeti át a légzés
egy képzet vércseppjeit
Testemben eloszlatja
az időt s vélem telik

A tekintet sárgából
indulva reá-hajlik
csendjéből s bele-zajdít

S minthogy távol e közel
elmúlok nincseivel
Átjelzek a halálból

1991. november 12.

Mindenhol

A meleg szél kicsúszik tagjaiból.
A fény visszarántja. Fordul, rácsap
önmagára, csóváját bepörgi, tol-
ja, vonzza, terét előzi, újrázza,

múltját utoléri, megint belátja.
Elkavarja, ami következik.
Előbböt-utóbbot összevegyít,
villogva zúg a téren át spirálja,

s míg ezernyi apró házában itt
látja eleven fényes társait,
ezeknek végtelen pörgő mása

hegyét sötét talapzatára
zökkentve fehéren forog és lobog.
Legbentről mindenhol élő test vagyok.

1991. november 4.

A van, és egy őskép

Nem léhán, nem feszülősen,
így indul. Ébredvén, feloldandó merevségek,
feszültségek eldolgozása. Ráérzel-hagyatkozol
valami hullámra, meleg lobogásra,
de nem ábrándképp. Cselekvő nemcselekvés.
Mindig akkor a legfontosabb, amikor
semmisem látszólag. Történik. Bár nincsenek
ügyek. *Vélt kincseidtől meg-megválsz,*
könnyebbítsz sorsodon. Semmi tevés,
de éber vagy. Látod még egy-egy szó, kép,
érzés. Legyenek. S lassan elmaradoznak.
Valaki barlangból fényre kilép.

1991. november 10.

TÓTH LÁSZLÓ

Elégia. A nőkhöz

FELJEGYZÉS EGY ÉN-ONTOLÓGIÁHOZ

„Aki voltam, arra emlékeznetek
legyen kedv, és ne kötelesség dolga."

(Petri György)

Gondoljátok meg,
gondoljátok meg, ti mind,
kik szerettetek, s ti is, kik nem,
kiket engem szeretni vagy nem szeretni
teremtett az isten,
s ti is gondoljátok meg jól,
kiket én is szerettem olykor-olykor,
vagy kikkel csak úgy elvoltunk,
ahogy elvan időnként,
ahogy elvan a másikkal az ember,
eltelve közben
másnak takargatott szerelemmel,
gondoljátok,
gondoljátok meg,
maholnap negyvenéves vagyok:
lovagoltam hintaló-napokon,
átbukdácsoltam göröngy-éveken,
s szelek tépik, íme,
bősz esők porlasztják immár
szikla-szép életem,
és lassan több bennem a halál,
mint amennyi élet volt
bennem valaha is,
s már reggel,
rögtön ébredés után,
amikor hirtelen fölfáj,
amikor szikkadó húsomban, szuvasodó
csontjaimban, lankadó zsigereimben hirtelen fölfáj,
fölfáj és fázni kezd minden porcikámban
a hunyorgó reggel,
amikor álommá minősül vissza
a nehezen jött, ám annál gyorsabban bomló álom,
amikor megszokott mozdulataim keresem az ébredéshez,
de hirtelen egyiket sem találom,
ebben a köztes időben,

amikor még szemét dörzsöli bennem a lélek,
én már az őzlábakon közelítő
éjszakától félek,
az álmatlan és álomtalan éjszakáktól,
amikor úgy feszül körém szobám magánya,
akár búvárharang köré a tenger mélye,
amikor mélyvízi szörnyek
szobám meghitt tárgyai,
s én mindegyiktől
külön-külön
rettegek,
félek,
és nem és nem és nem akar jönni az álom,
és nem és nem és nem és nem akar megvirradni,
gondoljátok meg,
gondoljátok meg, ti mind,
kikkel szerettük,
s ti is,
kikkel nem szerettük egymást,
nem adhattam többet néktek,
csak annyit, hogy éltem,
s ha vétettem ellenetek,
az is ennyi volt,
ennyi volt a vétkem,
éltem – nem néktek, nem magamnak,
s másoknak sem,
csak úgy,
ahogy botor bogárka vagy madár az ágon,
nincs már bennem szerelem,
ami volt – annyi volt,
nálatok hagytam, nem sajnálom,
ma meg már egyre kevésbé érzem késztetését
annak, hogy szeressek,
s egyre gyakrabban érzem magam egyedül
már szeretkezés közben is,
pedig mennyire belétek tudtam veszni egykor,
hogy veletek együtt támadjak fel
újra és újra,
hogy veletek jussak el a gyönyör
valóságot a csodától elválasztó határán túlra,
ha hozzáértem a lábatokhoz,
a lábatok mosolygott,
ha a melletekhez,
a melletek,
minden szeretkezésünkkor
a belső szerveink is szeretkeztek,
szeretkezett a májunk, a tüdőnk,
a szívünk, lépünk, epénk,

zsigereim a zsigereiteket szólongatták
s becézgették szerelmesen,
hogy halljalak benneteket,
egyszemélyben voltam én mindenki,
aki hall,
s hogy lássalak,
mindenki, aki lát,
de íme, a nőkkel együtt hal ki,
velük együtt hal ki belőlem immár a világ.
a nőkkel, akik elhagytak engem,
s a nőkkel halok meg lassan,
akiket én hagyok el,
emléketek verdes csak immár fölöttem,
mint két élő szárny,
melyek közül kipusztult már a madárka,
nyelvemmel belehajoltam a szátokba,
nyelvetekkel belehajoltatok
a számba,
szememmel a szemetekbe
és szemetekkel a szemembe,
életemmel az életetekbe
és életetekkel az életembe,
még a beleim és a zsigereim is értetek
dolgoztak, ha az enyémek voltatok,
s amikor elhagytatok éppen,
azért, hogy túléljelek benneteket,
szerettem volna, ha egyszer is a helyetekben lehetek,
s átélhetem,
előbb külön-külön,
azután egyszerre mindazt a kéjt,
amit egyenként éltetek meg velem,
de vajon túlélné-e,
túlélné-e az ember
a gyönyört, ha egyszerre szakadna rá,
amiben egyenként részesítették vad kedvesei,
s amibe kedvesei is egyenként őrültek bele
újra meg újra,
egyenként minden vak kéjben hörgő szelíd szűz,
s minden angyalarcú kurva,
gondoljátok meg,
gondoljátok meg, ti mind,
kiknek életéhez a magamét hozzáélem,
ha szemetekre nem és nem és nem akar jönni az álom,
és nem és nem és nem és nem akar megvirradni köröttetek,
maholnap negyvenéves vagyok,
életnek egyre rútabb,
de egyre szebb és szebb halálnak,
ó,

hányszor öltözködtem testetekbe,
a hajatokat öltöttem magamra,
leheleteteknek csecsemőillatát
vagy részeg bűzét öltöttem magamra,
a bőrötöket,
karotokat, combotokat öltöttem magamra,
ágyékotok selymét, bársonyát,
s veletek együtt
magamra öltöttem a torz mindenséget,
bolygók, meteorok közt szeretkeztünk,
kozmikus csillagporban fulladoztunk,
ha nyomta oldalatokat valami,
holdat, napot vettem ki alóla,
tollpihét,
vak szobáitokban
megbámult minket tükrötök,
mely pokoli bendőként nyeli el
és rejti magába minden titkotok,
hányszor,
ó, hányszor öltözködtem nagy,
benső csöndetekbe,
szátok sziklakövei közül
öntudatlan előbugyogó hangotok
forrásvizébe,
izmaitok rángásába,
húsotok halk remegésébe,
hányszor szerettem volna
látni magam a szemetekkel,
hallani magam a fületekkel,
érezni szagomat az orrotokkal,
ó, hányszor,
hányszor néztem testetek a testemmel,
falloszom hányszor méregette melletek, hasatok,
hányszor kacsintott össze szemetekkel, szátokkal,
hányszor bámészkodott vulvátokban,
testetek által
a világ
tárult s tágult ki előttem valahányszor,
testetek volt a tavasz,
testetek volt a nyár,
testetek volt az ősz, a tél,
testetekben a vadon szólt –
ág reccsent, levelek zizegtek,
avar zörrent,
almafákkal szegélyezett utak voltatok,
komótosan poroszkáltam
vagy éppen szaporábbra fogtam lépteim rajtatok,
s mint akinek ezernyi dolga/útja van,

akárhányszor buktam is el,
talpra szökkentem
untalan,
letéptem a körmöm,
hogy beléje ülve
hajózhassatok át az éjszakán,
kitéptem a hajam,
hogy azzal bélelve ki vackotok,
vészeljétek át a telet,
a magány boltíve alatt álltunk,
bőszen záporoztak ránk a csillagok,
árvák voltunk,
elhagyottak,
boldogok,
itt kuksolok most,
akár tengermélybe merült búvárharangban,
szobám magányában az éjszaka fenekén,
és nem és nem és nem akar jönni az álom,
és nem és nem és nem és nem akar megvirradni,
maholnap negyvenéves vagyok:
lovagoltam hintaló-napokon,
átbukdácsoltam göröngy-éveken,
s szelek tépik, íme,
bősz esők porlasztják immár
szikla-szép életem,
s jó lenne tudni,
jó lenne végre tudni,
szeretkezéseinkből magatokra emlékeztek-e csupán,
vagy belőlem is megőriztetek valamit,
megőriztétek-e az öntudatlan harapást,
mellyel nyakamba, vállamba,
karomba martatok,
mert én őrzöm fogaitok nyomát,
ami fájdalom volt tegnap,
élő emlék ma,
gondoljátok meg,
gondoljátok meg, ti mind,
kik szerettetek, és ti is, kik nem,
kiket engem szeretni vagy nem szeretni
teremtett az isten,
egymás által –
mint árvát az árva –
mi végső soron magunkat
rúgtuk, haraptuk, tömködtük át
az örökkévalóból
az örökkévalóságba.

(1989; 1991)

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Együgyű ének

(Hommage à József Attila)

1x1 pajtahíján
lopott létrán dülöngtem
kopott kaszába léptem
nem féltem csak dühöngtem

teniszcipőm kibomlott
sajátmagam se jobban
szél pisszegett szorongott
a szalmacimbalomban

kilestek vagy megáldtak
kórébagó a számban
inoghatok gerendán
füst íze leng hazátlan

hazudjak vagy kiáltsak
hogy isten sincs se bánom
a lélek rúgkapál csak
szívem gazdátlan ágon

Allegóriát rögtönöz önmagáról

Kezdetben volt Irén:
Ige vala, béke.
Később lőn Mária:
Méz keserűsége.

Szép Bölcsesség vetélt
Világra engemet:
Butaság tébolygó
Fintora eltemet.

Vagyok gyehenna, szó fia:
Mért égek, Emma-Zsófia,
Mértéknek anyatigrise,
Mért lettem halál igrice?

Madonna gyermekkel

(MICHELANGELO: PIETÀ)

Végy anyám még egyszer ölbe
Meggyötörten összetörve
Mintha mindent tartanál
Tarts meg engem érzem élek
Egyre súlyosabb a lélek
Gazdájával harcban áll

Lázadó a test a gyatra
Én reménység beste latra
Mégis megnövök lehet
El se bír már könnyű térded
Tág világtól megkísértett
Seb vagyok vad öklelet

Seb nyitott seb csak merő seb
Lüktető kőnél erősebb
Gyönge lettem és nehéz
Ládd lecsúszom újra vétlen
Űr-öledből észrevétlen
Majd ha Isten félrenéz

BOZSIK PÉTER

Fehér leves*

- ráolvasó -

„Elfogy majd a fehér leves,
aztán jő a fekete!"
(Balkáni csujjogató)

„Életem egyszer már véget ért."
(Sz. G.)

1.

(gumibot ne fájjon
golyó ne fogjon
halálnak hollója
válladra ne szálljon)

2.

erről álmodtam éveken
keresztül
gránát hullik a végeken
az utakon végig
kereszt ül

3.

a golyókra az van vésve
csorba béle csorba béle
fehér leves lesz ebédre
belőled belőled mérve
ha el nem visz
– combtőért cserébe –
ama híres griff-
madár

a golyókra az van vésve
csorba béle csorba béle
késve jöttél késve késve
körötted őrt áll
néhány száz
vér(er)es kannibál

* Ha Cs. B. nevét szerbül írják le (Bela Čorba), akkor ez a jelentése.

4.

álmodtam éveken
őrtüzek égnek a végeken
és menekülnek a hímek
menekülnek a szüzek
s mint kézirat fiókba
pálinkás fityókba
emigrálnak a tüzek

5.

(gumibot ne fájjon
golyó ne fogjon
halálnak hollója
szemedbe ne vájjon)

6.

Ne látogasson többé az
unicornis-
ba bújtatott őrült
uniformis.

Szeged, 1992. február

MÁNYOKI ENDRE

Szemközt a pusztulással...

VERSEK ÉVE, 1991

„Van abban valami kolosszális pimaszság, ha néhány [...] vajdasági és magyarországi magyar, valamint szerb irodalmár az összeomlás kellős közepén a kertekről elmélkedik" – írtam 1991 kora nyarán (megjelent az év decemberében) egy 1989-es antológiáról. Fontos a címleírás: *Kertek, parkok. Irodalmi antológia. Szerkesztette Tolnai Ottó. Forum Könyvkiadó, 1989.* Hol volt akkor még az összeomlás?! 1989 – az utolsó békeév Jugoszláviában.

Aztán jött a pokol. És fordult minden a visszájára: néha „kiborítva" önmagából a mitológiát is. Hiszen ki látott már olyant, hogy Kháron a ladikján *holtra váltakat* fuvarozzon vissza az életbe? Ha *ezt* a túlpartot életnek nevezhetjük...

Versek éve, 1991 – ez áll vastag betűkkel a *Híd* című (irodalmi, művészeti, társadalomtudományi) folyóirat ez évi első (dupla) száma címoldalán. Jól látok? Nem a pokol éve? Nem a borzalom éve? Nem Vinkovci, Eszék, Dubrovnik éve? Nem Szent Bertalan-év? Ellenben: versek éve? *1991?* Erre most mit írhatok? Keressek újabb *fordulatot*, „kenterbe verendő" a *kolosszális pimaszság*ot?

Mi ez? A szellem *csakazértis* működése? A „háborúban *igenis nem* hallgatnak a múzsák" melletti bizonyságtétel? Egy kivérzett, vérző, kivéreztetendő (bocsánat a szófrankensteinért!) irodalom kétségbeesett önigazolása? Vagy más? Valaminemű elegáns hódolat a gyilkosoknak: á, nem számít, mi itten azért írogatunk? Talán demonstráció? – erősek vagyunk szellemben és lélekben. Avagy egyfajta *párválasztás*: pávatolldísz és burukkolás révén tenni szert *kapcsolatra* azokkal, akik *ott sem úgy* gondolkodnak, élnek?

Nem tudom. Nem is tudhatom. Nem is dolgom, hogy tudni akarjam. Soha ennél tisztábban nem tudtam, mennyire nem *tudhatok*. Csak sejtem, hogy *mind ez*, együtt és külön-külön.

Csak azt tudom, amit érzek: hogy meg vagyok rendülve. Bocsásson meg nékem mindenki, aki *benne van* ebben a munkában: szerzők, szerkesztők, kiadó. Mert csak együtt vagyok képes látni őket. Nem szabályos antológia ez, nekem legalábbis nem. Mert ha az volna, benne kéne lennie legalább Szügyi Zoltánnak, Kalapáti Ferencnek, Bozsik Péternek, Fenyvesi Ottónak, Beszédes Istvánnak, Balázs Attilának, Ladányi Istvánnak és talán még Horváth Ottónak is. Nincsenek benne. A *Versek éve* tehát nem az ő verseik éve? Avagy 1991 nekik: nem a versek éve? Netán: másfajta versek éve? Félek föltételezni – *máshol* írt versek éve?

Köteles vagyok emlékezni: néhány hónapja ugyanebben a Hídban szó kélt a „hivatásos magyarokról". Tehát a hűtlenekről. Közülük sokan, a többje (ld. mint fent) nincs benne az antológia-számban. Lehetne hát ez a verscsomag a mégis-otthon-maradottak, a minden dráma ellenére is kitartók (írói) erkölcsének manifesztációja? S kiállásuk akkor egy új, egy „belső használatra" szánt időszámítás kezdetét akarja kijelölni?

Meg vagyok rendülve, mert szinte blaszfémiának tartom a máskülönben természetes gesztust: leülni ezzel a vershalmazzal este, mikor már alszik a család, a fotelba, a lámpakörbe, és *olvasni*.

Meg vagyok rendülve, mert mégsem tudok más *viszonyt* elképzelni, ezen a nyilvánvalóan abszurdon kívül. Hiszen itt Tolnai Ottót, Jung Károlyt, Koncz Istvánt, Ladik Katalint lehet olvasni, Szombathy Bálintot látni.

És meg vagyok rendülve, mert sohasem véltem volna, hogy a Hídnak egyszerre csak más szerepe kél: elválasztani a természetesen összetartozókat. Ki mit tett *ezért*: nem akarom tudni. S látni is csak azt szeretném, hogy a zavaros választóvízbe jobbról is, balról is cölöpöket ütnek. Hogy a jövendő emberkrisztusoknak, a költőknek – hiszen mi más volna a líra, mint józan illúzió? – átkelvén, legyen majd mire lépniük.

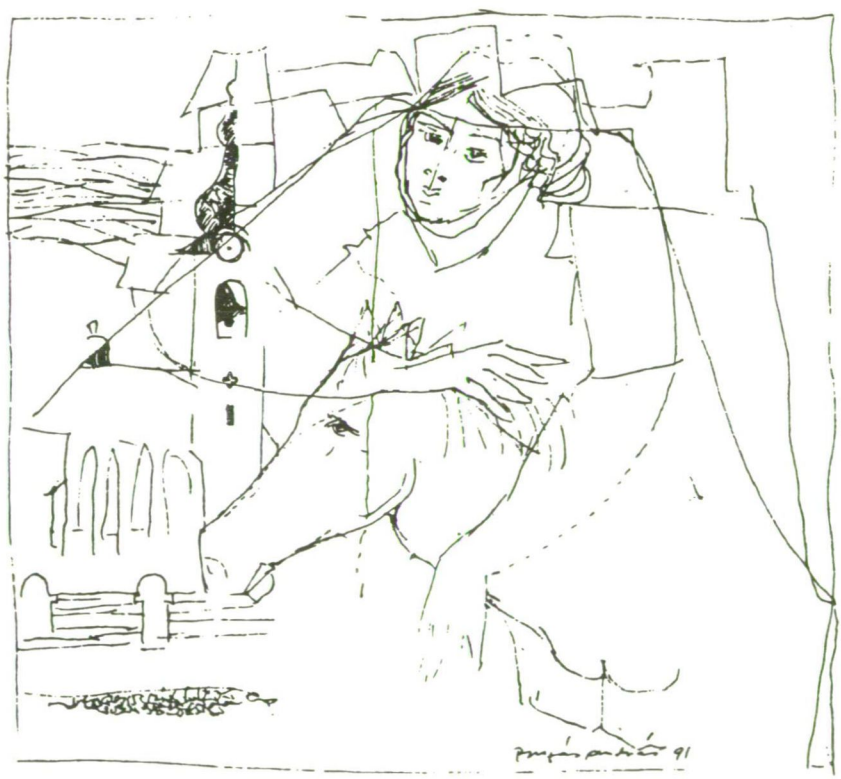

TANULMÁNY

PÉCSI GYÖRGYI

„Anyag és eszme közt a félúton"

SZILÁGYI DOMOKOS ÉS TŐZSÉR ÁRPÁD KÖLTÉSZETÉRŐL

Két költői életművet többé-kevésbé párhuzamosan olvasni több szempontból is érdekes, figyelemre méltó lehet. Egyrészt úgy tűnik, az öt ágra szakadt magyar irodalom egyes ágai kozmogóniai távolságba kerültek egymástól az irodalmi közgondolkodásban – a magyarországi, a kisebbségi és a nyugati magyar irodalom ágainak különkülön, önálló alakzatként való befogadása által. (A szervesületlenség akkor is igaz, ha az utóbbi évtizedben a magyar irodalom újbóli egységesülésének lehetünk tanúi, hiszen ez az egységes szemlélet is elsősorban az újabb nemzedékekre vonatkozik.) Az egységes vizsgálódás amnéziája különösen a kisebbségi-kisebbségi magyar irodalom történeti jelenségeinek összehasonlító elemzésekor szembeötlő. Tőzsér Árpád és Szilágyi Domokos műveinek párhuzamos olvasása irodalomtörténetileg is indokolt: mindketten a személyi kultuszt, az ötvenes éveket követő nagy Sturm und Drang korszak fiataljaként léptek pályára. Tőzsér a csehszlovákiai magyar irodalom ún. második nemzedékének, Szilágyi a romániai magyar irodalom első Forrás-nemzedékének meghatározó tagjaként, indulásuk idején egy másfajta politikusságot és személyességet közvetítve mint elődeik, a személyesség által hitelesített közéletiségét.

Az egyszerű irodalomtörténeti vagy nemzedéki egybeesés véletlenszerűségénél azonban fontosabb költészetük mélyáramlati rokonsága. Ugyanazokra a kérdésekre keresik a választ, s a megoldás sem esik távoli tartományba egymástól. Költészetüket persze sok szempontból meg lehet közelíteni, s a rokonság sem jelent föltétlen paralellizmust. Ellenkezőleg, ha a részek különbözőségére figyelnénk, a másságot vizsgálnánk, az eltéréseket egyszerűbben lehetne kimutatni: az aggályosan önfegyelmezett, szikár, tárgyias realizmustól el nem szakadó Tőzsért és az aggálytalanul áradó, játékos, az álmok, eszmék világában száguldozó Szilágyit. (A párhuzamos olvasás érvényességét gátolhatná, hogy egyik esetben lezárt, a másikban alakuló, meglepetéseket is tartogató életműről van szó.) Költészetüknek alakulási folyamata, s összegző, szintézist teremtő modellje azonban rokonabb. Ez a modell durva egyszerűsítéssel úgy foglalható össze, hogy szintézisbe kerül hagyomány és modernség (posztmodernség), létismeret és közéleti elkötelezettség. Egy másik megfogalmazás szerint: a magyar líra hagyományosan legerősebb irányzata (a közéleti, népben, nemzetben gondolkodó) életművükben korszerűen és hitelvesztés nélkül folytatódik. S itt a korszerűségen, modernségen legalább akkora a hangsúly, mint az irányzathoz köthetőségen.

*

Azt írja Tőzsér: „Nem lehet elfutni valamitől, ami bennünk van." Ily módon minden művészet bizonyos transzformációkkal ismeretelvű is, mert bármit, bármiről fogalmaz meg, az alkotó „a benne levőt" bontja ki, önmaga helyét, viszonyulását, kérdéseit, a legtávolabbi transzformációkkal is. A bennünk levő: a legalapvetőbb létélmény, a legfontosabb viszonyítási pont, olyan axiomatikus kényszerítő erő, ami megkerülhetetlen. A bennünk levő igazi irányát, tartalmát inkább fölismerni lehet, semmint (pl.) szándék, akarat, alkotói „program" szerint befolyásolni (érvényes művek esetén). S azt is jelenti, az alkotó esztétikai programjában sem kerülheti meg a benne lévőt, makacsul mindegyre visszatérítődik legfontosabb létélményeinek értelmezéséhez. (Ilyen értelemben beszélhetünk bizonyos determinizmusról is.) A kérdés másik, esztétikai oldala, hogy az alkotó a benne levőt mennyire képes a korban adekvát módon, *kor-szerűen* fölmérni és megfogalmazni.

Korunk változatlanul legfontosabb kérdése a hagyomány és modernség viszonya, ami az irodalomban (többek között) abban a dilemmában jelenik meg, hogy létezhet-e tradicionalizmushoz kötődő tényleges modernség, illetve, képes-e a hagyomány úgy működni, hogy az valamilyen módon a modern személyiség számára is választ adjon. Pontosabban ez a dilemma a teljes hagyományból a népi, nemzeti, a magyarság sorsához elkötelezett hagyományrészre vonatkozik – ami főleg politikai, világnézeti, mentális előítéletek szerint a modernség kerékkötője nálunk. Másképpen: működtethet-e ma kétféle, a népi, nemzeti, közösségi és az intellektuálisan individualista, látszólag egymást kizáró létélmény egyetlen költészetet esztétikailag érvényes megfogalmazásban. Végképp leegyszerűsítve: lehet-e konzervatív felhang, hitelvesztés, s még inkább patetizmus nélkül a magyarság sorsáért aggódni, alanyi módon viszonyulni egy félig patriarchális paraszti, falusi múlthoz, otthon lenni ebben a virtuális hazában – akkor, amikor ennek a politikai, napi realitása az alkotó számára is megkérdőjelezett.

Tőzsér Árpád és Szilágyi Domokos különös, hasonló utat járnak be költészetükben. Indulásukat egy föltétlen közösséghez való tartozás érzése, s a közösségért való cselekvés szándéka, kényszere jellemzi, aztán a föloldhatatlan magányára döbbent individuum a személyes létezés elviselhetőségét létismereti síkon kutatja, s a határokon járva jut arra a fölismerésre, hogy a személyes létezés kérdéseire csak a szűkebb-tágabb közösség kérdéseivel együtt van felelet. Elvált az eszmény a valótól (Szilágyi), a lét a tudattól (Tőzsér) –, összegzik rossz közérzetüket, a totális skizofréniát. Szilágyi a magyar irodalom egyetemes hagyományából, a nemzeti kultúrából, Tőzsér a személyes sors emlékezetéből, a paraszti és kisebbségi sors elemeiből építette föl a virtuális hazát, melyben, mellyel együtt értelmeződhet a személyes sors fájdalma. De hogy miért csak azzal együtt, annak nem „programos" vagy racionális a magyarázata. Annak, hogy a létfilozófiai lírában miért válik újra központi problémává a közösség, a magyarság, a nemzet megmaradása. Mindketten sokkal inkább belső kényszerről beszélnek, amit egyszerűen nem lehet megkerülni. Benne van az emberben, előle nem lehet elfutni (Tőzsér), s amitől nem lehet megszabadulni (Szilágyi).

Márai írja naplójában egy helyütt, hogy nem csak íróknak, népeknek is lehet személyiségük, ami megszólalhat egy-egy íróban. *Csoóri Sándor* pedig azt írja az *Egy nomád értelmiségi* című esszéjében, hogy „ha a magyarság szellemi életének a természetrajzát boncolgatnánk, egy elszomorító jelenség leírásával kellene kezdenünk a beszámolót. Azzal, hogy minden tehetségünk – Zrínyitől Adyig, Bethlen Gábortól Széchenyin át Illyésig – egész életén keresztül a magyarság fönnmaradásával kínlódott. Egységesíteni és megnemesíteni akarta ezt a népet. A sorozatos tragédiák láncolatát elszakítani, hogy a tanulságból új történelem bontakozhasson ki." Nos, olvasatom sze-

rint Tőzsér és Szilágyi költészetében pontosan erről van szó, a magyarság tragikus sorsdeterminizmus-érzéséről, és az ettől való elszakadási kísérletről. Egy paradigmatikus vonal újabb állomása a két életmű, fölismerése a sajátosság kényszerűségének, s ennek tudatában az európaiság vállalásának. Modernné, európaivá ugyanis nem a tragédiák, a sajátosságok megkerülésével, a nemzet, a magyarság sorsproblémájának negligálásával, hanem éppen annak földolgozásával, megoldásával együtt válhat az író, s az írásban megszólaló nép személyisége.

*

Megváltói szerep, váteszi tudat, küldetéses elkötelezettség, karizmatikus, fölstilizált költői rang – sorolhatók a jelzők a pályaindulásról. Megszorítással persze, hiszen a külső világot, a szociológiai valóságot megjobbító szándék naiv hite, a versek egyik indukálója, hamisan cseng. De távlatból: „Egek, de hisz nem volt ez önként, / és nem tudom mi végre történt / ez éppen énvelem. // De most már mindegy, hogy kivel – / hajdan hittem: cipelni kell / más helyett is, s már nem tudom / ledobni terhem félúton." (Szilágyi: *Undor – Tengerparti lakodalom*, 1976) – nincs külön privát üdvösség és külön kollektív üdvösség a végső határokon sem. S másutt: „ne bántsátok mert él / és ezzel már megszenvedett / megszenvedi a kínszenvedést (*Nem tanítottak meg – Fagyöngy*, 1971) – és: „Mert tett a szó, ó, tett, igen, / csak orra bukik macskaköveken, / s nem fegyver, csak fegyvernyi gondolat / buktatja orra jobb egek alatt [...] S akkor a fiú hirtelen megáll / a civil őrnagy – : Hát szemből, Halál!" (*Szemből, Halál – Tengerparti lakodalom*). Az egzisztenciális létezés szenvedés, a puszta létezés elviselése fájdalom, a megismerés kín, amitől csak a határok átlépésével szabadulhat az ember. És *mégis*: reménytelen szerelmese a népek szabadságának, s a világszabadságért nem választhatja a privát halált, illetve, a saját fájdalmára enyhülést hozó halált csak úgy választhatja, ha az – szimbolikusan – a népek szabadságának ügyét szolgálja. Rég túl a történelemformálás illúzióvesztésén, az egyetemes kételyt átélve, saját létének értelmét is megkérdőjelezve, immáron a madáchi és mégis reménytelen reménykedésével újra az emberi történelem sorsába való beavatkozás szükségességéről vall. A világ és a magyarság ügye személyes ügye marad ekkor is, személyes érdekeltségből (saját létének elviselhetővé tételéért) nem mond le a világhoz, s a magyar sorshoz való kapcsolatáról. A miértre nem talál magyarázatot, logikailag elfogadható indokot, sőt, az illúzióvesztés keserű tapasztalatának tudatában egyre inkább kísérti a jónási menekülésösztön a feladat elől, és mindenfajta harc, nyugtalanság, keresés helyett a megnyugvás utáni vágy. Tragikus paradoxon: az indulás heroikus megváltói lázában még hitnek, morális választás eredményének tűnt a költő számára a 'más helyett is cipelt teher' – később kiderült, ilyesmire nem „szerződik", hanem „szerződtetik" az ember, valamilyen módon determinált a választása, ontológiai értelemben határoztatott el a 'feladatra'. A kérdésre, hogy miért nem képes elszakadni a magyarság történelemképétől, a közösség tragikus sorsától, s miért ennek 'fönnmaradásáért kínlódik', miért személyes, ha tetszik, 'privát' ügye ez a probléma, Szilágyi költészetének egészében találjuk a választ. A filozofikusabb Tőzsér Árpád ezt úgy fogalmazza meg, hogy „az én szorongásom egyáltalán nem metafizikai, hanem nagyon is valóságos" [*Tanulmányok egy kucsma (és a költészet) természetéről – Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról*, 1989], azaz ebben a régióban a metafizikai szorongásnak is (történelmi, társadalmi, szociológiai) artikulálható oka van, illetve oka *is* van, a valóságos ok fölismerhető, néven nevezhető, s ezzel már megtörtént az első lépés a szorongás föloldására, a tragikus léthelyzet megoldására.

Az életművek későbbi szakaszából tekintve a pályaindulást naivnak, de semmiképpen nem a korszellem sugallta manipuláltnak nevezhetjük: a világot megváltoztatni akaró eruptív lendületben megjelenő hit 'csak' tagolatlanul jelzi a költők viszonyulási irányát a világhoz és a költészethez: a művészet eszköz arra, hogy otthon legyünk és otthont teremtsünk ebben a valóságos világban.

E helyt – a megváltói illúziók taglalása helyett fontosabb – a korai költészetek másik meghatározó jellegét hangsúlyozni, az otthonlét élményét, és a valahová való tartozás föltétlen bizonyosságát. A korai versek főleg ezeknek a pozitív érzelmeknek a kifejezői. A világban való létnek vannak archimédeszi pontjai számukra, alapvető létélmények, axiómák, noha ekkor még tagolatlanul, az első jelzőrendszerre alapozottan vannak csak jelen. Tőzsér közösséghitét, otthonlét-élményét szociológiailag, lélektanilag egyszerűbb elfogadni. Létélményének tapasztalati bizonyossága „második születése" előtti időkből származik, a gyermekkor megélt harmóniájából. Addig benne élt egy (archaikusnak tetsző) falu- és családközösségben, s maga is a természet, a táj szerves, organikus eleme volt. Mindennek tudta a helyét és értelmét – mert akkor és ott a mikrokozmosz önazonossága teljes és egész volt. Versidilljei ebből az egykor megélt „aranykori" emlékezetből indukálódnak. Meghitt, szeretetteljes és bensőséges kapcsolat (ekkor még nem válik nyilvánvalóvá számára, hogy egy lezárult korszak) emléke fűzi a faluhoz, az egykor valóságosan létező aranykorhoz: „Egy jó óra még és otthon vagyok. / Gömör ezer adjistennel fogad." (*Hazai napló*); „Mert enyém e csinos világ" (*Csendes öröm*); „Ritkán járok benne, de ismerem / minden csücskét, akár a tenyerem." (*Ajnácskő*); „A falunkból mást se látok, / csak a tornyot, / de azt úgy, hogy látom, akár- / merre forgok" (*Falunk templomára* – a *Mogorva csillag*, 1963 kötet versei). Tőzsér versei mindig konkrétak, a tárgyi valósággal is igazolni tudja otthonlét-élményének valóságalapját. Néven nevezi a táj egységeit, az embereket, akikhez kapcsolat fűzi, személyes élményei mindenütt megerősítik ebben a bizonyosságban és jó érzésben, ami az 'otthon vagyok' nyugalmából ered.

Szilágyi számára költői indulásakor az otthonlét éppúgy nem probléma, s éppúgy viszonyulási mód a világhoz. A legszűkebb, tapasztalatilag megélhető világ helyett számára az otthonképet, az aranykort egy virtuális egész jelenti: az emberiség egészéhez való tartozás bizonyossága, s hogy ennek a világegésznek jó értelme és jó célja van. Azonban ezt a fajta – virtuális – együttpulzálást éppúgy nincs okunk el nem fogadni, ahogy a másikét. Itthon vagyok – mondják a versek: „egy ország gondjából fakad / énbennem minden gondolat" (*Glézosz beszéde*); „te adtad meg / a nélkülözhetetlent / a munka örömét / hogy okos kezem alatt / mosolyra igazítsa arcát a világ" (*Álom a repülőtéren* – az *Álom a repülőtéren*, 1962 kötetből); „minden fáját muszáj megfájnom, / ha szívem leég is tövig – / mert ez a föld a szívem földje" (*Hétmérföldes csizma*); „Hegyek, fák, füvek, ágak, harag-zöld azúr menny, szívem rokonai [...] ki sosem hagy el, ki érvel, meggyőz, s – tanácstalannak – tanácsot ad, / ölelő szerető, ki bánatot öl, nyugalmas öl, ki fiául fogad" (*Hegyek, fák, füvek*); „Álmom mások alusszák, / mások álmát virrasztom" (*Kis, szerelmes himnuszok*); „Helyem van benned – / helyed van bennem, szívemnyi ország" (*Térkép az értelemről* – a *Szerelmek tánca*, 1965 kötetből).

Verseikben azonban korán megjelenik a disszonancia is, a fölismerés, hogy a harmónia politikai, napi realitása nem igaz. Kétpólusúvá kezd válni a világ, az álmok, eszmék és az elégtelen jelen – a való – világa. Az illúzióvesztésnek azonban csak az egyik oka a társadalmi valóság disszonanciájának a fölismerése, a másik, hogy a költő kénytelen szembesülni másik, immáron szintén alapvető létélményével, az egyedül-

levőséggel, a saját, önmagába zárt világ megoszthatatlanságával, a tragikus magánnyal. Az értelem, hit, cselekvés, együvé tartozás mellett szinte indulásuk pillanatától megjelenik a fájdalom, a halál, a szenvedés, a tragikus létérzékenység gondolata, az aranykoron-kívüliségé. Úgy tűnik, mintha egy megkettőződött személyiség rejtőzne az alkotókban, egy föltétlen azonosulási készséggel bíró, aki létének értelmét a köz, a másokért való cselekvésben látja, s egy azonosulásra képtelen, de azonosulni nem is akaró magányos individuuméra, aki a létezés elviselhetőségét szeretné mindössze megtalálni.

Költészetük innentől válik igazán problémaérzékennyé. A tragikus élmény, hogy az élet szenvedés, fájdalom, s az ember feloldhatatlan magányra ítéltetett – úgy tűnik, determinista módon, igazából oktalanul robban be világukba, vagy még inkább: a tudatos eszmélés kezdetétől jelen van. „Ősz van. Újra nyakig ér a fáknak / reggelenként a köd, s fáj az ember, / mint az újból időszerű bánat. / Tele vagyok én is fájós csenddel." *(Őszi tűnődés)*; „Oktat a világ fájdalomra / már engem is. Riaszt. / Próbál hajlítni, megríkatni, / gyúrni, mint a viaszt. // Sötét hatalmak indulnak rám, / s a létem börtönné / teszik. Hajlítnak bölcselkedni / élet-halál közé. // S leszek én is maga kínú, / keserű, mord legény. / Hull rólam eszme, felelősség, / hetyke dac, bűn, s erény" *(Fájdalom)* – írja Tőzsér a *Mogorva csillag* kötetben. Tőzsér sorsanalizáló költészetének karakterisztikuma, a személyes, megélt múlt, s a génekben továbböröklődő reflexek elemzése csírájában, tagolatlanul bár, de itt már megjelenik. Rossz közérzetének, 'világfájdalmának' okát ugyanis nem a leegyszerűsített társadalmi képletben, a társadalmi valóság disszonanciájában látja, keresi, hanem az emlékezésben. Kérdései egy biológiai, genetikai sorsdeterminizmusra vonatkoznak: legénybátyja tragikus halála, apja nehéz sorsa, s az ismeretlen, megalázott ősök kísértik: „Az lettem én is, / mogorva csillag, / testem parancsol / írnom, elégnem, víg ösztönökkel nem szaporodtam. / Apám, örököd / nehéz, de élem" *(Mogorva csillag)*; „Dicsérd a sorsod: / magadat látni, ím, / teljes a színtér. / Eszméleted is / vérből, halálból, / kínból épül. / Fogalmaidban agyonvert ősök / dühe kékül." *(Vydrica 5.)*; „Hol kezdődik a vonal, mit húztam, / s mért itt szakad meg, / ha megszakad? / Kiben moccant meg először mérgem? / Kit rúgtak gyomron, / hogy hányni kezdett? / Melyik ükömé / volt a kín, mely / bennem jelenség: / félelem lett?" *(A költő kérdez)*. A költő keresi magát, írja. A szavak mágikus erejébe vetett hittől, a megváltástól, a közösséggel való tagolatlan azonosulástól az elmozdulás a belső világ felé történik, hogy fájdalmas létezését el tudja viselni. Eszme, másokért való szólás helyett egyre inkább a saját sors, saját létérzékelés válik problémává. Határhelyzeten áll: azonosulni a valóságos (szociológiailag körülírható) közösséggel, világgal már nem képes, de egészen leválni is lehetetlen; önmagába való bezártságát sem fogadhatja el (képtelen elfogadni), de kitörni sem lehet innen. Látványosan is cáfolja a megváltói költői attitűdöt azzal a kijelentésével, hogy a világ rendje az emberben belülről romlott el. S innen kétfelé nyílik az út: a sorsdeterminizmusra való emlékezés és a létezés egészének ontológiai faggatása felé.

Szilágyi Domokos pályakezdésénél az optimista hit, a világmegváltó akarat, az emberiség egészéért való tenni akarás eruptív lendülete háttérbe szorítja a költői világ kettős természetének fájdalmat, magányt, szenvedést megfogalmazó részét. Különös disszonancia jellemzi első kötetét is, a '62-es *Álom a repülőtéren*-t. A kötet legtöbb verse az optimista jelent énekli meg, míg tragikus versei a múlthoz, az emlékezéshez kapcsolódnak *(Ius primae noctis, Katonatemető, Halál árnyéka)*, a közel- és régmúlt történelméből kiragadott egyedi, megrázó események fogalmazódtak verssé (népirtás, kiszolgáltatottság, brutalitás). Kézenfekvő volna az értelmezés, hogy a költő a jelen

tragédiáira keres egyszerű történelmi analógiákat, s ezzel oldja föl a kimondhatóság politikai cenzúráját. Szilágyi azonban a *Halál árnyékában* azt írja, s érdemes ezt komolyan venni, hogy: „nem szabadulsz / csupa csont-bőr emlékeidtől / nem szabadulsz / pokolban égett éveidtől / nem szabadulsz / beléd süttettek visszajárnak / nem szabadulsz csak a halállal / viaskodsz tűnt kísértetekkel" –, bár itt az emlékezés kényszerítő ereje a cselekvés értelmében még föloldódik, valójában a vélhető analógia mellett a rettenetes emlék terhe önmagában is legalább annyira versszervező erő. Később ugyanis – különösen az *Emeletek, avagy a láz enciklopédiája*, 1969 kötettől – enciklopédikusan is számba veszi az emberiség, a magyarság szenvedéseit. A döbbenet, a tiltakozás, hogy mindez megtörténhetett – lesz intő példa a jelen és a jövő számára. A gondolat, hogy elromlott a világ rendje is, csak második kötetében jelenik meg, s onnantól válik véresen komollyá a parancsoló szükségszerűség, hogy valóban szüksége van a világnak valamiféle megváltásra – később: megtartásra.

Szilágyi második kötete (*Szerelmek tánca*, 1965) csak részben leszámolás a társadalmi illúziókkal, részben pedig a saját, szenvedő létezésének a döbbent, rácsodálkozó fölismerése. Szenvedése, fájdalma oktalan, logikátlan, s főleg: szándékai ellenére van. Fáj a létezés, kísért a halál, nem tud szabadulni nyomasztó gondolataitól, lassanként egyfajta biológiai determinizmusban formálódik ennek a 'világfájdalomnak' a végső oka: „E vacak testnek hol ura, hol rabja vagyok" (*Éjfél után*); Mondd mért vagyok oly tehetetlen? mondd mért vacogok nélküled? / Adj csöppnyi nyugalmat annak, / aki nyugtalanságra született [...] Üres lettem: megteltem fájdalommal, / vadul birkóznom kell a nyugalommal; / kit vállalok? – Már nem tudom: – ki vállal?" (*Kis szerelmes himnuszok*). Nyugtalanságra, boldogtalanságra, szenvedésre született, a halál gondolata megmagyarázhatatlanul tragikus módon lép az életébe. S innentől (*Garabonciás*, *A láz enciklopédiája* 1967; *Búcsú a trópusoktól*, 1969) már nem különíthető el pontosan, mit is akar a költő jobban: a világ tragikus állapotának a megoldását, vagy személyes szenvedésének a föloldását.

*

Az „aranykor" – vagy egyelőre nevezzük akár idillnek – után a tagolatlan egész részekre szakad. Különválik az én a világtól, s mindkét elem tovább szakad. A világ megváltásra szorul, az ént rossz érzések kínozzák. A 'jó érzéssel itthon vagyok' ebben a valóságos világban közérzete lassan semmivé foszlik. A világ az emberben belül (is) romlott el, s a továbblépés az én belső világa felé mozdul el. A (szociológiailag leírható) kortársi valóság helyét fokozatosan egy másik valóság váltja föl, a személyes sorshoz kötődő emlékezés általi valóság, illetve a bármilyen transzformációjú közösségi valóságból való kivonulás megkísérlése.

„Melyik ükömé volt a kín, mely / bennem jelenség: / félelem lett?" – kérdezi Tőzsér. Hol siklott ki az emberiség történelmének normális menete, hogy a jóra törekvő akarat ma sem érhet célba? – kérdezi Szilágyi *A láz enciklopédiája* kötetben. A múltra való emlékezés – belső kényszer, a múlt elemei személyiség- és világkép-megjelölőek.

Szilágyi emlékezési kényszere az emberiség egészének történetére vonatkozik. Nincs személyes, privát múltja, illetve a kultúra, műveltség, irodalom közvetítő láncszemein át a tradicionális Európa és a magyarság múltja válik személyes, privát múltjává, egy virtuális kollektív hagyomány egy valóságos individuálissá. „Nem negyedszázad: évezredek súlya nyom, / felnőttem, hátamra nőtt a világ."; „minden fájást muszáj megfájnom" – sorolhatók a példák a világ 'privatizálásáról'. A lírai én úgy válik

világ-énné, hogy nem elveszti személyességét, alanyiságát, hanem az alanyiság tágul ki, válik alkalmassá az európaiság és a magyarság alanyi hordozójává. Az *Emeletek...* vagy a *Búcsú a trópusoktól* kötetben az anyanyelvi szintén gyakorolt kulturális, (főleg) irodalmi hagyomány formájában jelenik meg: a gyermekmondókáktól, a szórvány nyelvemlékektől kezdve Bornemiszán, Balassin, Csokonain át Bartókig, s a Bibliáig, a lovag hóbortosságától a krisztusi áldozatvállalásig. Ez a virtuális múltélmény ugyanolyan személyes és determináns Szilágyi számára, ahogy Tőzsérnek a genetikailag visszavezethető nemzetséghez való tartozása.

*

Elfuthat-e az ember saját múltja elől, megkerülheti-e mindazt a meghatározó élményt, ami alakította, ha valójában – a szenvedés tudomásulvételén túl – nem tud mit kezdeni vele? Ha volt életének egy – bármilyen szinten, formában megvalósuló – aranykora, kereshet-e létére okot, magyarázatot, értelmezést csak létismereti síkon, a határok megkísértése, az abszolútuum birtoklása által? S ha a létezés szenvedés, honnan a szenvedés? Csak magából a létezésből ered, vagy abból a környezetből, hagyományból, melyben/melyből az ember él és eszmél? És: merőben etikai állásfoglalás-e a létezés szenvedésére magyarázatot – az egzisztenciális létezésen kívül keresni, vagy ontológiai értelemben is fontos lehet a tradíció, a múlt, a közösség? Egy jellegzetesen modern személyiség válságának lehet-e oka, értelmezője egy jellegzetesen nem modern hagyomány?

Szilágyi és Tőzsér költészetének első periódusában (utóbbi az *Érintések*, 1972, előbbi a *Fagyöngy*, 1971 kötetig, igen durva tagolással) annyiban folytatódik a hagyományos közéleti, képviseleti modell, hogy a közösséghez való – egyre inkább ambivalens – tartozás, a világ, az emberiség megváltásának, megjobbításának érzett ügye még meghatározóan *morális* alapokon nyugszik, kvázi erkölcsi választás következménye. Annak az elméleti dilemmának, hogy a költőn múlik, vállalja-e a közösségért való cselekvést és a hozzá való tartozást, vagy sem.

A kivonulási kísérlet is ennek a morális választási dilemmának a jegyében születik meg: a valahová való tartozás morálisan választható, tehát meg is tagadható. A nyomasztó magánközérzet oknyomozása a puszta egzisztenciát, a végességre ítéltetett, határok által meghatározott tiszta létezést veszi vizsgálatul. Az erkölcsi, etikai érték nélküli, egyetlen individuum helyét a létezés egészében. Lét és élet, élet és halál, test és lélek, végesség és végtelenség örök emberi kérdései foglalkoztatják a költőket. Tőzsér a személyesség, alanyiság, a szubjektivizmus elvonásával kísérli meg leírni az élet és lét lényegét, egy végső fogalmi absztrakcióban felismerni önmagát, a végső képlet megtalálásában föloldani tragikus létélményét. Szilágyi a határokat célozza meg, a végtelen útjára lép, de vágya paradox értelmű, a lehetetlent akarja: az útonlevésnek, a keresésnek az értelme az útonlevés, a keresés maga, Szilágyi pedig 'eredményt' akar, megnyugvást, rátalálást, megbékélést.

Az objektív líra – Tőzsér számára – csupán egyetlen kérdésre nem ad választ, a személyesére. „Az igazi dilemma: nem viszonyulni" – írja később (*Tépések, Történetek...* kötet).

*

Reveláció erejű Tőzsér legutóbbi kötetének *(Történetek...)* két verse, a *Tépések* és az *Örvénylő időkben*. A *Tépések*ben egy darabjaira hullott, gyermekkori fényképet

kísérel meg újra összeilleszteni, s ezzel a művelettel rekonstruálni gyermekkora teljesnek megélt világát. A képen még együtt van a család, de ez az utolsó együttlét, innentől bomlik meg a harmónia. A kép szimbolikusan is határhelyzetű: a kép elkészítése után a tragédiák valóságos láncolata szabadul el, az elkészítés előtti még ősállapotú. Ahogy az *Örvénylő időkben* írja: „Az értelem szikrája nem a szavakból, hanem az összekoccantott / dolgokból pattant elő. Nyelvünk nem a töprengés, hanem a cselekvés nyelve / volt, s mi nem a szavakban, hanem a dolgok mozdulásában találkoztunk". Innen, a gyermekkor aranykorként megélt teljességéből, az első körből való kilépéskor egyszerre romlott meg a belső és a külső világ. Elszakadt a nyelv a valóságtól, a tudat a léttől, az egyes az otthont adó közösségtől – s innentől valóság- és létérzékelésében a hiány érzete válik meghatározóvá, s minden erőfeszítés e hiány betöltésére irányul. A kilépéssel vagy kiválással, mint a fénykép szétszakítottsága is jelzi, megszakadt a folytonosság a mitikus ősállapottal, az önazonosságot sokkszerűen a skizofrénia váltja föl. A mitikus ősállapotból, a gyermekkor édenként megélt teljességéből, az önazonosság világából való kilépéssel – felnőtté válásával – minden egyszerre és ugyanúgy romlott el. Pontosabban, az önazonosság a létezésnek csak eme első, legszűkebb körében volt igaz, s szükségszerűen kilépve innen, érzékelte romlásnak a világot, s elromlásnak saját szenvedő létét. A tudat lét nélküli absztrakcióvá változott – filozófiai érvényű megállapítás innentől mindenre vonatkozik. A személyes létezés szenvedése, a nemzetiségi sors, a közép-európaiság, a világ és a létezés egésze, s benne a nyelv, a költészet ugyanattól a tragédiától terhes és elviselhetetlen. „Száz éve nincs másunk, csak tudatunk: / Az egykori lét emlékezete" – mondja Szenczi Molnár az *Adalékok a nyolcadik színhez* drámaköltemányében (ua. című kötet, 1982). Közép-Európa csak Titel ohne Mittel („nem mittelt jussoltak apjuktól: csak titelt" – *Bejárat Mittel úr emlékeibe, Adalékok...* kötet), lét nélküli tudat. Mittel Ármin vers nélküli verseket ír, mert különválik a szó a jelentéstől, élet a haláltól stb. Ugyanaz történik a személyes sorsban is, mint a nagy egészben.

Az aranykor élményét ugyan a gyermekkor – az első kör – még megadta, ám innen továbblépve a kizökkent – történelmi – időben a felnőttkor személyes múltját az emberiség történetének egészében ismeri föl. A személyes sors, múlt, emlékek kényszerű megidézésekor egyetemes analógiákra ismer: faluja a grecói tájból kirajzolódó Toledó, a halott fiát vivő apa Pietà-képe, a kőműves Bergman Csöndjéből lép elő, a létértelmezés halálképének determinizmusa, vonzalma, tragikus alkata az eredendő Káin-bélyeget hordja magán. A kizökkent idővel a tudat vált le a létről, az egyesé, a közép-európaié, a világ egészéé, s ezért visszatalálni is csak úgy lehet, ha minden egyszerre zökken vissza – egy virtuális ősállapotba.

Költészetileg ez a tapasztalat szigorú kritikus, önkritikus következtetéshez vezeti el, egy filozófiai illúzió fölszámolásához: „az utóbbi időben / mintha túl nagy jelentőséget tulajdonítanánk a nyelvnek. / Csak tegnap volt, hogy a szemantika hatalmas varsáival / a valóság teljességét is beboríthatónak véltük, / s a varsákon kívül úszkáló halacskákat, sőt cápákat / nem létezőnek tartottuk, mondván, / hogy mindaz, amit az ideális nyelv sémája nem vesz be, / nélkülözi a tudományos értelmet. / Következésképpen a filozófusok a valóság helyett / pusztán a nyelvet kezdték vizsgálni, / s világkép helyett mi, költők is / nyelvképeket festettünk" *(Örvénylő időkben)*. A nyelvkép illúziója – a lét nélküli tudat illúziója a teljesség leképezésére. Éppúgy idealizmus, ahogy más vonatkozásban illúzió a szavak mágikus erejébe vetett hit, a fölstilizált költői szerep. Holott a lét és tudat elszakadása a probléma, az identitás elvesztése.

A *tépéseken* innen a tudatnak egy mentő esélye van a szétszakadt világ összerakására, az emlékezés. A tudatnak az egykori létre való emlékezése. Az emlékezés azonban szintén tragikus dilemmákkal terhelt. A 'filmszakadással' a tudat úgy vált le a létről, hogy a lét (a múlt, a mitikus ősállapot) metaforikusan „száz éve" létezni is megszűnt. Az emlékezés folyamata tehát nem közvetlenül az ősállapotra, hanem az arról kialakult, továbbélő emlékképre vonatkozik. „Azt mondom: »harang«, s nem harangzúgást hallok, hanem egy régebbi versem jambusai kondulnak meg bennem [...] Azt mondom: »harang«, s jelentése az az idő, amelyben a nyolc évvel ezelőtt írt vers harangja szól" (*Körök, Adalékok...* kötet). S a költészetnek ebben a paradox helyzetben jelenik meg újra a teremtő funkciója. A lét nélküli tudat állapotában – a tudatnak a létre való emlékezési eszközévé válik. A „tépések" szaggatott vonalán egy visszakereső utat jár be, hogy megkíséreljen összeilleszteni, újra folyamatba helyezni azt, ami végérvényesen, visszacsinálhatatlanul megszakadt, azaz egy virtuális egészet teremteni. Ismeretelméletileg egy végtelen, befejezhetetlen folyamat ez a rekonstrukciós kísérlet: „a versben a költő / arra emlékezik amit azelőtt sosem tudott csak az / t tudja hogy valamit elfelejtett s minden erejét meg / feszítve megpróbál emlékezni nem igaz hogy képe / kben beszél nem a hasonlót keresi hanem a hason / lítottat a hasonló kövein csak ugrál kőről kőre a vilá / gmindenség zúgó vizében gondolatról gondolatra / érzetről érzetre ugrik de célja a gondolat az érze / t előtti padmaly amit persze csak úgy talál meg ah / ogy a negyedik dimenziót sejtjük" [*Tanulmányok egy kucsma (és a költészet) természetéről, Történetek...* kötet]. Ebben az ismeretelméleti bizonytalanságban csak annyi a bizonyos, hogy a világ teljességének az 'önmegnevezése' *valahol* megvan. Ahogy ezt részletében – egészként megélve – gyermekkorában egyszer már empirikusan is érzékelte. S ahogy egy-egy emlékezésszilánkot az időben visszapörgetve, megközelítve a szót tulajdon jelentésével: például a kucsma szónak a közép-európai, a kisebbségi, a családi és a személyes sorsban kiderülő jelentését.

*

Szilágyi költészetének utolsó periódusában (különösen a *Sajtóértekezlet*, 1972 és a *Tengerparti lakodalom*, 1978 kötetek) az „elvált az eszmény a valótól" skizofrén állapot megoldása nem a múlt-egész felé történik meg, hanem egy áhított, mitikus jövőképben: az egyetemes újjászületés ünnepében, az éjszakát, a virrasztást fölváltó hajnal beköszöntében. A költészet és a költő dolga „addig is" a folytonosság megőrzése és a hajnal siettetése. Szilágyi ebben a mitikus, totális jövőképben azt találja meg, amit a végtelen útjait járva, a megismerhetőség határait megkísértve hiába keresett: a végső értelmet, a hiábavalónak tetsző szenvedés eredményét, azaz a világegésznek a részletekben is megvalósuló önazonosságát, az 'önmegnevezést'. Az ünnep, a hajnal az az állapot, amikor a kizökkent – történelmi, mitológiai, a megélt és megsejtett – összetett idő visszatalál virtuálisan valóságos medrébe. Virtuálisan valóságos – mert ennek az ünnepnek nincs igazi 'realitástartalma', de illúzió voltát az emberiség egészének a minden borzadály, kétség, reménytelenség ellenére is megvalósuló 'fejlődés'-hite cáfolja, hogy az „emeletről emeletre" való bukdácsolás mindig egy magasabb rendű létezési kört kísért meg.

Az ünnep, a hajnal az emberi történelem egészének metafizikai végpontja, egy virtuális megoldás – a valóságosra. Mert, ahogy Tőzsér írja: „Az én szorongásom egyáltalán nem metafizikai, hanem nagyon is valóságos". Szilágyi szorongása is valóságos – személyes élményéből fakad. Személyes világ- és létélménye pedig az európai és (egyre

hangsúlyosabban az időben előrehaladva) a magyar kultúrkörből, sorsból, helyzetből, hagyományból építkezik, illetve elsajátítva és megélve ezt a világot – azonos azzal. Szilágyi mindig előremegy („megálmodja" a jövőt, s mert „aki alkot, visszafelé nem tud lépni"), hogy a földolgozatlan múlt zsigerekben, génekben, sorsokban továbböröklődő görcseit megoldja. A múlt tovább él a jelenben, úgy is, hogy meghatározza következményeiben azt, s úgy is, hogy 'minden most van', mert ma ugyanaz történik meg, ami egyszer már megtörtént.

Személyes múltja az európaiság és a magyarság sorsának az emlékezete, jelen létérzékelése azonos annak meghasadtságával, innen a folytonosság az áhított jövőkép felé. A hajnal siettetése egyszerre metafizikai és egyszerre valóságos, egyszerre virtuális és tapasztalati, azaz a 'minden ugyanúgy romlott el' állapotra egy teljes válaszkísérlet, 'mindent egyszerre és ugyanúgy' kell visszatéríteni önmagához (metaforikusan: az eszményhez a valót). Valóságban: csak tragikus módon, de metafizikailag ez a tett egy lépéssel közelebb hozza a hajnalt – talán. Széchenyi, Petőfi, Vörösmarty, József Attila, Radnóti – személyes halálukkal egyszerre zárták le személyes, egzisztenciális, metafizikai szenvedésüket, s egyszerre vált ez az önként vállalt aktus krisztusi engesztelő áldozattá és megtartó erővé a kortársak és az utódok számára.

*

A költő egyszerre állít és tagad, hisz és nem hisz, kijelent és kétségbe von, útnak indul és megadja magát, rátalál valamire és nem talál rá semmire. A költészet, a vers egyszerre megfogalmaz, s egyszerre tagadja a megfogalmazhatóságot. Egyetemleges a bizonytalanság, minden megkérdőjeleződött, és mégis... Korábban volt archimédeszi pont (otthonlét-élmény), s volt értéktudat (igazság, szabadság), határozott vezérlőelv (a jóból a jobba), most: „az abszolútum szertefoszlott uraim és tőlem mégis azt követ / elik hogy állítsam zöld a zöld [...] a halál sem biztos csak az hogy nem élünk örökké" *(Hogyan írjunk verset, Búcsú a trópusoktól)*, és: „a versben a költő / arra emlékezik amit azelőtt sohasem tudott csak az / t tudja hogy valamit elfelejtett" [*Tanulmányok egy kucsma (és a költészet) természetéről, Történetek...* kötet].

A költő a versben a hasonlítottat keresi, a legvégsőt, az abszolútot: az ünnepet, a múlt-egészet, a mitikus-valóságos teljesség önazonosságát, a végtelen határát, a tragédiák láncolatának pontos okát – ismeretelméletileg a soha meg nem ragadhatót. Ennek a belátása kérdőjelezi meg a költő szerepét, s a költészet értelmét, hasznosságát. S ugyanennek a belátása erősíti meg a költőt és a költészetet: „nyugodj bele hogy véged a végtelenség alkatrésze / a végtelenségé amelyben / elhanyagolható mennyiség vagy // te csak üvöltöd apró hullámaid / tarajos búboló hullámaid / kényelmetlen hátán – ó – vasderes – / míg élned adatott s remélned addig is – / más választás nincsen – / h a y a h a y a W i r a g o m ! / mert az Ige a megtanulhatatlan / itt kezdődik s véget is itt ér" (Szilágyi: *Nem tanítottak meg, Fagyöngy*). Szilágyi tételesen is búcsút mond a trópusoknak, Tőzsér azt írja: „A költő nem felel, a költő kérdez" (*Kiáltás* kötet). Innentől a pályaindulás vallomásos, kifejező, a világ hívására válaszoló költészete helyett valami más kezdődik, a wittgensteini tétel továbbértelmezése: amiről nem lehet beszélni, arról kell beszélni.

Mindenekelőtt a költői szerep változik meg ebben a csak antinómiákban leírható léthelyzetben. A költő olyasmire vállalkozik, aminek nincs napi realitása. Azt keresi valóságosan, aminek csak metafizikai megoldása van: lét nélküli tudatához létet, hazát, az eszményhez annak valóságát, a világegésznek a részletekben is megvalósuló önazo-

nosságát. Nem elegendő a fölismert filozófiai törvény belátása, valóságos szorongását akarja megszüntetni – (irodalomtörténetileg) korábban a hit még képes volt áthidalni, összekötni, de az egyetemes kételyt megélő számára már tragikusan kettévált a 'lehet' és az 'aminek lennie kellene', de mégsem képes lemondani. Ebben a kimerevedett drámai pillanatban a költő és a költészet egyszerre hordozza magán a mindent egy tétre föltevő tragikus, és az igazi tétnélküliség nevetséges mozzanatát.

Szilágyinál a vállalt feladat nagysága, a roppant elszánás, az önfeláldozást is fölajánló erőfeszítés és az eredmény aránytalanul csekély, vagy megkérdőjelezhető volta fokozza le a költői szerepet, s a keserű tapasztalat mondatja ki a konklúziót: a költő őrült, bolond: „Mit akartok? őrült bagázs! / hisz ez a világ semmitek! / kéz a kézből – váltófutók – / veszitek által a hitet: / *azt*, melyet nem szolgálnak – á, / egy fenét! – énekes misék: / hogy jó – hogy megjavul talán / ez a koszos emberiség, / rövidnadrágját – csupa vér! – / kinövi, és, és, és – mi lesz? / Tombolj csak, őrült forgatag! / nem értesz máshoz semmihez – " *(Őrültek, Emeletek...)*, s később: „János. Amolyan nyugalmazott / tüzértisztecske. Ám kérlelhetetlen / és rögeszmés. Paranoiás. / Hiába teremtett a semmiből / új világot. Ha sokan mondják, el kell hinned: te vagy hülye" *(Két Ovidius, Tengerparti lakodalom)*. Szilágyi biológiai determinizmusban keresi nyugtalansága, szenvedése, megfeszülése, tragédiákra mindig kész és nyitott alkata, személyisége végső okát, s azt, hogy miért kell (a kezdetben boldogan vallott, mert morális választásnak hitt állapot után) a világ, s a szűkebb emberi közösség, a magyarság szenvedését, fájdalmát személyes szenvedésként megszenvednie, mert ekkora kínra a tapasztalati világból nem talál elégséges okot: „éjjel fölriadok arra hogy ez milyen szép milyen borzasztó ez / és keresem a szavakat rá / keresem keresem gyötrődöm elaludni nem lehet mert szóban / kimondva tán mégis megfoghatóbb a megfoghatatlan [...] és jaj nem bírom abbahagyni jaj abbahagyni nem bírom jaj" *(Hogyan írjunk verset, Búcsú a trópusoktól)*; s legteljesebben a *Vád*ban (*Felezőidő*, 1974) kérdezi szomorúan: „Miért lettem rabja a szónak? [...] miért, hogy mindig csak *kitűzöm*, / de el nem érhetem soha? / miért hogy ennek ez a sora? [...] és miért fáj a más eleste / és miért fáj a magamé, / s agyam, e rongy, ez a gané / mért hogy őröl folyvást-folyton, / csak hogyha alkoholba fojtom, / csak akkor, akkor, akkor áll el [...] s belém tipor / minden-egy talp, mely mást tapos; s mért látom szürkének, lapos- / unalmasnak a harmatos / virágmezőt is olykor-olykor, / s miért nincs oly pirula, oly por, / hogy költöztessen vak közönyt / belém, midőn reám köszönt / a frontátvonulásos hiszti, / s miért nem nyugtattok meg, hisz ti, / mégis csak ti, *ti* vagytok *én* [...] Anyám, midőn világra hoztál, / apolgatva is megátkoztál! / Dühös bömbölésem hallgatva, / meg-elátkoztál apolgatva". A tragikus érzékenységre, a 'más helyett is cipelt teher' szerződtetésére nincs tetten érhető, kauzális magyarázat a részletekben, csak az egészben, ami viszont (ünnep, hajnal stb.) csak virtuális jellegében közelíthető meg. Ez a rátestált nagyfokú szenvedés – jól tudja – meghaladja az erejét, s a roppant fájdalom terhének tragikus megsejtése megkísérteti a jónási menekülésösztön útját is; reménytelenül. Végső nyugalomra, a végesség boldog tudatára, az élet szeretetére vágyik, elfogadna egy redukáltabb létezést is, de 'aki alkot visszafelé nem tud lépni', marad a szenvedés belátása és elfogadása: „úgy látszik, ily kötést köttettem, / két part között, én, kikötöttem" (*Golyószórásban* – kötetben meg nem jelent vers, 1973). A golgotai létforma, a krisztusi megfeszíttetés az 'addig is', az 'úgy látszik', a 'ha már más választás nincsen' defenzív módon kényszeríttetik a költőre, nem morális vállalás, hanem ontológiai belátás következményeként. S mert személyes emlékezete azonos az európai kultúrkörbe

kapcsolódó magyar hagyománnyal, sorssal, amelyik a kezdetektől a fennmaradásáért küszködött – hát azért *is*.

De Szilágyi költészete kétpólusú, a halál, a tragédiák mellett, s velük összefonódva mindig ott van a játék is, a kétségbevonás. A játék – világszemléleti mód, önmaga, s a világ mintegy kívülről szemlélése. Ebben a távolság szabta pozícióban elveszti nagyságát, jelentőségét, értelmét a szenvedés, a semleges létezés egészének egy semleges komponense mindössze; maga a világ, s benne a szenvedő ember tétje kérdőjeleződik meg. „A költő (aki jobb híján, / belenyugszik, hogy így nevezzék, / pedig jól tudja, mily nevetség), / aki se Megbízott, se fényes / Nagykövet vagy Letéteményes, / aki végtelennel játszó véges, / s hiszi tán, hogy az értelem: / végessel játszó végtelen; / aki mindig, mindig csak: vár *még* – / a költő, aki tüzes árnyék, / amely két pólus között átég; / akinek eleme a játék" (*A dolgokról egy földi szellemnek, Fagyöngy*), de a játék „ mindig csak valami helyett" (*Játékok, Tengerparti lakodalom*), s végső értelme mégis csak abban van, hogy visszataláljon a kétségbe vont, 'mintha' világhoz, mely mégis valóságos *valahol*.

Egyszerre értelmes és értelmetlen, egyszerre tragikus és nevetséges a költő léte, szerepe. Tőzsérnél (az *Adalékok...* kötettől) parodisztikusan komikus a lét nélküli tudat világában bukdácsoló poéta, Mittel Ármin, közép-európai költő és versszerkesztő alakja. Egy elmegyógyintézet lakójaként sajátos tudathasadásban szenved: őrült, szent és profán módon. Megszállottan keresi „szomorú, többdimenziós tudatához" a létet, ami valahol mégis megvan, s időnként egy-egy töredékben rá is ismer: „Mittel úr akkor / apja és Veres Péter azonos gusztusában / valami misztikus egyezést látott. / Amikor pedig Vojtek urat is meglátta szilvát enni, / igazolva érezte korábbi felismerését: / a szilva stigmájú Közép-Európát mint hazát" (*Történetek...* kötet – ua. című vers). A lét nélküli tudat, a kizökkent világ állapotában maga is vers nélküli verseket ír, s ez a kvázi-költő által létrehozott kvázi-költészet modellként képezi le a közép-európaiként érzékelt identitását vesztett világegészet, melyben a személyes szorongásnak is valóságos oka van. Mittel Ármin parodisztikus, önparodisztikus alakja a megoldhatatlan tragikumból ered: a tudathasadását determinista módon meghatározó lét nem létezik, csak a hiánya, sejtése, s olykor az emlékről kialakított emlékképe a bizonyosság az egyszer voltnak, vagy a *valahol megvan* vágyakozásának. „Hülye játssza a hülyét", ismeretelméletileg ebben a paradox létállapotban legföljebb megközelíteni lehet a metafizikai szorongás valós, tárgyi okát, ám Mittel úr két kezével is fogni akarja azt. Marad tehát a tragikus nevetés, a megfeszülő szenvedés állandósága azzal a komikus ismeretelméleti paradoxonnal, hogy lét hiányában a szenvedésnek sincs igazi tétje.

De minden megfogalmazási kísérlet egy belső kényszer következtében történik meg, túl a költészet értelmes vagy értelmetlen voltának dilemmáján, azon, hogy a személyes szenvedés mindenképpen valóságos, s ezzel az állandósult, tartós szenvedéssel annak megoldási kísérlete nélkül együtt élni nem lehet. A tudat létet keres, a személyes, a kisebbségi, a közép-európai, s tovább a végtelen körökig. A komikus tétnélküliséggel szemben a keresés értelmének van azonban időnként (Szilágyi: „mézesmadzag" tapasztalati bizonyossága is, mindenekelőtt a gyermekkor első körének harmonikus önazonossága, s töredékekben a kettévált világ újra egymásra találhat valóságosan is, ahogy például egy elromlott vízcsap is visszatérítheti az 'önmegnevezés' mitikus állapotába a közösséget: „Ott, akkor utcánkat nem a közös nyelv, hanem a közös élmény / tette faluvá, közösséggé. / / Most sem a nyelvvel van hát baj, hanem az élményeinkkel, azok váltak valahogy privát üggyé. / Eddig csak saját percepcióink voltak ugyanazokról a magánvalókról, / most a saját percepciónkhoz már saját magánvaló-

ink is vannak". (*Örvénylő időkben, Történetek...* kötet), virtuálisan pedig a költészet képes visszatalálni egy 'végtelen hosszú megismerési folyamatban' az önmegnevezés mitikus, a teljes, az egész világához.

*

Poétikailag a lét és tudat, az eszmény és való áhított azonossága új versnyelvet hozott létre, mely Tőzsérnél a narratív beszédben, Szilágyinál az intertextuális nyelvi fordulatokban nyilvánul meg dominánsan, s mindkét költészetben a személyes létezés szenvedésének megoldási kísérlete (a konkrét, a filozófiai, a mitológiai) *az idő* köré szerveződik, főleg az emlékezés által.

A narratív beszéd Tőzsérnél az *Adalékok...* kötet második felétől válik szinte kizárólagossá. A narráció kizökkentés, kétségbe vonás, kívülről láttatás, a megnevezhetetlenség kimondásának legfontosabb eszköze, a pontatlanság, az ideiglenesség nyomatékosítása, mert a „versben a költő / arra emlékezik amit azelőtt sohasem tudott csak az / t tudja hogy valamit elfelejtett [...] nem a hasonlót keresi hanem a hason / lítottat a hasonló kövein csak ugrál kőről kőre" [*Tanulmány egy kucsma (és a költészet) természetéről, Történetek...* kötet]. Újraírja, bővíti, korrigálja, jegyzetekkel, magyarázatokkal látja el korábbi verseit, mint a *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből (Érintések, 1972)*, a *Körökben* (*Adalékok...* kötet), vagy a *Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról* című az *Adalékok...* és a *Történetek...* kötetekben. Variációkat ír ugyanarra a témára, már-már tautologikusnak tetsző körbejárással kísérti megragadni tárgyát, mely a végső megfogalmazás elől mindig tovasiklik *(Bejárat Mittel úr emlékeibe*; *Történetek...*; *Mittel úr feltalálja a vers nélküli verset*; *A Kapitány)*. A vers lineáris menetét közbeékelések szakítják meg, példázatok, pontosítások, esszéisztikus betétek, csapongó csevegések, vagy egyenesen az olvasónak célzott kiszólások zökkentik meg a verseket: „S itt meg kell állnom az emlékezésben"; „S én most itt a vers nyilvánossága előtt jelentem ki"; „De ha egészen pontosak akarunk lenni, meg kell jegyeznünk"; „Te pedig, kedves barátom, valószínűleg máris sejted, miért mondtam mindezt itt el, minek e nagy kitérő" stb. A kizökkentésnek, a műalkotással szembeni távolságtartó viszonynak egy másik jellemző módja (különösen a *Történetek...* kötetben) a grammatikai és vizuálisan megjelenített törések sorozata. Nehezen olvashatóak ezek a szövegek *(Tanulmány...*; *Tépések*; *Quo vadis Domine?*; *Szoliter avagy a síléc elsül)*, hiányoznak a központozások, mereven igazodik a szöveg a szövegtükörhöz. A *Tépések*ben pedig szétszabdalt sorokat kell az olvasónak lassú munkával összeállítgatnia. Semmi nem befejezhető, minden megfogalmazás pontosításra, korrekcióra szorul, s ebben a folyamatban az olvasónak is aktív, analitikus módon kell együttműködnie, továbbgondolnia és megsejtenie a hasonlítottat a hasonló kövein ugrálva.

Szilágyinál látványos, tobzódó nyelvi játékban nyilvánul meg a kizökkentés, mely egyszerre épül a legkülönfélébb irodalmi idézetekre, s a jelentésében egymástól távol eső szavak, különböző nyelvi síkok összerántására, keveredésére. Versbeszédében 'tótágast állnak' a szavak, állandósult szókapcsolatok, fogalomhasználatok, kifejezések profanizálódnak, vagy egy más nyelvi síkon gyűrűznek tovább, a szimbolikus, a képes beszéd a hétköznapokban folytatódik és megfordítva, gyakoriak a képzavarra emlékeztető csúsztatások, a ferdítések, az életimologizmusok, vagy a rím kedvéért odaillesztett, más síkból előhívott kifejezések, a nagyon távoli asszociációkból, vagy az egyáltalán indokolatlannak tetsző megidézések. Elbúcsúzik a trópusoktól, az irodalom nem egy befejezett élmény, tudás kifejezése többé, hanem egy megnevezési kísérlet: „A Szó

dadog, a muzsika beszél, / beszél a fákkal a bús őszi szél, // beszélnék én is, de csak dadogok, // a szó dadog, az óra üt, a vég / közeledik, és nincsen menedék –" (*Dadogás* – kötetben meg nem jelent vers, 1976). A lineáris, egy szólamra fölépített vers bonyolult, összetett, hierarchikus komplexummá alakul át, szétáramló eliramlások szakítják meg a versívet, vagy a többszólamú versképletben valósul meg a különböző szemantikai síkok összeolvadása, keveredése, a lehetetlen megkísértése, szavak általi leképezése: „tehetsz-e zablát vasderes szürkületre?" (*Nem tanítottak meg, Fagyöngy*, 1971). A vers szemantikai elemei (ahogy Tőzsérnél is) szimbolikus jellegűek, mindig valami többet, mást kívánnak érzékeltetni, mint amire a szó – jelentésszociológiai tartalmánál fogva – képes, egy mögöttes, megfogalmazhatatlan, kifejezhetetlen tudást, amit csak sejteni lehet vagy körülírni. A nyelv és a költészet eszközei, lehetőségei elégtelenek, mindig csak az „anyag és eszme közt a félúton" *(Ez a nyár, Búcsú a trópusoktól)* levő senki földje tartományáig érnek el.

A tettenérhetetlen kimondási kísérlete – a bennünk levőnek a megragadása, ami elől nem lehet elfutni; a tragikus lét- és sorsérzése, a személyes létezés körétől a létezés tágabb köreiig. Halálra, tragédiára hangolt érzékenység, fogékonyság ez, végzetes vonzalom a végzethez, „Elzártam magam elől az utolsó utat [...] elzártam, s mint senki se, / lettem az elmúlásnak reménytelen szerelmese" *(Életre, Tengerparti lakodalom)*, s megkerülhetetlenségében determináns, „S csak én sejtettem hogy nem i / gaz hírem hogy verseimben nem é / let van csak az élet szándéka ez tak / arja el a lelkemben tovább sötétlő halált" *(Quo vadis Domine?, Történetek...)*. De: „Az én szorongásom egyáltalán nem metafizikai, hanem nagyon is valóságos" –, a tragédiákra, halálra, 'balsorsra' hangolódott sors- és létérzékelés nem metafizikai okokban, hanem egy történelemben, kultúrában megjelenő emberi közösség sorsában ismeri föl magát, a kisebbségi és egyszerre közép-európai sorsban, melyhez biológiailag, genetikailag tartozik és kötődik, s az önreflektálásában európai rangú, s Európához kapcsolódó tragikus magyar sorsban, melyhez a személyessé tett élményazonosságon át virtuálisan bár, de szintén determináns módon kapcsolódik. Determináns, mert a tragédiára, halálra, szenvedésre való emlékezési kényszer nem választható, csak belátható: „hol az a teszt hol az sors / analízis amely engem tép el a múlta / mtól a családi tudattalanból felhoz / ott halálaimtól jövőmtől a Káin-sor / stól a Káin-történelemtől?" *(Tépések, Történetek...)*, és: „Nem értem, nem értem. / Ha már tudja, hogy pusztulnia kell [...] mért nincs joga a tökéletes feledéshez?! // És nincs tovább. [...] Nincs ellene hatalom" *(Nádcímerek, Fagyöngy)*.

„A költő nem felel. A költő kérdez" (Tőzsér), a szenvedő, tragikus létérzékelés és létérzékenység okát, eredőjét kutatja egy végtelen megismerési folyamatban. Tragikus paradoxonnal, mert ebben a megismerési folyamatban egyre inkább 'beleszeret' végzetébe, s egyre erősebben érzi annak vonzását, noha szabadulni kívánna attól. Sorsanalízist folytat családja, faluja, a közép-európai kisebbségi sors múltját megidézve, aminek az az értelme (célja), hogy tetten érje azt a pillanatot, amikor, ahol az önmegnevezés világa elmozdult, elcsúszott, kizökkent önmagából, ahol elromlott az a sorsegész, melynek részeseként, szenvedő utódként kínját viseli. Az emlékezés kényszere arra vonatkozik, hogy európaiként, magyarként a földolgozatlan görcsökkel, tragédiákkal viselős múltat megidézve, visszapörgetve különválassza az *igeneket* és a *nemeket*, s megtalálva egy folytatható hagyományt, annak csapásán járva megteremtsen egy virtuális jövőegészet, az ünnepet, a hajnalt. A történelmi, mitológiai, filozófiai idő, a művekben megvalósuló vibráló, formállogikailag követhetetlen állandósult időutazás (idősíkok szünetlen váltakozása) úgy válik fontos, versszervező erővé, ahogy az emlé-

kek, a továbböröklött reflexek, a tudás alapján kialakult statikus egészkép a pillanat, a most aktualitásában is mindenkor újrarendeződik, s a pontosságra törekvő akarat ezt a folyamatos rendeződést is megkísérti követni, vagy inkább dokumentálni.

(Vagyis: a posztmodern életérzés, viszonyulási és megfogalmazási mód belülről szervezi az életműveket. Történelem, politikum, nemzet, haza, megmaradás, s tovább a káini és golgotai sorsig; nem vállalás, hanem ontológiai belátásként válik költészetük alapelemévé. Itt és most: a létezés korlátai és lehetőségei – nem lehet megkerülni.)

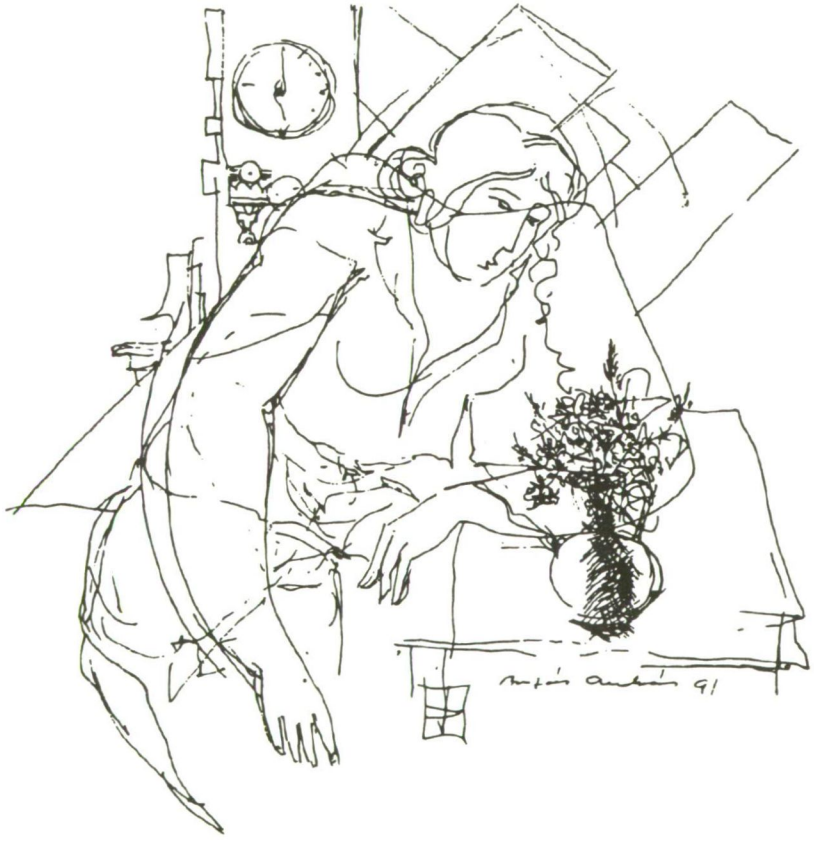

ÁRPÁS KÁROLY

A lírai szerepjáték lehetőségei Baka István *Yorick monológjai* című versciklusában

Immár 390 éve, hogy a Hamlet című művet 1602. július 26-i keltezéssel felvették a nyomdászok és könyvkiadók társaságának hivatalos jegyzékébe, s így a mű a színpad után a Gutenberg-galaxis részévé vált, azaz színház nélkül is értelmezhetővé. Annak pedig éppen 125 éve, hogy a híressé vált Arany-fordítás először szólalt meg a magyar színpadon. Persze, az évfordulók csak arra jók, hogy számvetésre serkentsenek, de mit is jelent/jelentett a magyar befogadóknak a Hamlet?

A Hamlet-monda közismert a magyar irodalomban, először Jókai Mór tette közkinccsé (Hamlet, dán királyfi való története – Délibáb 1853. 02. 27; a kérdésről bővebben JMÖM KrK Elbeszélések 5. Bp. 1989. 132–143., jegyzetek: 577–588. pp.), ez később ponyvára is került. A filológia mára már földerítette a téma alakulását, talán már a Hamlet-parafrázisokat is föltérképezték. Mi csak jelzésként említünk meg néhány adatot, s ha csak evokációként soroljuk a szerzőket és a címeket (például a *Hamletről* – Bereményi Géza: Dal a ravaszdi Shakespeare Williamről, Halmi; Jókai Mór: A kijavított Shakespeare. Hamlet utolsó jelenete...; Kálnoky László: Hamlet elkallódott monológjai; Tandori Dezső: Töredék Hamletnek (ez kötetcím); a Hamlet szereplőiből – *Hamlet*: Juhász Gyula: Hamlet vagy Baka István: To be or not to be stb. – *Hamlet és Horatio*: Kálnoky László: Több dolgok vannak földön és égen; – *Ophélia*: Juhász Gyula: Ophélia; – *Laertes*: Tandori Dezső: 1976716/i Laertes, pour Laertes!; – *Yorick*: Kormos István: Szegény Yorick (ez kötetcím is), s bár nem törekedtünk a teljességre, akkor is be kell látnunk: nemcsak a szerzőknek a Mesterhez és a művéhez fűződő „viszonyáról" van szó.

A ciklus keletkezéséről a következőket mondhatjuk: a költő e művét a *Farkasok órája* című kötetében olvashatjuk (Szekszárd, 1992). Az I. *(Helsingőr)* még 1983-ban keletkezett; a II. (*Yorick monológja Hamlet koponyája felett*) az 1990-es marosvásárhelyi események (III. 18.) után, még márciusban, s az Alföld 1990/7-es száma közölte. A III. (*Ophelia*; Yorick második monológja) már májusban íródott – s hozta maga után a következőt (e vers a Forrásban jelent meg, 1990/9). A IV. (*Fortinbras*; Yorick harmadik monológja) 1990 augusztusában íródott és az Újhold évkönyve 1991/1-es száma közölte. Az V. (*Tíz év múlva*; Yorick negyedik monológja) korábbi a IV.-nél: júliusban született és a Magyar Napló 1990. 08. 02-án jelentette meg. A VI. (*Yorick arsch poeticája*) viszont augusztusi és a Holmi 1991/2 lapjain jutott el az olvasókhoz. A záró VII. (*Yorick alkonya*) a Kortárs 1991/4 számába került, novemberi létrejötte után majd fél évvel később. A keletkezési sorrend tehát: I – II – III – V – IV – VI – VII. (Az adatokért köszönet a szerzőnek!)

A ciklus verseiben elvétve találunk eltérést a főszövegnek minősíthető drámától, kiemeljük a legalapvetőbbet: Yorick él. Baka-Yorick az ismert szereplőket nemcsak retrospektíven mutatja be, hanem torzító perspektívában – ezzel mintegy rákényszerítve

bennünket arra, hogy megkeressük: miért ilyenek? Amikor pedig az „eredeti történetben" nem találjuk a magyarázatot, akkor a közelmúlt eseményeiben próbáljuk meglelni, azonban bizonyos, hogy itt a szövevényes érdekek és a bizonytalan, nem elégséges információk miatt be kell látnunk: egyszerűbb, ha a Baka-féle változatot fogadjuk el.

Helsingőr

(I.)

Viktor Szosznorának

Helsingőr homokóra
ő méri éjszakám
őrjáratok peregnek
a sikátor nyakán

a Fő-térről a Dísz-tér
kelyhébe s vissza ím
kardokkal alabárddal
zörögnek perceim

kopoltyú-zsalugáter
pikkely-cserép a házon
büdös bendőbe zárva
átúszom éjszakámon

múlik az éj a hajnal
pengéje fölhasítja
vér ömlik és a dánok
szétfröccsennek visítva

ó csillag-bogú háló
ki vet ki éjszaka
kit részegít a hajnal
hal-ember-vérszaga

Helsingőr homokóra
Helsingőr harcsabendő
zörög a percek vértje
terjeng a vér a fertő

Helsingőr hol az őrök
homokja elpereg
hol úsznak hal-dizőzök
és Hamlet-hold mereng

Helsingőr hol a görlök
girlandjain dereng
virradata a vérnek
véróra cseppre csepp

a Fő-térről a Dísz-tér
kelyhébe s vissza hull
az őrjárat a vér és
ablak tátog halul

múlik az éj de véget
nem ér pereg megint
s hal-Ophelia éjek
örvényében kering

Helsingőr harcsabendő
halbél-sikátorok
terjeng a vér a fertő
és Hamlet-hold borong

Helsingőr hol a vérem
véróra csöppre csöpp
és nem múlik az éj nem
mert Helsingőr örök

Yorick monológja Hamlet koponyája felett

(II.)

Jó gazda Fortinbras király zárás után kimehetek a temetőbe
és ilyenkor rejtekhelyéről előkotrom Hamlet koponyáját
a tenyeremen tartva nézegetem és beszélek hozzá
szegény Hamlet *amikor még a te bolondod voltam*
senki se kapott kardjához ha dánul mondtam vicceket
persze a svéd is szép sőt igazi kultúrnyelv nem úgy mint a dán
s az urak a hasukat fogva röhögnek mucsai kiejtésemen
rengeteg aranyat kapok már vettem egy kis kertes házat
Helsingőrtől nem messze kecském van és gazdasszonyom
az enyémnél is csángóbb tájszólással ha kimegyek mindig
friss tejet fej gyümölcsöt hoz s vacsora után lefekszik velem
de te mégis hiányzol néha Hamlet jó uram utcákat
neveznek el rólad de azt hogy utca svédül írják
ez vicces is és szomorú is de meg lehet szokni
a hivatalos krónikákban sovány búskomor és filosvéd vagy
holott én emlékszem kövér voltál harsány és kivörösödött
arcodról vívás közben csorgott a verejték
várt is a mérgezett kendő anyád kezében de te elhárítottad s tovább-
küzdöttél mint bocsáss meg a hasonlatért a hízott patkány
ha sarokba szorítják más ivott a mérgezett kupából
más halt meg a mérgezett hegyű tőrtől téged voltaképpen
a guta ütött meg öt perccel Fortinbras jövetele előtt
meg azt hiszem az undor és a kétségbeesés hogy
EZEK EZEKKEL EZEKTŐL ÉS RÁADÁSUL DÁNOK
én tudom nem volt igazad s hogy benned a svéd imperializmus
szállászcsinálóját látták meg egyébként is túl sokat fecsegtél
mindegy én szerettelek bár oly rosszul epigonizáltál
a tőlem hallott vicceket sütötted el a tőlem látott
grimaszokat utánoztad de milyen ügyetlenül és
milyen erőltetetten és érezhetően viszolyogva
a felvett szereptől ahogy egy profi sohasem
mert tiszteli a mesterséget mint én a királykodást
habár a lelkem legmélyén kiröhögöm de kár most
még ebbe is belemenni elég hogy a
te koponyád van a kezemben s nem az enyém a tiédben
elképzelem milyen nagyképű bölcsességeket szavalnál
a helyemben amíg én bocsásd meg ezt az álszerénységet
csak nézek üres szemgödreidbe számlálom csorba fogaid
tapintom orrcsonkodat és a sárga vázra
próbálom visszarakni képzeletben
a húst a bőrt a haj- és szőrszálakat s ama
vizenyősszürke alkoholtól párás

és mégis értelemtől csillogó szemeket amelyekbe néztem egykor
igen akkor is amikor tudtam már fényüket kioltják
hamarosan s kialszik vélük Dánia
fénye örökre bár még az se biztos.

Ophelia

(III.)

(YORICK MÁSODIK MONOLÓGJA)

Mindig fehér ruhában jártál bár olyan
áttetszőben hogy átsötétlett rajta
hónalj- és ágyékszőrzeted s gyakorta megnyalt ajkaid
úgy csillogtak akárcsak a kívánás
nedvében ázó függőlegesek *bocsáss meg*
hogy önkéntes halálod után ily szeméremsértő
kifejezésekkel emlékezem meg rólad ám ez az igazság
mindenki észrevette tán csak Hamlet nem ki fatökű volt
vagy a fatökűséget is tettette
mit tudom én bordélyba járt-e s melyikbe engem nem vitt magával
én utánad lopództam amikor te utána lopództál
s kilested groteszk taglejtéseit kihallgattad a dünnyögését
s nem sejtetted hogy tudja figyeled és szorgosan jelented
atyádnak bátyádnak szándékod szerint szerető aggodalomból
felség- és istensértő szavait tenéked ez a játszma
túl bonyolult volt nem fogtad fel hogy csupán
szócsöve voltál minden intrikáját
te közvetítetted aki csak a depresszióját
akartad orvosolni hívén
hogy minden férfiőrület jege elolvad végül a
megfelelő leányhüvelyben ó ha engem
kívántál volna magadba fogadni
MICSODA KARDJA LENNÉK MOST AZ ÚRNAK
de ebben is más volt a sorsom így
lehettem tárgyilagos szemtanúja és
egyetlen túlélője a tragédiának
melyben te végig öntudatlanul
s szereptévesztve hulltál a halálba
inkább simogatnád a púpomat
esténként a kötésed félretéve
és bámulnánk a kandalló tüzében
Hamlet kibomlott ingét elmerengve
néha szeretkezés helyett is

Fortinbras

(IV.)

(YORICK HARMADIK MONOLÓGJA)

Ül Hamlet atyjának királyi székén
az ifjú Fortinbras svéd-dán király de egyelőre csak
félseggel gótikus hazája fiaként még
idegen néki a mi reneszánsz
pompánk húszféleképp értelmezhető szavaink
ahogy a nyaklevágást elkerüljük egy-egy szellemes
hízelgésnek de gúnynak is ható
ám mindenesetre zavarbaejtő fordulattal
ó ezek a fordulatok tőlem tanulja
most Fortinbras az udvari beszédet
tőlem aki egyszerre pótolom
s parodizálom a többé-kevésbé már kiirtott
tősgyökeres arisztokráciát
igen nekik a tővel és gyökérrel
még sok bajuk lesz bár oly tanulékonyak
s hatékonyabbak is előbb kapnak a kardhoz
de már selyemkesztyűben mint a dánok
Fortinbras engem őszintén szeret
mivelhogy egykor Hamlet bizalmasa voltam
Hamlet igen no persze Hamlet más volt
mint ezek a svéd bugrisok az összes seggnyalót
kirúgná hogyha barátja lehetne
de hát hogy is hiszen nem él már és ha élne is
legfeljebb minden ötödik szavát
fogná fel 'sz fingja sincsen Arisztotelészről
s Platónról kikről mellesleg nekem sincs
de tódítok és lódítok hogy a kedvébe járjak
időnként oly fennkölt vagyok mint egy professzor
s ilyenkor arra figyelmeztetem hogy
ne túrja orrát és ne köpködjön a szőnyegekre
ott van a köpőcsésze mit Cellini mester
szenteltvíztartónak csinált megfelel hát e célra is
s hogy tartja azt a jogart Hamlet még a farkát
is előkelőbben fogta a piszoárban
mivelhogy nem a fal mellé járt mint a svédek
így oktatgatom Fortinbrast naponta
de persze viccesen hogy meg ne bántsam
s ha már nagyon elszemtelenedem
jő Rosenstern *és* Guildencrantz *a két hű*
svéd udvaronc S LETILTANAK EGY HÉTRE

Tíz év múlva

(V.)

(YORICK NEGYEDIK MONOLÓGJA)

Helsingőrben hideg van reggel óta járom
az utcákat zsebemben sültkrumpli egy kétdecis rum mégis
átjár a szél és már alig tudok vigyázni hogy ne dánul
káromkodjak minden szembejövőben
svédet sejdítve netán magára veszi mivel nem érti
de hát nem hordhatok magamnál nyelvkönyvet minden szitokhoz
ezt megérthetné Fortinbras is aki az utóbbi
időben humortalan lett alig hívat magához
s akkor is kérdezget csak hagyjuk most a vicceket Yorick
igaz-e hogy Laertes a húgát is ezért akarták Hamlet nyakába varrni
meg hogy Horatio a wittenbergiek beépített embere volt
és hogy Polonius a fia révén tartott fenn gyanús
kapcsolatot a franciákkal maradhattak-e ügynökök a
városban szaglászd ki Yorickom benned megbíznak hiszen bolond vagy
így hát a kocsmákat járom és dánul rendelek de ettől
úgy látom még jobban megijednek az emberek és távolabb
húzódnak tőlem mert csak svéd lehet ki
ily magabiztosan és ráadásul akcentus nélkül beszéli
a régi államnyelvet az ilyen a képzőben tanulta
Hamlet komám tíz évvel éltelek túl
de beleimben a halál lakik már
hol itt hol ott bukkan fel bújócskázik még velem
vesém herém is működik s csak nagynéha tiltakozik a májam
igaz gyakorta véreset szarok de ez nem tartozik rád
nem tudom minek hoztam szóba hidd el nem azért hogy
sajnáltassam magam spionná züllesztett bolondot művészt
mert az voltam ugye az voltam Hamlet valaha
abban az édes rothadásban abban a befülledt
zsíros nász-szagban amely Claudius palotájának minden zugát
belengte s egyszerre elringatott s felháborított
micsoda bon mot-k micsoda szonettek
micsoda remek színházi premierek
születtek akkor most meg trombitanyálízű
a költészet is amely a felszabadítók
dicséretét zengi egyre több új fordulattal hogy lassan már nem is
tudom KINEK AZ ANYANYELVÉN

Yorick arsch poeticája

(VI.)

Anus-arcú időkben írom én
s eresztem szélnek arsch poeticámat
Hamlet halott a Múzsa rusnya vén
szipa s reám fenekedik a bánat
a vár fokán merengek állva mint
az alkonyat borának fokolója
keblem kiholt csupán egy árva fing
szárnyal belőlem kéményről a gólya

aszongyák rólam vulváris vagyok
Yorick komám a te pennád a pénisz
de ha muszáj akárha kondomot
az öncenzúrát húzom rája én is

és lesz a lírám gyönge szirmú lonc
s illatozó akár a kert izsópa
szagolva azt a kényes udvaronc
úgy érzi lágy homokkal várja tópart

hol ő a kedvesével andalog
fiú vagy lány oly mindegy én amondó
vagyok s a partner vékonyan visong
mongyő mi fröccsent rám csak tán nem kompót

Anus-arcú időkben írom a
szelekkel szálló arsch poeticámat
nem rothad a laurusom csak a
húsom belém csavarodott a bánat

s bár nem Damoklész kardja leng fejem
fölött csak rozsdás svéd halef azért
nem tagadom meg égi lényegem
s nem keverem össze szarral a vért

Yorick alkonya

(VII.)

Úgy nézek mindenre akárha most először
látnám holott talán utolszor láthatom
ténfergek sötét folyosókon végigbaktatok
a zab- s lótrágyaszagú hátsóudvaron

a strázsák alabárdnyelükkel fenéken billentenek
nem tiltakozom és nem mondok viccet sem hogy e
megaláztatást ellensúlyozzam nem érdekel sem
a szolgák jóindulata sem uraik kegye

megállok a szemétdomb mellett nézem hogy rohangál
a kakas tyúkjai között hogyan próbálja egyre
kielégíteni kéjsóvár háremét a sok telezabált
tollas hurit bár fogytán már a férfikedve

akárcsak énnekem el is restellem hát magam
és továbbállok míg lassan leszáll az alkonyat
kisomfordálok Helsingőr utcáira a palotából
és nem bánom hogy tarka rongyaimon jót mulat

az utcakölykök serege s a nyomomba szegődve
megdobál sárral csirkebéllel faggat hogy mivégett
hátamon az a szarputtony azaz a púpom én pedig
örömmel hallgatom a keresetlen dán beszédet

a sok-sok svéd finomkodás után s ha volna egy
almám bicskámmal szétvágnám s elosztanám
a gyerekek közt ám üresek már a zsebeim
néhány garas pálinkára való csörög bennük csupán

nem kedvelnek az új urak Fortinbras is halott
jó néhány éve az udvarban új francia módi járja
parfüm és csipke maitresse-ek képével díszített bilik
s régen nem emlékeznek Hamletre s Opheliára

nyugdíjamat folyósítják tán elfelejtették törölni
s kancelláriában oly nagy itt a bürokrácia
hogy elevickélhetek benne én is aki annyi
rendszerváltást túléltem már mindenesetre grácia

hogy élek még akármilyen siralmasan is tengetem
végnapjaim bár egykor a dán irodalmi nyelvet
az én anekdotáim teremtették meg de hát tudom
hogy hála s pénz helyett szegény bolond csak nyelhet

ülök a csapszékben de már csak magam elé dünnyögök
kihez is szólhatnék köröttem adás-vételről beszélnek
magyarázzák az adóívek svéd terminológiáját
tenyésznek magabiztosan akár a hullában a férgek

ez nem a te világod már Yorick mondom magamban
kiballagok a tengerpartra letelepszem a fövényen
és Hamlet bon mot-it mormolgatom amíg leszáll az éj
s az ég falához mint spion füle félhold tapad fehéren.

A mítoszképződés, a mitológiateremtés hátteréhez hosszú névsor tartozik (ismét csak jelzésként: J. J. Bachofen: A mítosz és az ősi társadalom, Bp. 1978., R. Barthes: Mitológiák, Bp. 1983., Kerényi K.: Halhatatlanság és Apollón-vallás, Bp. 1984., Meletyinszkij: A mítosz poetikája, Bp. 1985., V. J. Propp: A mese morfológiája, Bp. 1975.). A költeményeket olvasván megfigyelhetjük, hogy Baka István a ciklus verseiben is szabadon kezeli az alaptémát, könnyen felismerhetőek az eltérések:

– Yorick él

és ilyenkor rejtekhelyéről előkotrom Hamlet koponyáját
a tenyeremen tartva nézegetem és beszélek hozzá
szegény Hamlet *amikor még a te bolondod voltam*
(II.: 2–4.)
Hamlet komám tíz évvel éltelek túl
(V.: 20.)

– a svédek foglalták el Dániát

senki sem kapott kardjához ha dánul mondtam vicceket
persze a svéd is szép sőt igazi kultúrnyelv nem úgy mint a dán
s az urak hasukat fogva röhögnek mucsai kiejtésemen
(II.: 5–7.)

– Yorick nemzetiségéről

az enyémnél is csángóbb tájszólással
(II.: 10.)

– a népmeséből átemelt mostohai rosszindulat

várt is a mérgezett kendő anyád kezében de te elhárítottad
(II.: 18.)

– Yorick változata Hamlet haláláról

más halt meg a mérgezett hegyű tőrtől téged voltaképpen
a guta ütött meg öt perccel Fortinbras jövetele előtt
meg azt hiszem az undor és a kétségbeesés hogy
EZEK EZEKKEL EZEKTŐL ÉS RÁADÁSUL DÁNOK
(II.: 21–24.)

– anakronizmusok

de te mégis hiányzol néha Hamlet jó uram utcákat
neveznek el rólad de azt hogy utca svédül írják
ez vicces is és szomorú is de meg lehet szokni
a hivatalos krónikákban sovány búskomor és filosvéd vagy
(II.: 12–15.)
... benned a svéd imperializmus
szállascsinálóját látták
(II.: 25–26.)
meg hogy Horatio a wittenbergiek beépített embere volt
és hogy Polonius a fia révén tartott fenn gyanús
kapcsolatot a franciákkal maradhattak-e ügynökök a
(V.: 11–13.)
húzódnak tőlem mert csak svéd lehet ki
ily magabiztosan és ráadásul akcentus nélkül beszéli
a régi államnyelvet az ilyen a képzőben tanulta
(V.: 17–19.)
a költészet is amely a felszabadítók
dicséretét zengi egyre több új fordulattal hogy lassan már nem is
tudom KINEK AZ ANYANYELVÉN.
(V.: 29–36.)
kihez is szólhatnék köröttem adás-vételről beszélnek
magyarázzák az adóívek svéd terminológiáját
(VII.: 38–39.)

– Yorick púpos

inkább simogatnád a púpomat
(III.: 29.)
hátamon az a szarputtony azaz a púpom
(VII.: 19.)

– rontott személynevek

s ha már nagyon elszemtelenedem
jő Rosenstern *és* Guildencrantz *a két hű*
svéd udvaronc S LETILTANAK EGY HÉTRE.
(IV.: 38–40.)

– önazonosítás

sajnáltassam magam spionná züllesztett bolondot művészt
(V.: 26.)

– Fortinbras is halott

nem kedvelnek az új urak Fortinbras is halott
jó néhány éve az udvarban új francia módi járja
parfüm és csipke maitresse-ek képével díszített bilik
s régen nem emlékeznek Hamletre s Opheliára
(VII.: 25–28.)

Az eltérések és az átértékelések, a legendaképződés folyamata, a manipuláció – ezek a jelzések az allegória felé terelik az alkotást, igencsak csökkentve ezzel jelentőségét. Pedig Baka már az elején megadja az időt: „Helsingőr örök" (I.: 48.) Ezt az örök időt annyiszor szövi át a költő az oda-vissza utalásokkal, a dráma kevésbé ismert és többé-kevésbé kitalált előtörténetére, a „dráma-időre", az azt követő, többnyire a mások által elképzelt „utó-időre" és természetesen korunkra, hogy az olvasó inkább elfogadja az állítást – azaz az ebben foglalt állítást: *Dániánkban* nincs idő. Ezért aztán nem is tehet mást: a variáció és a generális művészi labirintusában rábízza magát a többszörösen szerepjátszó „elbeszélőre" (Yorickra? Bakára?), aki ugyan szintén nem igazodik el a „kizökkent időben", de élete „leírásával", mert benne él, ezt az időt némileg követhetővé teszi.

Kicsoda Yorick? Shakespeare így ír róla az V. felvonásban: (Sírásó:) *„...kurafi bolond egy fickóé volt ez... egyszer egész palack rajnait a nyakam közé öntött.";* (Hamlet:) *„...végtelenül tréfás, szikrázó elmésségű fiú volt: engem a hátán hurcolt ezerszer... itt függött az ajk, melyet én összecsókoltam azt se tudom, hányszor. Hova lettek gúnyjaid, bakugrásaid, dalaid? villámló élceid, melyek az egész asztalt hahotára fakasztották? Egy sincs már belőlük, hogy kimajmolnád saját torzképedet?... No, eredj ő asszonysága öltözőjébe, s mondjad neki: fesse bár magát ujjnyi vastagon, erre jut az arca: eredj, kacagtasd meg vele."* (In. WSÖM IV. Bp. 1961. 444–445. pp.)

Kormos István nevezetes versében önmaga hasonmásának tekinti. A Baka teremtette figura emlékeztet Rigolettóra (V. Hugó–G. Verdi) vagy a „kis bice-bócára" (E. A. Poe). Ugyanezt a figurát így festi/értelmezi Shakespeare esszéjében Cs. Szabó László: „... az udvari bolond korabeli játékszabályok szerint a kiábrándult idealista, aki mocskos nyelven beszél a bemocskoló világról. Ráismertek (a nézők) Hamlet maszkjában a szókimondó, pimasz bolondra, aki tudja, hogy a csipkegallér alatt vérbajos kelések lappanganak."

S most Baka veszi föl a maszkot, a *bolondét*, kinek vonásain Lear király bolondja mellett Széchenyi arca is tükröződik (ld. Baka *Döbling* című alkotása). Így mosódhat egybe Svéd-Dánia a Szovjetunióhoz kapcsolt Magyarországgal vagy a romániai (és a másutt élő) magyar kisebbség sorsa a létrejött norvég–dán perszonálunió történelmével, fölidézve az Osztrák–Magyar Monarchia árnyát is. Ezt a bizonytalanságot erősíti a nyitóvers ismeretlen, csak a cikluscímmel azonosítható alanya is. Arról nem is szólva, hogy az időtlen jelenhez a mondából és a drámából azonosíthatatlan, ám a kelet-európai geográfiából könnyen fölismerhető helyszín társul: *„sikátor", „a Főtérről a Dísz-tér / kelyhébe...", „kopoltyú-zsalugáter / pikkely-cserép a házon ...", „ablak tátog halul...", „Helsingőr harcsabendő / halbél-sikátorok".*

A ciklus címe a drámát idézi, a monológ(ok) is a másik műnem irányába nyit(nának) – azaz mégsem, hiszen a shakespeare-i dráma nyelvének alapritmusa, a blank-vers csupán a IV.-ben ismerhető fel, eltekintve a versszakra tagolástól és az 1–2., 7. strófa lazaságaitól, ám itt a blank-verstől idegen igen erős rímjátékkal él a szerző (még a kosztolányis, weöreses szabadságot is megengedve). Pedig Baka az egyik legjobban „iskolázott" költőnk, a műfordításai és költészetének java mutatja formabiztonságát. Hogy akkor miért nem használja a drámai jambust? Erre csak a figura értelmezése adhat magyarázatot.

Minek (vagy kinek) a szerepét játszatja el Baka? Yorick az örök túlélő (VII.: 5–8. sorok), aki valójában a félelemmel birkózik: meddig „ember" az ember és mettől „profi" (II.: 27–33. sorok). A *„küldetéses ember léte" vagy a „világban/világnak élő ember léte"* lenne *Yorick*-Baka (-Hamlet) nagy kérdése? Furcsa, hogy a lét és a nemlét kérdéséhez a korban szükségszerűen kapcsolható Jézus Krisztus hiányzik a műből – a megváltás nem alternatíva. Lehet-e az életben maradás, a beilleszkedés bűn?

A túlélés gyakran nemzeti/nemzetiségi identitás feladását követeli ezen a tájon; Baka jó érzékkel kerüli el akár a divatosság, az eddig hallgatásra kényszerített, de most konjunktúráját élő magyarkodás, akár a nemzeti/nemzetiségi léthez kapcsolódó ideológiai-politikai helyzetelemzéssel és feladatadással együtt járó szükségszerű bezárkózás és beszűkülés veszélyét. (A költő tudja: a művész nem ideológus és nem politikus – még ha a bolond szerepét kényszerül játszani is.)

Yorick obszcenitása, penetráns vulgárissága, sőt „vulvárissága" már Arany János-i: A nagyidai cigányokat juttatja eszünkbe, a Bolond Istókot befejezni nem tudó, Arisztophanészt és a Hamletet fordító költőt. Baka Yorickja a mi Yorickunk. Sár, sár, sár – mondhatnánk Hamletet átalakítva. Ám az ismerősen torzított létezés yoricki megformálása mögött mi Ottlik Géza hősének szavait halljuk. A Mándy Iván és S. Kierkegaard jellemzőiből formált személy így szól a megmaradás, a túlélés tapasztalatának lehetőségéről: „Ha az eltaposottságból, megaláztatásból, azzal, hogy elviseljük: az európai felfuvalkodottságunk helyett egy új (vagy ősrégi?), egyszerű és tiszta alázatot tanulna a lelkünk: olyat, ami összefér a sértetlen emberi méltósággal?" (*Hajónapló* „Dán novella Ivánnak" in *A Valencia-rejtély*, Bp. 1989. 24.) Nem tudjuk, Yorick minek az elviselésére képes, s azt sem, hogy mi ad erőt neki mindehhez.

Yorick „rendszer-idegen". Az volt Hamlet apjának udvarában, jusson csak eszünkbe a Cs. Szabó László-idézet mellett J. Huizinga, A. Chastel, M. Bahtyin és G. Duby vonatkozó írása! Az is valószínű, hogy legföljebb a gyermek Hamlettel játszva érezhette önmagával azonosnak, s így, ezért embernek magát – ezért is a szeretetteli emlékidézés az eredeti műben. Baka-Yorick hallgat Claudius udvarában játszott szerepéről, bár kétségtelen, hogy ismeri az eseményeket. Sokértelmű szavai az öncenzúrán keresztül is a gyilkossággal szerzett hatalomra utalnak: *„terjeng a vér a fertő"* (I.: 43.), *„én utánad lopództam amikor te utána lopództál / s kilested groteszk taglejtéseit kihallgattad a dünnyögését / s nem sejtetted hogy tudja figyeled és szorgosan jelented / atyádnak bátyádnak szándékod szerint szerető aggodalomból / felség- és istensértő szavait"* (III.: 11–15.), *„sajnáltassam magam spionná züllesztett bolondot* művészt / *mert az voltam ugye az voltam Hamlet valaha / abban az édes rothadásban abban a befülledt / zsíros nász-szagban amely Claudius palotájának minden zugát / belengte s egyszerre elringatott s felháborított"* (V.: 26–30.). A hallgatás-elhallgatás azt sugallja, hogy ott volt, jelen volt – de számára még a horatiói bennfentesség sem adatott. S Fortinbras udvarában már csak ő képviseli a „folytonosságot", aki természetesen „génjeiben" hordozza a hatalomhoz való alkalmazkodást. Közben azonban látja az új

rend „kulturálatlanságát"; (Fortinbrasnak) *„...'sz fingja sincsen Arisztotelészről / s Platónról... [...] figyelmeztetem hogy / ne túrja orrát és ne köpködjön a szőnyegekre / ott van a köpőcsésze mit Cellini mester / szenteltvíztartónak csinált megfelel hát e célra is / s hogy tartja azt a jogart Hamlet még a farkát / is előkelőbben fogta a piszoárban / mivelhogy nem a fal mellé járt mint a svédek..."* (IV.: 25–35.) vagy *„micsoda bon mot-k micsoda szonettek / micsoda remek színházi premierek / születtek akkor most meg trombitanyálízű / a költészet is amely a felszabadítók / dicséretét zengi egyre több új fordulattal hogy lassan már nem is / tudom* KINEK AZ ANYANYELVÉN." (V.: 31–36). Felfigyel arra is, ahogyan a győztesek szeretnék egy időben a hasonulással megerősíteni, legitimizálni az uralmukat, a svéd arisztokrácia dánul tanul, igyekeznek elsajátítani a „röneszansz módit", Fortinbras pedig – mintegy a végszóra hivatkozva – a királyfit emlegeti: *„Hamlet no igen persze Hamlet más volt / mint ezek a svéd bugrisok az összes seggnyalót / kirúgná hogyha barátja lehetne..."* (IV.: 20–22.), ám ez is csak viszonylagos és csupán a berendezkedésig tart – ismét Fortinbras: *„...csak hagyjuk most a vicceket Yorick [...] maradhattak-e ügynökök a / városban szaglászd ki Yorickom benned megbíznak hiszen bolond vagy..."* (V.: 9., 13–14.) Ez a Yorick nem azonosul az egyik rendszerrel sem – de nem is képes elszakadni egyiktől sem: az udvari bolondnak az udvar a lételeme. Talán ezért következik be szemünk láttára „lecsúszása", hogy olyat tesz, olyan elvárásnak akar megfelelni, amely választott hivatásától idegen.

Yorick végül teljesen magára marad. A Kreónra emlékeztetően zsarnokká váló Fortinbrasnak teher, legföljebb besúgónak tudná alkalmazni – ezzel létrejött az egyik ismerős értelmiségi „csapda-helyzet", amelyről szól többek közt Hankiss Ágnes, Hankiss Elemér, Heller Ágnes és Konrád György tanulmánya. Az új uralkodó már teljesen megfeledkezik róla (s ez ugyanúgy a művész halálához vezet majd, mint Spiró György regényében. Az Ikszekben Boguslawskiéhoz). A dánok sem törődnek már vele – *„kihez is szólhatnék köröttem adás-vételről beszélnek / magyarázzák az adóívek svéd terminológiáját / tenyésznek magabiztosan akár a hullában a férgek"* (VII.: 38–40.). Így a pénz zsarnokságának el/bekövetkeztével az újgazdagok barbarizmusától véglegesen és ténylegesen idegenné válik a dán (de a svéd) irodalmi nyelv léte, szükségessége. Milyen az új világ: *„Helsingőr hol a görlök / girlandjain dereng / virradata a vérnek"* (I.: 29–31.) és *„...új francia módi járja / parfüm és maitresse-ek képével díszített bilik / s régen nem emlékeznek Hamletre s Opheliára"* (VII.: 26–28.) Talán a gyerekek még jelenthetik a reményt, ám az ő szemükben a púpos udvari bolond látványa kettős mulatság: egyrészt a középkort idéző alantas humorforrás (ezt Yorick meg is értené), másrészt a gyűlölt idegen királyi udvar sebezhető jelképe. Yorick nem képes elvegyülni: hiába vágyik a nyárspolgári, kispolgári idillre, ez nem lehet a része soha. Ezt a kettősséget támasztja alá a monológok formája is: az I., VI., VII. a kötött formát idézi, de az a belső konfliktusba került művész gyengeségeivel lesz teljessé; míg a II., III., IV. és az V. szabad vers, vagy legalábbis a kötöttséget felborító, a formákat nem tűrő, az érzelmi kitöréseket jobban visszaadó, szabadon kezelt jambust használó művészt állítja elénk. (A prózai forma egyébként Shakespeare-nél is az alantasabb kommunikáció formája.)

1966-ban (Baka még csak 18 éves) Kormos István/Cicelle Cormieux létösszegző elégiájában belehátrál a múltba *(„végül csak Yorick voltam / azaz szegény Yorick")* hogy a megélt világpusztulás bánatát és rettenetét megszólaltassa. Huszonöt évvel később Baka István sem tud jobbat: „ez nem a te világod már Yorick mondom magamban" (VII.: 41.). Csakhogy ne tévesszen meg bennünket a hasonlóság! Kormos-Yorick a konszolidálódó rendszer kilátástalanságáról szól akkor, amikor a magyar társadalom

kezd fellélegezni, Baka-Yorick viszont a kelet-európai rendszerváltások idején/után látja kilátástalannak a helyzetet. S itt nem a mindenkori politikai rendszerekről van szó, nem valami sértettségből, sértődöttségből eredeztethető pesszimizmusról, hanem arról, hogy mi, akik megéltük azt a másik rendszert, akik így vagy úgy megcsináltuk a rendszerváltást, mi vagyunk azok, akik továbbörökítik a deformált létet. Nem biológiai örökítésről van szó, inkább „szocializációsról". Baka Yorickja még csak nem is ítél: önmaga esendőségéből kiindulva modern Montaigne-ként leírja (és le is írja) kora társadalmát. Bizony nem ez a világ az, amelyben otthon lenne az ember. S kereshetünk történelmi párhuzamokat vagy megoldással biztató utópiákat, ideológiákat – ez a keresés még részesíthet örömérzésben, de belátható szerencsés végkifejletre nem számíthatunk. Baka lenne pesszimista? Kormos? Babits? Ady? Arany? Madách, Vörösmarty? Kölcsey? Pesszimizmus a tények tudomásulvétele?

Ha a ciklus verseit először olvassuk, akkor lehetséges reakciónk lehet: ha a költőnek ilyen súlyos közéleti mondandója volt, akkor miért nem *akkor* írta meg, miért nem vállalta a Petri György-i utat. Könnyű ma a múltról írni, könnyű fölvetni a nemzetiségi magyarság ügyét most..., ám az így vélekedők tévednek. Ugyanis nem arról van szó, hogy Baka István miért nem Petri György (mellesleg ő is tudna perifériára szorításáról beszélni), vagy miért csak most ír a nemzetiségekről (ezt is cáfolja eddigi életműve), hanem arról, hogy ma, most, a váltás-változás ilyen-olyan bűvöletében mintha megfeledkeznénk arról, hogy nekünk is váltani, változtatni kellene – Bojtár Endre értelmezése szerint: „Véget kell vetni a hangszórók ontotta dumának, a harsány blöffnek, aminek egyébként önmagunkon kívül soha senki nem dőlt be, s tiszta, okos fővel el kell jutnunk a helyzet felismeréséhez, önmagunk, Kelet-Európa vállalásához. Kelet-európéerekké kell válnunk, hogy európéerek s egyszer majd talán emberek lehessünk." (1970 – A kelet-európéer pontossága, Új Symposion, 1971. április).

Befejezésül a ciklus legordenárébb versének néhány sorát választottam, mely brutális szókimondásában undorító és rettenetes egyszerre: *„nem tagadom meg égi lényegem / s nem keverem össze szarral a vért"* (231–232.) A vers maga a vágáns költészetet, Villon zsargon-balladáit és a századunk börtönköltészetét idézi. Ám ebből a szennyből fölemelkedik a záró két sor. Nemcsak mert az első Goethe Mephisztóját (és Bulgakov Wolandját idézi – utóbbit bátorságával kétszeresen is), hanem mert Baka eltér a szólásoktól! Amire ugyanis Yorick nem képes, azt a költő meg tudja csinálni: a teremtett világot végig egyensúlyban tartja a létező világgal, miközben kívülmarad mindkettőn, s a szerepjáték egyszerre hat az érzelmekre (a viszolygáson átlépve az érzelmek is tárgyiasulnak) és az intellektusra (végig érdekfeszítő: mit tud „kihozni" a figurából). Baka analizál és ironizál, Yorickja is ezt teszi, ám a ciklus végére csak a teremtő művész jut el a shakespeare-i–prosperói magaslatra: *„Ha vártok hát bocsánatot, / Nekem is megbocsássatok."* Mert a műben nem adatik meg a feloldás: az emberek által megrontott világ, a természetben inkarnálódott rossz kész a jövő tönkretételére, s míg *„a vérem / véróra csöppre csöpp...* (I.: 45–46.) *...az ég falához mint spion füle félhold tapad fehéren."* (VII.: 44.)

A tanulmány az 1992. májusi Shakespeare-konferenciára készült korreferátum továbbgondolása – Á. K.

NÉZŐ

ALOIS WOLDAN

A cs. és kir. hadsereg a két világháború közötti és a világháború utáni lengyel irodalomban

Az Osztrák Császárság, illetőleg a későbbi K. u. K. Monarchia hadserege elsősorban az úgynevezett „galíciai" lengyel szerzők témája. Azoké az íróké tehát, akik egyfelől Galíciából származnak, másfelől Lengyelország e területének, egyúttal a Monarchia koronatartományainak viszonyairól adtak vagy adnak hírt. Lényegében *három fázisát* különböztethetjük meg e Galícia-irodalomnak, s e fázisok irodalmon kívüli cezúrákkal határolódnak el egymástól: 1918-ig olyan korszakban született a Galícia-irodalom, amelyben a szóban forgó terület ezt a nevet viselte; 1918 után ez az irodalom leszámol a közvetlen múlttal; s mintegy 1960 után fakad föl a legújabb lengyel irodalom Galícia-„áramlata". E két utóbbi időszakra szorítkozunk, mivel az osztrák katonaság ábrázolásának kérdését tekintve jellegzetes különbségek fedezhetők föl, és ezek túlmutatnak a megjelenített témán.

A két világháború között sokkal inkább köthető a hadsereg ábrázolása meghatározott műfajokhoz, és inkább van alárendelve immanens törvényeknek, mint a háború után keletkezett alkotásokban. Aligha meglepő, hogy a 20-as, 30-as évek lengyel *pacifista* regényei az első világháború reakciójaképpen jelennek meg, és az osztrák hadsereg – akárcsak más nemzeti seregek – ennek megfelelően negatív szerepet játszanak. E regényalakzatra példaértékű Józef *Wittlin* (1896–1976) *A föld sója* (1936) c. műve, amely egy tervezett, de sosem elkészült trilógia első része. Főhőse a „türelmes gyalogos", Piotr Niewadowski, aki mindenféle háború értelmetlenségét és eszelősségét nem a fronton, hanem a hátországban éli át: az a *magyar* kiképzőtábor, ahová a hucul paraszt behívása után eljut, a laboratórium egy fajtája, szűk térben és mintegy vegytisztán mutatja föl a mindenféle katonaságra jellemző mechanizmust. Az osztrák hadsereg alkotja az elemzés anyagát, s ezt Wittlin saját tapasztalataiból ismerte: érettségizőként hívták be földijével, barátjával, írótársával, Joseph *Roth*tal együtt, aki az első világháborúban szerzett élményei alapján lett „vörös József"-fé. Ellentétben azzal a közvetlen vádbeszéd jellegű írásművel, amelyet Wittlin tíz esztendővel hasonló témájú regénye előtt fogalmazott, *A föld sója* pacifista szándékait más eszközökkel közvetíti – így már a címben fölcsendülő bibliai-vallásos stilizáció révén. Ekképp válik a főhős előtt, aki tudatlanságával egyszerre testesíti meg a „tiszta balgát" és a bibliai szenvedőt, a sorozóbizottság az „utolsó ítélet"-té, amely természetesen kizárólagosan a *Pokol* ítélete, azonos a frontra küldéssel. A jövendő katona civil ruháival együtt elhagyja – Pál után szabadon – a „régi embert, hogy a méltó, császári öltözetben megválhasson egészségétől, majd életétől". Mielőtt a rekruták a tulajdonképpeni „tűzkeresztség"-be, a frontra kerülnének, már

a kiképzőtáborban bevezettetnek a „függelem vallásá"-ba, amely a kényszerű „hitközösség" lényege. Mögötte azonban csak a félelem rejlik azoktól a drasztikus büntetésektől, amelyek a legcsekélyebb hiba esetén a rekrutákra várnak. Bachmatiuk törzsőrmester, a főhős ellenjátékosa figurájában olyan típust teremtett Wittlin, akiben a háborús gépezet értelmetlenségei és borzalmai személyesednek meg – alig felülmúlható módon; ez a neve szerint ukrán tiszthelyettes, akinek atyja a szolgálati szabályzat, anyja a „függelem", abban látja feladatát, hogy a „népségből embert faragjon", azaz a civilekből katonákat, méghozzá gyalogosokat és osztrákokat. „Úgy művelte a tiszta katonaságot, miként mások a tiszta költészetet." Katonaság a katonaságért. Ez a keserű irónia mégsem képes a katonák rendeltetéséről elterelni a figyelmet, a halálról, amely egyértelműen kiolvasható a szolgálati szabályzatból: „De a katonás halál, a császári és királyi, ellentétes a civilek halálával, minthogy a békeidőszakokban nem számolhatunk katasztrófákkal. Hála a szolgálati szabályzat 702., 703., 717. és 718. §-ának, minden egyes katona nyugodtan, finoman és veszélytelenül halhat meg, amiként élt."

Hasonlóképpen negatívan ábrázolja a katonaságot – kiváltképpen a cs. és kir. sereget – a két világháború közötti időszak jellegzetes műfaja, a *fejlődésregény*, amelynek példájául Emil *Zegadłowicz Motorok* (1938) c. alkotása szolgál. A katonai szolgálat itt az ifjú főszereplő fejlődésének egy szakasza, amely azonban nem viszi előbbre, ellenkezőleg, hátráltatja, minthogy egy fiatalember akarata, szabadságigénye, művészi ambíciói az értelmetlen, vak fegyelemnek vannak alávetve. A főszereplő, Cyprian Faln ráadásul az első világháború egyik frontjára vetődik, ahol könnyen elveszítheti oly reménytelenül induló ifjú életét. Ezért követ el Cyprian mindent, hogy kikeveredjen ama „háló"-ból, amelyet számára az uralkodó szőtt, s amelyet a tábornokok és a káplárok szorgosan vigyáznak, s még náluk is inkább az őrmesterek felügyelnek. Az általános hadkötelezettség, majd mozgósítás beindítja – a címnél maradva – az ifjú életerejének „motorjai"-t, hogy életét megőrizhesse. Kétségkívül kényszerű elrendeltetésként bukkan föl ebben a szövegben is a katonahalál, az elbeszélői perspektívából szemlélve expresszionista képek által elevenedik meg, mint például a frontra utazó rekruták búcsúzásának leírásakor: „A halálra ítélt, spermákat termelő férfiak sebes lábai elé hulltak a fehér virágok; kendőcskék lengettettek! Volt valami förtelmes ebben a kontrasztban: az elítéltek, kiket vágóhídra hurcolnak és az őket búcsúztató utca értelmetlen magahittsége." A katonaság és a háború felszínének ilyesféle drasztikus leírásához járul az elemző nézőpont, amely szarkasztikus iróniával leplezi le a hadsereget működtető apparátus gépezetét: az értelmetlen parancsok engedelmes végrehajtását, a primum salutare, nunquam philosophare [először is tisztelegni, sohasem bölcselkedni] elvét, amely kizárja az önálló gondolkodás lehetőségét; ugyanígy van szó a hatalmasok anyagi érdekeltségéről, akik „kegyesen megengedték alattvalóiknak, hogy a különféle hazákért kölcsönösen fölmessék egymás beleit, mindez a magas kormányzatoknak lehetővé teszi, hogy elégedetten élvezhessék a fényt és bankbetéteiket". A katonaság nevetséges oldala, például a csúf maskarára emlékeztető egyenruha, a patetikus és az obszcén egymásutánja a vasárnapi istentisztelet és a nemi kontroll jeleneteiben – annak, aki ismeri a katonaság sajátos vonásait, több mint fekete humor, amely a megsebesített és nyomorékká tett háborús áldozatok expresszionista leírásával egészül ki.

A cs. és kir. katonaság mulatságos vonásainak előtérbe kerülése egy harmadik műfajra, a *szatírára* jellemző. Elterjedt már a XIX. századi Galícia-irodalomban is, ritkábban bukkan föl a két háború között. Mégis jó példa Kazimierz *Sejda Cs. és kir. szökevények* (1930) c., lengyel Švejknek nevezhető műve, amely természetesen nem egyenértékű *Hašek* remekével, s amely joggal merült feledésbe (s ezen nem változtatha-

tott az 1987-es új kiadás sem, amely az egy évvel korábbi, J. *Majewski* készítette filmváltozatot követte). E regény kollektív hőse az őrvezető Kania köré tömörült katonák egy csoportja, amely mindenekelőtt a hátországban egy garnizont fordít föl fenekestül, mielőtt szökve menekülne a harci bevetés elől. A humoros elem egyértelműen uralkodó, csak a regény vége felé komorodik el a tónus, mikor a szereplők vonaton cél nélkül szelik keresztül a háború sújtotta Habsburg Birodalmat. A kisember józan esze és az egyszerű katona akarata, hogy túlélje a borzalmakat, erősebbnek bizonyul a hatalmas katonai apparátusnál. A szereplők föllelik a rést a rendszeren, amelyet belülről, mechanizmusát kiismerve, bomlasztanak. Így jut a szerző a nem egészen megalapozatlan következtetésig: „ha ezek a katonák találékonyságukat a fronton vetették volna be, a központi hatalmak rövid időn belül megnyerték volna a háborút." A kis szökevénycsoport egy-egy lengyelből, magyarból, zsidóból, ukránból és olaszból áll, ez érzékelteti a különféle nemzetiségek szolidaritását és együttérzését, amely az első világháború végére már megszűnt létezni a Monarchia roppant keretei között. Így az „Osztrákok, kilépni!" parancsra már senki nem lép ki a sorból, a császárhimnusz ismételt elénekeltetése a katonákkal kudarcba fullad, s az instruktort az őrültek házába kell szállítani. A katonaságon belül létező szeparatista tendenciákra – ha kevéssé szatirikusan is – a már idézett szerzők is utaltak. Wittlin emlékezik meg a nevezetes „Zde"-afférről, amikor a cseh tartalékosok vonakodnak attól, hogy a jelentéskor az előírt német „hier"-t [jelen] használják. Zegadłowicz a csehekben általában „Hötzendorf Ausztria-mániájának" ellenségeit fedezi föl. Az osztrák katonaság bírálatának ez a leglényegesebb pontja, ez található meg más szerzőknél is, akik a békeidők seregét írják le, de e művek nem sorolhatók be a példaként említett regényalakzatok közé (mint amilyen St. *Vincenz* tetralógiájának első része, J. *Kossowski* elbeszéléskötete 1927-ből).

Kevés pozitívumról emlékezik meg a két világháború közötti lengyel irodalom az osztrák katonaságról szólva, mégis idetartozik a visszaemlékezés a katonazenére. Minden vasárnap pontban 12-kor a galíciai garnizonvárosokban felhangzik a Radetzky-induló, megalapozva a „placmuzyka" [térzene] hagyományát, amely – ha változó formában is – tovább él a két világháború között. Zygmunt *Nowakowski Jóreménység foka* (1931) c. regényében az egyébként vérbeli lengyel patrióta nagymama, aki mindennek elkeseredett ellensége, ami osztrák, megállapítja: „az osztrákok, ezek a kópék, egyetlen pompás dologgal rendelkeznek, s ez a zenéjük."

A második világháborút követő időszak, főleg az utolsó három évtized Galícia-irodalma lényegét tekintve különbözik az előző periódusétól; ennek következtében a cs. és kir. hadsereg ábrázolása is másmilyenné lesz. Bizonyosan közrejátszik ebben a nagyobb időbeli távolság, illetőleg a második világháború okozta cezúra, ezután már nem lehet szó elhatárolódásról a múlttól, hanem a múltban történtek utolérésérőI, amelyet szívesebben értelmeznek „múltra irányuló utópiá"-nak, mint Galícia-mítosznak. Ennek része az osztrák hadsereg, illetőleg kialakulásában az osztrák seregnek is része van. Ezért nyúlnak az írók érezhető kedvvel az első világháborút megelőző békekorszakhoz, amelynek hátterében a hadsereg más minőségként jelenik meg, mint a háborúban.

A soknemzetiségű és nemzetek fölötti állam már Claudio *Magris* „Habsburg-mítosz" tézise óta alapvonásnak számít, amely a dunai Monarchiáról szóló irodalmi elképzeléseket is meghatározza. Ez érvényes a hadseregre is, s nemcsak néprajzi tény, hanem közvetíti az összetartozás érzését is – egyetlen nagy családra emlékeztető módon. Ekképp gondol vissza A. *Kusniewicz Eroica* c. regényének (1963) hőse, egy osztrák származású magas rangú náci tiszt Párizsban, börtöncellájában a második világháború

idején a stockerau-i ulánus laktanyára, mint védettségre az atyai rendben: „A mi atyánk és az enyém – a cs. és kir. ulánus ezred, Habsburg-Estei Ferenc Ferdinánd trónörökösről elnevezve. Vörös nadrágok. Világoskék ulánusmenték. Zöld csákók. Emberek nevekkel, melyek jelezték: viselőik az egykori Monarchia valamennyi tartományából jöttek, Rukavina, Rokitantzky, gr. Clary és Aldringen, Sihlava, Lichtenstein herceg és dr. Rauch. Együtt. Valóban egy család."

Az egyes ezredek újra meg újra leírt egyenruhái jóval többek a pontos emlékezés részleteinél. Külső jelzései egy meghatározott réteghez tartozásnak – sajátos értékekkel és normákkal, egy meghatározott életvitel formáival, elegáns viseletével. Kitetszik, hogy a háborút követő irodalom leginkább a tisztikart mutatta be, míg a két világháború között – ettől eltérően – az irodalom inkább a közkatonákat választotta hőseiül. Nemesi sarj Andrzej *Stojowski A kocsi* c. regényének (1972) főszereplője, aki egy előkelő lovasezredben tölti életének egy szakaszát, s ezáltal vezettetik be a társaság világába: „sem bilincs, sem kikötés nem fenyegette a tiszteket, nem kellett ugrándozniok, és lábhoz tett fegyverrel álldogálniok, nem rémítette őket büntetésül verés, nem ismerték a fogdát – ellenben mindenüvé volt bejárásuk, megfordultak az Udvarban is, Károly Lajos főherceg ulánusait szívesen látta a nagyvilág." Ennek az összetartozásnak, mint már volt róla szó, külső jele az egyenruha, amely jóval a Monarchia felbomlása után is megmaradt, jóllehet, egészen más körülmények közepette. Azt az elképzelést, amely a „mundér varázsához" az egyenruhába öltözött sereg legyőzhetetlenségét társította, az első világháború eseményei cáfolták meg. Julian *Stryjkowski A vendégfogadó* c. regényében (1966) a zsidó kocsmárosnak kell megállapítania, hogy az ablakán kopogtató, pompás öltözetű huszárok nem egy győztes, hanem egy legyőzött sereg katonái. „Berlinben pedig azt mondogatták az osztrák katonaságról, hogy szép, de szerencsétlen hadsereg."

A cs. és kir. hadsereg olyan értelemben történelmi „nagyság", hogy történelmet testesít meg, őrzi és tovább közvetíti. Így vezethető vissza egyes ezredek hagyománya Wallenstein koráig, vagy legalább Savoyai Jenő hercegig, a családok katonatagjai egy és ugyanazon ezrednél szolgálnak generációról generációra. A katonaság hagyományaiban – a Monarchia hivatalnokaihoz hasonlóan – túléli a Birodalom és a hadsereg tényleges, 1918. novemberi végét. Nem pusztán az említett vasárnapi térzenéket a Radetzky-indulóval öröklik az utódállamok katonai szokásvilágukban, hanem viszontlátjuk az osztrák hadsereg számos tisztjét a lengyel katonaságnál; jócskán elütnek az orosz szolgálatból idekerült kollégáiktól: az egykori osztrák tisztek „eszesek és hűvösek", még ivászatokkor sem „kitárulkozók", mivel tudnak mértéket tartani. A cs. és kir. katonaság több évszázados örökségének végül a második világháború vet véget, magával ragadva a cs. és kir. tisztek utolsó képviselőit. Így őrizte meg, titokban dr. Rauch, a zsidó törzsorvos, a holocaust áldozata, *Kusniewicz Eroica* c. regényében a császári monogrammal ellátott ulánusszablyát a második világháború éveiig, mint egy értékrendszer anyagi jelképét, és A. *Stojowski Az elesettek felhívása* c. elbeszélésében (1968) a lengyel hadseregben szolgáló ezredes, Hockowski az egyik utolsó lovasrohamban, 1939 őszén esik el. Gondolataiban azonban az első világháború hasonló csatáiban jár, abban a korszakban, amelyhez igazán tartozik: „A háború kitört. Az első háború. Az utolsó valódi háború. Az orosz front. Csetepaték. A gárdalovasság ellentámadásra lovagol előre. Gépfegyver kattogása. Gott erhalte, Gott beschütze... az ősellenséggel harcolnak... unsern Kaiser und das Land... s egyszer majd nem lesz többé ősellenség, sem minden oroszok cárja..."

A cs. és kir. katonaság túlnyomórészt pozitív ábrázolása mellett a háború utáni irodalomban a kritika elemei ritkán, jóllehet, érezhető módon találhatók föl. Így a realista irányzatú történelmi vagy társadalompolitikai regényekben, ahol bemutattatnak az embertelen testi fenyítések miatt az osztrák seregből Napóleon hadához átszökő galíciai katonák (Tadeusz *Kudliński: Pajzzsal vagy pajzson,* 1960), vagy a bécsi birodalmi gyűlések energikusan küzdő szocialista képviselőjének ábrázolásakor (Marian *Ruth-Buczkowski: Nagy álmok,* 1956). A *szatíra* szintén irgalmatlanul ítélkezik a cs. és kir. katonaság Habsburg-mítosza felett, s mintegy kiegészítő korrekcióul szolgál. Példaként említjük *Kudliński A Grabowski-nemzetség mondája retro-karikatúrában ábrázolva* c. művét (1980). A karikatúra itt az álértékek leleplezésének módszere, miközben a hadsereg a főszereplő életútjának egy állomása. A soknemzetiségű tisztikar nem a „viribus unitis" [egyesült erővel] jelszó példázata, a „mundér varázsá"-ból az első világháború napjaira nem sok maradt, őcsászári és királyi felségének közkatonája „sokkal inkább lesz Švejkhez, mint annak karikatúrájához hasonló"; és végül a Radetzky-indulót, a Monarchia katonai hagyományainak jelképét és jelzését teljesen ellenkező értelművé forgatják ki: „Arm an Arm und Arsch an Arsch spiel' ma den Radetzkymarsch" [Kart karba, segget seggbe öltve húzd nekünk a Radetzky-marsot]...

A háború utáni irodalomban ritkák az ilyen szatirikus ábrázolások; hozzájuk hasonlók azonban a cs. és kir. katonaság mítoszának ellensúlyát alkotó groteszk formák, amelyek egyes motívumok vagy egész elbeszélések során tűnnek föl. Egy szeszélyes elbeszélő tudósít A. *Stojowski Kastély a Kárpátokban* c. művében (1973) a szegedi huszárok törökön aratott győzelméről, amely a csípős-erős szegedi gulyás megfelelő fogyasztásának volt köszönhető; másutt a cs. és kir. flotta tisztjeinek útja Abbáziából egyenesen Neptunus birodalmába vezet, amely ugyancsak hasonlít a Monarchiához, illetőleg hadseregéhez. Neptunus olyanforma pofaszakállt visel, mint Ferenc József, s a tengermélyi lovasiskolában delfinek úszkálnak, az ottani tiszti bordélyban meg sellők kínálják szolgáltatásaikat. A fantasztikus groteszknek ezt az irányzatát, amely a két világháború között élt Bruno *Schulz* elbeszéléseire emlékeztet, a galíciai szerzők ifjabb nemzedéke műveli. Olyan írókról van szó, mint Włodzimierz *Plażniewski* (szül. 1942) vagy Ryszard *Sadaj* (szül. 1950), akik megérdemlik, hogy a jövőben több figyelmet fordítsunk műveikre.

Ford.: FRIED ISTVÁN

A fordító jegyzete

Alois Woldan a salzburgi egyetemen tanít szlavisztikát, az osztrák polonisztika jelentős képviselője. Tanulmányai eddig német, osztrák, lengyel és orosz kiadványokban jelentek meg, *A cs. és kir. hivatalnok a jelenkor lengyel irodalmában* című értekezését közölte *A Monarchia a századfordulón* (Szeged, 1991.) című kötet. Woldan részben újabb adalékokkal egészíti ki Claudio Magris Habsburg-mítosz tézisét, részben azáltal, hogy a lengyel irodalom Monarchia-képének részleteit tárja föl, módosítja. Olyan értelemben járul hozzá a Monarchia-, illetőleg a Közép-Európa-mítosz jobb ismeretéhez, hogy regények és elbeszélések nemzet- és rétegkarakterológiáját mutatja föl, a Közép-Európa-kép osztrák vonásainak változásait az újabb lengyel irodalom évtizedeiben. Kiváltképpen fontos számunkra, hogy az újabb lengyel irodalomban újra meg újra felbukkanó Monarchia-téma variációit szembesíti a lengyel irodalom nemzeti és Közép-Európa-tudatával. A dolgozatban említett művek közül az alábbiak jelentek meg magyarul is: Józef *Wittlin: A föld sava.* Bratislava-Pozsony, 1937.; Julian *Stryjkowski: A vendégfogadó.* (Budapest, 1971.)

JERZY SNOPEK

Vincenz és Magyarország

Wacław Felczak professzor úrnak

A novemberi felkelés bukása után, amikor emigrációba vonult a lengyel hazafiak óriási tömege, egy bizonyos részük Magyarországra került. Köztük volt egy huszonéves ifjú, Ludwik Graven, aki Krakkó környékén harcolt a felkelésben. Hosszú élete végéig Magyarországon maradt, kivívta környezete mély tiszteletét kultúrájával, igen szerteágazó műveltségével és feddhetetlen jellemével. Sok nyelvet ismert, jól tudott latinul, olaszul, franciául, angolul, németül. A házigazdák nyelvét is elsajátította a legmagasabb fokon. Gazdatisztként dolgozott egy mágnás birtokán az ország északi részén, mivel a kertészkedéshez is nagyon jól értett. Ezenkívül gyűjtötte a Lengyelország és Magyarország történetére vonatkozó levéltári anyagokat, történelmi munkákat írt, filozófiai és irodalmi műveket fordított. Barátságot kötött a magyar irodalmi élet vezető alakjával, Kazinczy Gáborral, segített neki lefordítani *A lengyel nemzet és zarándoklat könyvét* és az *Istentelen színjátékot*.[1]

Úgy tetszik, a magyarországi lengyel emigráció eme első hulláma számára Graven (zárójelben jegyzem meg, hogy valószínűleg az ő ősei is Provence-ból származnak) ugyanaz volt, mint a következő hullámnak – az utolsó háború éveiben – Stanisław Vincenz. Ők voltak a magyarországi lengyel emigráció történetének legkiemelkedőbb alakjai, leggazdagabb személyiségei, és sok szempontból rokoníthatók egymással. Igen jellemző mindkét „zarándokra" – erős volt ugyanis bennük e státusuk érzete – „a szellem tágassága és nyitottsága", csillapíthatatlan érdeklődéssel kutatták házigazdáik országa életének és kultúrájának minden jelenségét, múltját és tájait, az európai civilizációval való közösségét és különleges származásának titokzatos jegyeit.

Mikor a szovjet csapatok bevonultak a Huculföldre, Vincenz úgy döntött, Magyarországra menekül. Az ország nem volt teljesen ismeretlen és idegen számára, mivel az író szűkebb hazája hosszú éveken át az Osztrák–Magyar Monarchia határain belül, később pedig Magyarország közvetlen szomszédságában volt. E kárpáti szomszédság és közelség nyomai megtalálhatók a hucul eposz lapjain, de Vincenz esszéiben és vázlataiban is gyakran tesz említést erről. Találkozott a magyar néppel, bizonyos fokig megismerte zenéjét, viseletét, s tán még néhány művészeti ágát is; mindez egy ilyen szellemi frissességű emberben, mint Vincenz, azt a vágyat ébresztette, hogy a lehető legteljesebb mértékben megismerje Magyarországot, miután elhagyta érte a hazai tájakat.

A körülményeket maga Vincenz beszéli el a *Dialógusok a szovjetekkel* című könyvében. A határon való átkelés egy nappal azután történt, hogy a szovjet hadsereg átlépte a Nemesi Köztársaság keleti határát. „Szeptember 18-án kora reggel értünk a magyar határra, az évszázadok óta Tatár hágónak nevezett átkelőhöz. Ott, a Prut egyik mellékfolyójánál, amelyet Prutecnek hívnak, lassan lejt a terep, a hegyek és a havasi rétek lágyan ereszkednek és természetes kapuvá szélesednek, mintha minden nehézség nélkül át akarnák engedni a menekülőket. A Tatár hágó évszázadok óta könnyíti a Magyarországra való szökést, nemegyszer egész népcsoportoknak, amelyek kevés holmit vittek magukkal, legtöbbször csak életüket tudták megmenteni a tatár betörések és

portyák elől. [...] Íme, mindnyájan együtt vagyunk, kora reggel a Tatár hágón, mint a régi időkben. Mögöttünk és előttünk sokatmondó távlatok, történelmi emlékek: északkeletről a régi, tatár hírek, délről nem régiek és valamelyest derűsebbek, az Osztrák–Magyar Monarchia, az 1914-es és az 1916-os év emlékei, azok az idők, amikor még volt hova elmenekülni."[2]

Az első benyomásokat a magyarok rendkívüli vendégszeretete határozta meg. Arra biztatták a szerencsétlen számkivetetteket, hogy maradjanak náluk egészen a háború végéig. Egyébként sem hitték, hogy a háború egyszer majd hozzájuk is elér. Vincenz hamar felfigyelt a gazdasági élet lassú érverésére – ez az első háború előtti korszakkal összehasonlítva különösen szembetűnő volt – valamint a társadalom szegénységére, e benyomást azonban hamarosan háttérbe szorította a béke és a lépten-nyomon tapasztalható forró vendégszeretet áldásainak mindent feledtető érzete. Megdöbbentette a Kárpátok északi és déli oldala közti ellentét, amely „különösen ősszel feltűnő, amikor a lengyel oldalon éjszakánként már fagy, a magas Kárpátokban pedig az ezüst zúzmarás idő nemegyszer egészen délig eltart, Magyarországon pedig érik a szőlő a melegben. Nyilván már az ősidőkben is eljutottak a hírek a távoli, valahol tán az Ural vidékén letelepedett törzsekhez erről az áldásos völgykatlanról, mert egymás után indultak el, át a mérhetetlen pusztaságokon, erdőségeken és hegységeken."[3]

Kihasználva a kedvező körülményeket, bár aggódott szeretteiért és vágyakozott utánuk (hiszen legidősebb fián kívül mindnyájan otthon maradtak), megismerte Magyarországot, megnézte Budapestet. Aquincum ama rendkívüli történelmi pillanat víziójával hatott képzeletére, amikor az „északkeleten, azaz a Duna bal partján élő népek fegyveres tömegei, amelyek csak ijesztgették néha a harci zajjal Aquincum lakóit [...] kiválasztották a megfelelő pillanatot és átlépték a Dunát. Özönlöttek be a Birodalom nemrég még őrzött határain, aztán meg végleg elárasztottak mindent, a civilizációját színházaival, fürdőivel, agóráival, emlékműveivel egyetemben [...]"[4] Óriási érdeklődést keltett *A magas poloninán* (havasi legelőn) alkotójában a Néprajzi Múzeum és a Szépművészeti Múzeum kitűnő gyűjteménye. A nyugat-európai festészetből különösen Ruisdall tájképei ragadták meg.

Ebben az időben Vincenz meghívásokat kapott svájci és angliai barátaitól. Komolyan fontolóra vette a lehetőségét, hogy Nyugatra utazzék, már lépéseket is tett a megfelelő dokumentumok beszerzése érdekében. Végül azonban úgy döntött, visszatér szeretteihez a hazai tájakra. „Az utolsó estét, mielőtt elutaztunk a lengyel határra, a kiváló magyar zongoraművész, Dohnányi koncertjén töltöttük. Két sor árnyék kétfelől, azaz az aquincumi emlékek és a Kárpátok felett tornyosuló sötét felhők, mindez emelte az est fényét. A kitűnően megvilágított, előkelő közönséggel megtelt termek mintegy arról tanúskodtak, hogy e tömegek ebben a háborítatlan nyugalomban semmi mással sem törődnek, csak a múzsáknak hódolnak, hallgatva a mester játékát. Tisztában voltunk vele, mitől búcsúzunk, de ahhoz, hogy szándékainknak megfelelően tudjunk eljárni, igencsak szembe kellett néznünk azzal, ami a Kárpátok északi, borús oldalán történik."[5]

Október 20-án elindultak hazafelé. Vincenz találkozott Magyarországon lengyel futárokkal, és csodálta önzetlen bátorságukat, erkölcsi aggályai mégis visszatartották attól, hogy felhasználja segítségüket. A sűrű köd borította hegyeken Olenka, egy helybeli pásztorlány vezette át őket. Némi viszontagságok után – beleütköztek egy szovjet őrjáratba – az apa és a fiú hazatért szeretteihez.

Vincenz emlékezetében örökre megmaradt „az a napfényes magyarországi hónap", az ország pedig e „megvert száműzött" szemében valóságos földi paradicsommá lett. Az elszabadult pokloktól körülvett paradicsommá, a béke oázisává a szörnyű háború

közepette. Ebben a helyzetben a boldogság hihetetlenül törékenynek és mulandónak tetszett. Nyugtalankodni kezdett, hogy ez a paradicsom bármelyik pillanatban elveszhet. „A béke – írta Stanisław Vincenz – még kitartott Magyarország derűs horizontján, akárcsak az őszi idő, amit nem tudtak elrontani a Magas-Kárpátok felett tornyosuló fellegek. Lengyelország katasztrófája után az európai béke lenyugvó napja e derűs őszben sokáig megmaradt az emlékezetemben..."[6]

E szép pillanat azonban elég sokáig tartott, és Vincenz, miután másodszor is átlépte a magyar határt (1940-ben), ezúttal már családjával együtt, még sok hónapon át élvezhette a békét. Szeretteivel Nógrádverőcén telepedett le. Ez a falu a Duna bal partján helyezkedik el, egyórás útra Budapesttől, Vincenz meghatározása szerint számon tartott a „kisváros, sőt az üdülőhely nevezetre". Nógrádverőce nagyon szép hely, lehetővé teszi a számkivetetteknek, hogy legalábbis csillapodjék bennük a hazai tájak utáni vágy, és ne gyötörje őket annyira a lengyel földön és egész Európában történő tragédia gondolata. Stanisław Vincenz így írta le e menedéket nyújtó helyet: „Ezen a vidéken a Duna néhány hatalmas kanyar után, sziklakapukon keresztül tör át a hegyeken, aztán, nagy homokdűnét alkotva, két hatalmas ágra szakad szét. E heroikus küzdelemben a folyó olyan idillt hozott létre, amilyen kevés van. A települések, erdők, gyümölcsösök és csendes mellékfolyók együttélése reményt ébresztett a háborúktól sújtott hajótöröttekben."[7]

Vincenz mindent látó szeme előtt azonban az sem maradt rejtve, hogy e csodás, festői és változatos vidék egyúttal milyen kedvező feltételeket nyújt a katonai tevékenységhez. És ez valóban be is következett, az idilli táj súlyos harcok színhelye lett. Ez azonban csak 1944 márciusa után következett be. Milyen volt Vincenz élete második magyarországi tartózkodásának első szakaszában? Csorba Helena és Tibor emlékei szerint az író „nem szerette a nyüzsgő életet".[8] Ez bizonyára igaz, de csak annyiban, hogy a nyilvános irodalmi élet rendezvényei – hivatalos ünnepségek, ülések, szerzői estek stb. – fölé helyezte az alkotómunka magányos óráit. De az is igaz, hogy örömest találkozott és beszélgetett barátaival, olyan emberekkel, akiket szeretett és becsült (arról már nem is beszélve, hogy megvolt benne a különféle foglalkozású, másmás társadalmi csoportba tartozó emberekkel való hiteles kapcsolatteremtés ritka adománya, mindenkiben meg tudott látni valami mélyen emberi jegyet, valamiféle rendkívül sajátos és értékes vonást). Vincenz bizonyos távolságot tartott az akkoriban Magyarországon tartózkodó fiatal lengyel irodalmárok zajos nyüzsgésétől, élénken részt vett azonban a menekültek kulturális életében (erről még lesz szó), és ebben a közegben ő volt a legnagyobb tekintély. Az író nógrádverőcei háza semmiképp sem volt hát elefántcsonttorony. Idézzük még egyszer *A magyar föld a lengyelek menedéke* című könyv szerzőit: „Mély kultúrájával, személyes varázsával, egyetemes tudásával és életbölcsességével, az ember iránti tiszteletével és fennkölt humanista felfogásával Vincenz tiszteletet és szeretetet kelt az irodalmárok között. Kétségkívül ő határozta meg az egész lengyel közösség erkölcsi tartását, és kitűzött számára bizonyos távlati kulturális célokat. Háza egyfajta platóni akadémia volt Magyarországon."[9]

Saját alkotómunkája, olvasás, részvétel a lengyel közösség életében, a barátokkal való kapcsolattartás, ismerkedés Magyarországgal, ezek Vincenz legkedvesebb foglalatosságai itt-tartózkodása első, békés időszakában. Magyarország megszállása után természetesen igen nagy változás állt be a helyzetében. Szertefoszlott a biztonságérzete, nógrádverőcei házában újabb és újabb csapatok szállásolták el magukat, ennek eredményeképp a berendezés igencsak lepusztult (Vincenzet különösen fájdalmasan érintette, hogy elveszett kész Platón-fordítása, a *Timaios* kézirata). Az író egész családja

kénytelen volt sok éjszakát a pincében tölteni. Ebben az időben hatalmas áldozatkészséggel segített a helyi lakosságnak, melynek körében tiszteletnek örvendett és megbíztak benne. Tolmácsként segített, közvetített ügyeikben a megszálló csapatok parancsnokainál. Mindez megtetézve a kellemetlen vendégek mulatságaiban való részvétel kényszerével, elég megterhelő volt. „Némelyik szomszédnak szokásává vált – írta a *Dialógusok a szovjetekkel* című kötetében –, hogy bármilyen ügyben riadóztasson, mintha valamiféle hivatalos személy lennék, átmenet a lelkipásztor, az orvos és a mezőőr között, ezt már többször is tapasztalhattam."[10] De akkor is érvényre jutottak Vincenz fentebb hangsúlyozottan említett személyiségjegyei, amelyek lehetővé tették számára, hogy megtalálja a mélyen elrejtett emberséget azokban is, akik teljesen romlottnak látszottak, és híján voltak minden magasabb rendű érzésnek. Ha lélegzethez jutott, igyekezett olvasni, sőt írni is. Az eddigieknél több lehetősége nyílt arra, hogy közeledjék a magyar néphez, és a „magyar jellemen" elmélkedjék.

Ahogy Graven barátra talált Kazinczy Gábor személyében, úgy kötött Vincenz barátságot az Erdélyből érkezett kiváló költővel és műfordítóval, Áprily Lajossal, aki a közelben, a Duna túlsó partján telepedett le. Kazimiera Iłłakowiczówna ismertette össze őket, ő még Erdélyből ismerte a költőt. Ez valószínűleg 1943 legelején történt, mivel Vincenz első Áprilyhoz írt, 1943. február 18-án keltezett levelét e szavakkal kezdi: „Igen hálás vagyok Önnek a levélért és Iłłakowicz asszonynak a kezdeményezésért. És azt hiszem, jó lesz, ha nyáron majd összejárunk. Nagyon szeretem Visegrádot, sokszor voltam már ott."[11] Áprily, bár sok éve ismerte már valamelyest a lengyel nyelvet, és akkoriban is tökéletesítette nyelvtudását, magyarul írt Vincenznek, nyilván tudott róla, hogy ő pedig a házigazdák nyelvét tanulja nagy lelkesedéssel. Vincenz ezzel igen elégedett volt. „Kérem – fordult humorosan levelező partneréhez –, írjon továbbra is magyarul; sokkal jobban tudok magyarul, mint japánul (bár rosszabbul, mint szanszkritul, noha azon a nyelven is alig értek valamit), hiszen megértettem a levelét." A két kitűnő költő gyakran felkereste egymást vagy félúton találkoztak, a szigeten, és hosszan beszélgettek. Az egyik ilyen beszélgetés alkalmával Áprily révén közelkerült Vincenzhez az *Isteni színjáték*[12] magyar fordításának költői szépsége. Beszélgettek, együtt olvastak lengyelül, oroszul és magyarul.[13] Vincenz lefordított néhány verset barátjától, leveleiben rákérdezett a különféle homályos helyekre. Úgy érezte, rokon lélekre talált, hasonlóan látják a világot, és sok közös lényegi problémájuk van. Amikor például 1943 tavaszán Áprily elküldte Vincenznek frissen megjelent verseskötetét, ezt a választ kapta tőle: „Nagy örömmel fogadtam *A láthatatlan írás* című kötetét. Szívből köszönöm, hogy elküldte a könyvet és nem feledkezett meg rólam, bármilyen elfoglalt is. Ezért a hála érzetével fogtam hozzá, hogy kibetűzzem *A láthatatlan írást*. Vonz engem, mint egy szép és finom, rejtélyekkel teli írás – és mint testvéri könyv. És tanulságos, hogy lírában szinte ugyanazt ki lehet fejezni, amit én epikában akartam kifejezni. Az én epikámnak azt kell kifejeznie, ami a hegyekben örökké »történik«. És ezt fejezi ki a továbbiakban ez a »történet«. Itt pedig, az Ön lírájában, a 23. oldalon találom e folyamat magyarázatát, azaz hogyan kezdtem és írtam meg »a hegyek történetét«. A későbbiekben pedig »Ösvényeid / a két talpamban élnek«. Ha egyszer majd tud rá időt szakítani, hogy elolvassa *A mennydörgő látnok története* című írásomat, bizonyára talál benne valamit »a láthatatlan írásból«."

A levelekből megtudjuk, hogy Vincenz szívesen indult országismereti kirándulásokra. Már idéztük szavait Visegrádról; 1943. június 22-én pedig közli barátjával: „Néhány napig az Alföld déli részén vendégeskedtem, több „tanyát" láttam, halat ettem a Tiszánál". E kirándulás gyümölcse a *Hódmező* című ismert esszéje. Felkereste Eszter-

gomot, igen gyakran utazott Budapestre. Megtárgyalták a barátja által ajánlott olvasmányokat. A „magyar béke" utolsó napjai egyikén ezt írta: „Ezek az Arany-versek egyáltalán nem nehezek. A legnagyobb akadályt a magyar nyelvhez való viszonyomban rejlő félszegség jelenti. Tán még hibás kiejtéssel is jobb beszélni, mint állandóan emlegetni a kiejtés minden nehézségét. Mert a kiejtés szinte elveszi a kedvemet. Egyébként elég gyakran olvasom a *Szent Péter esernyőjét* Mikszáthtól. Ez jó és érzékeny olvasmány, nem nehéz." Egyébként nagyon sokat olvasott akkoriban, állandó olvasmányai voltak Platón művei és az *Odüsszeia,* meg Goethe munkái (1943 nyarán – nagyon olcsón – megszerezte a teljes kiadást).[14] Sokat írt, tárcákat és esszéket csakúgy, mint opus magnuma, *A magas poloninán* soron következő fejezeteit.

Áprilyval közösen tervezgették, hogy kiadnak Magyarországon egy lengyel költészeti antológiát. Ezt később is emlegette, miután Nyugatra utazott. Elkészítette a versek válogatását, amelyeket *A láthatatlan írás* szerzőjének kellett volna magyarra fordítania. „I really think this would de useful for the future", írta 1946 októberében, ez az antológia azonban sohasem látott napvilágot. Mellesleg, hasonló sorsra jutott Lengyelországban a magyar költészet antológiája, amelyet Csorba Tibor készített elő Julian Przybos közreműködésével közvetlenül a háború után. Zárójelben jegyzem meg, hogy Przybosnak különösen Vincenz fordításai tetszettek.[15] Vincenz elutazása után még tartották egy darabig a kapcsolatot, leveleztek, *A magas poloninán* szerzője pedig örökre megőrizte emlékezetében szomszédját és annak családját a Duna túlsó partjáról: „I often have been thinking on your wife, on your daughter whom I found so charming and on the little girl. In my eyes – as it is my old tendency but a fortunate one I think, to make some projections of my feelings into the landscape – I always joined them and you too – with the Danube and Visegrad (»susogó múlt és lélek itt az erdő«). But I always think – not the past only."

A mélyebb kapcsolat egy olyan kiváló személyiséggel, mint Áprily, a vele folytatott beszélgetések és a közös olvasmányok – úgy gondolom – lehetővé tették Vincenz számára, hogy elmélyüljön a magyar kultúrában, érezze és értse szépségét.

Mint már említettem, Vincenz igyekezett odaadóan részt venni a lengyel közösség szellemi életében, hatást gyakorolni rá, formálni műveivel. Felolvasásokat tartott a menekülteknek (és a magyaroknak is, magyar nyelven; Csorba Tibor fordításában olvasta fel pl. *Mickiewicz és Dante* című írását, 1941-ben pedig a Magyar Pen Clubban – szintén Csorba fordításában – felolvasott egy részletet *A magas poloninán* című regényéből.[16] Sok munkát adott közre Magyarországon a lengyel menekültek által létrehozott kiadókban. Budapesten, 1941-ben külön kötetben adott ki a *Biblioteka Polska* egy válogatást *A magas poloninán* első részéből. A kiadó bevezetőjében többek között ezt olvashatjuk: „A bevezető szavakkal szeretnénk kifejezni csodálatunkat e könyv, *A magas poloninán* iránt, és mélységes hálánkat szerzőjének e nagy ajándékért. Mikor egy különféle drágaságokkal teli nyitott kincstár előtt állunk, nehéz eldöntenünk, melyik kincs a legértékesebb, melyik gyöngy a legszebb – ez vagy az a tündérszép drágakő ragyog a leggyönyörűbben. Hasonló helyzetben vagyunk *A magas poloninán* című könyv esetében is. Annyit látunk és tudunk, hogy hatalmas gazdagság áll előttünk, elvakít a kézzelfogható dolgok és a fennkölt, alig érzékelhető szellemi anyagok formáinak ragyogásával és sokszínűségével." Ezért is jó úgy olvasni ezt a könyvet, mintha „a természetet és az embert hallgatnánk, fülünket a földhöz vagy a szívhez tapasztva". És a folytatás: „Úgy tetszik, a Szerző valamiféle rendkívüli hallással felfogta a természet szavát és visszaadta kristálytiszta tökélyében. Kileste a fűszálban, a harmatcseppben és az út menti porszemben rejtőző életet. A maga teljességében ragadta meg a hegyi ember

természetének lendületét, tágasságát, gazdagságát, sajátos »érdes« frissességét, rettenthetetlenségét és méltóságát. Megérezte az emberi lélek alig észlelhető rezdüléseit, a jót és a szépet, a legfinomabb és a legerőteljesebb rezgéseket, a villámgyors, katartikus belső átalakulásokat, az ájtatosság békéjét és csendjét. Az élet jelenségeinek e rendkívül gazdag skáláját a maga teljességében ragadta meg a Szerző mesteri keze, hogy gyönyörű formában ismét visszaadja azt az életnek."[17]

A kiadó azt is bejelentette, hogy részleteket közöl az *Örökzöld koszorú*ból, amely Magyarországon készült, de ez az ígéret valószínűleg nem valósult meg.

Vincenz tárcái és esszéi újságokban, periodikákban jelentek meg, ezek ma már igen hiányosak, így az író később ki nem adott műveinek keresésében nemegyszer igen nagy nehézségek adódnak. Szinte minden tárcáját közölték, amelyeket a későbbi kiadásokból ismerünk, így pl. a *Homérosz, az Odüsszeia és Odüsszeusz mítosza* című írást is, amelyet a *Dialógus pártján* című gyűjtemény kiadója ineditumként említ.[18] Érdemes hozzátenni, hogy 1943-ban a *Droga* című periodikának ugyanabban a füzetében, amelyben a fentebb említett tárca első közlése található, Hans Zbinden *Utak az alkotói szabadsághoz* című művéből is elhelyeztek egy részletet Stanisław Vincenz fordításában. (Az ugyanott olvasható töredékek Platón *Timaios*ából bizonyára szintén a szerkesztők és Vincenz közti együttműködés gyümölcsei.) Nagyon sok efféle nyoma akad *A magas poloninán* szerzője alkotó tevékenységének, csak az a baj, hogy némelyiket nehéz megtalálni, s tán olyanok is akadnak, amelyeket már sohasem tudunk kinyomozni, mert valószínűleg elvesztek az újságok és periodikák egyes számainak példányai.

Vincenz bevezetőt is írt lengyel szerzők (Iłłakowiczówna, Fangrat, Kaltenbergh, Niemczuk és mások) Magyarországon kiadott műveihez, valamint Ady és Áprily kötetéhez; recenziókat helyezett el a sajtóban a kiadók újdonságairól. Ez az új, recenzensi szerep számára olyan meglepő volt, hogy jónak látta megmagyarázni e szerinte nem mindennapi helyzetet. A *Lengyel Hírek*ben írta: „nem kell túlságosan biztosnak lennünk abban, hogy amit mi itt összeírunk, megmarad örökre *entre nous*, a mi körünkben. Hisz az is lehet, hogy végül valaki, aki kívül áll a menekültek világán, valaki a hazaiak vagy külföldiek közül szintén elolvassa ezt a pár szót. És ha, teszem azt, ismer engem – azt mondja: Recenziókat írni? Hát ez hogy jutott eszébe?" A továbbiakban érdekes fejtegetések következnek az eszményi recenzens tulajdonságairól, a végén pedig ezt olvashatjuk: „De miért kell beszélnünk most minderről? Óh! a mi életünk csak fél élet!, ahogy az *Ekkehard*ban éneklik a szerzetesek és a lovagok. Helyzetünk paradox és olyan tevékenységeket követel tőlünk, amelyek azelőtt eszünkbe se jutottak volna. Nemegyszer még vissza is kell fognunk ízlésünket, fel kell függesztenünk kedvteléseinket, el kell fojtanunk az eleven belső energiát. Természetesen nem valami alacsonyabb rendű dolog kedvéért, az gyalázat lenne, valami magasabb rendű késztet vagy legalábbis ösztönöz erre: a szellemi közösség, ha megrendült, veszélybe került vagy szétszakadt."[19]

Már említettem, hogy milyen volt Vincenz magatartása a számára menedéket nyújtó országot illetően, milyen lelkesedéssel tanulta a magyar nyelvet, mekkora érdeklődés volt benne a magyar nép iránt. Milyen szenvedéllyel vizsgálta e földet, vagyis a földrajzi-természeti környezetet, meg a műalkotásokat, irodalmi műveket, azaz – általánosabban fogalmazva – a magyar kultúra közegét. Természetesen e két terület, különösen Vincenz számára, igen közel állt egymáshoz, örök szimbiózisban éltek, áthatották, meghatározták egymást. Nemcsak a betűsorokkal tele könyvekből tudott olvasni, hanem – ezt már korábban megtanulta, de e képességét Magyarországon is tökéle-

tesítette – ki tudta betűzni „a láthatatlan írást" is: a természeti formákat, a táj jellegét stb. Képes volt észrevenni és szemléltetni az emberi lét anyagi feltételei és szellemi kultúrája közti mély kapcsolatot. A *Magyarország kapuja* és a *Hódmező* című esszé nagyszerű példája a kultúra pontosan ilyen felfogásának, és – ha szabad így fogalmaznom – a történelem mélyebb értelmezésének, az éleslátásnak, amely előtt nem marad titok, hogy a történelem több dimenziójú, noha ezt a történészek gyakorta nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyják. A *Dialógusok a szovjetekkel* befejezésében Vincenz Adalbert Stifter osztrák költő véleményére hivatkozik, mely szerint „a zajos és látszólag nagy események, az államok, háborúk és forradalmak története mellett létezik a látszólag kis, ám kiterjedtebb és egyetemesebb történelem: az állami és területi szervezetekbe még nem tömörült tájegységek, jellegzetességek, települések története, a családok, minden ember története."[20] Pontosan ezt a rejtélyes és mellőzött szférát vizsgálta régóta Vincenz nagy éleslátással és fogékonysággal. E történelemszemlélet bizonyos aspektusait világosan megfogalmazta az Annales-kör; mégis azt mondhatjuk (történelemfelfogásának egyedisége mellett), új területeket és témákat fedezett fel ezen iskola történészeitől függetlenül.

Ez a történelemszemlélet Vincenz számára egyforma fontossággal ruházta fel minden nép, törzs, nemzetség, népcsoport történetét, mivel mindegyik gazdagítja a közös örökséget saját munkája gyümölcseivel, tanúságot tesznek világ- és emberképükről, a jó és a rossz sajátos felfogásáról, szépérzékükről stb. Innen ered Vincenz szellemi alapállása: nyitott, mentes az előítéletektől, elveti a sztereotípiákat.

E szemlélettel közeledett *A magas poloninán* szerzője a magyar kultúrához is. Sok értéket fedezett fel benne, legkiválóbb alkotóit méltónak találta arra, hogy elhelyezze őket az egyetemes kultúra nagy képviselői sorában. Nevüket sok évvel a háború után készült írásaiban is emlegeti. A magyar kultúra emellett a más európai kultúráktól való látványos különbözőségével, mondhatnám, eredetiségével is elkápráztatta Vincenzet. „Ady költészetének mélységeiben"[21] a „rejtelmes víz titokzatos, bódító párájú elemeit" érezte, megtalálta ezeket magában a magyar nyelvben, abban – mint Vincenz megfogalmazta – „az indoeurópai nyelvcsaládtól annyira eltérő nyelvi ércben."[22] A magyar irodalmat azonban (érjük be a kultúrának ezzel az egyetlen területével) nem elszigetelten fogta fel, épp ellenkezőleg – a más irodalmakkal való kapcsolataiban vizsgálta. E kapcsolatok bizonyos mértékig követelményei a régiók kultúrájaként felfogott európai kultúra fejlődésének, s e kapcsolatrendszer egyben vázolja is a fejlődés lehetőségeit. Egyik vázlatában így írt: „Európa összezsugorodott, és vannak, akik attól félnek, hogy tovább zsugorodik. Mégis, elvileg legalábbis vannak új lehetőségeink. Nevezetesen a *menekítés kényszere és a leltározás nagy feladata.* Hisz az európai kultúra túlterjedt Európán, és vannak már, bizonyára lesznek is olyan intelligens, előrelátó emberek, akik, hasonlóan az ősi Hellász relikviáit felfedező, minden szegletet átkutató régészekhez, felfedezik végül, hogy Európának szinte minden zuga tele van az ösztönös és differenciált művészet kincseivel."[23] Ugyanez fennáll a „magas" kultúra esetében is, melynek a létezéshez és a fejlődéshez való alapvető joga „az otthon és a vándorlás, a regionalizmus és az univerzalizmus közti ingajárat", az állandó igyekezet, hogy kilépjen önmagából, s ugyanakkor önmaga maradjon, nemesebbé váljék az idegen kultúrák éltető áramában, és hasonlóan gazdagító hatást gyakoroljon rájuk. Eleven kapcsolatokra van hát szükség, az értékek szabad áramlására. Ez az áramlás azonban a kultúra magasabb regisztereiben[24] még Magyarország és Lengyelország esetében is messze nem volt kielégítő. S nem az Európa e részének más kultúrái közt sem. Mindegyik Nyugat felé fordul, kölcsönös idegenkedéssel, esetenként lenézéssel figyelik egymást. „Az az

igazság – írta Vincenz –, hogy, ha lebecsüljük vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk a szomszédainkat, különösen barátaink művelt nemzetét, és ugyanakkor az iránt érdeklődünk, ami távoli – nem mintha olyan nagyszerű volna, hanem azért, mert jegyzik a világpiacon –, akkor saját magunkat becsüljük le. Bizonyára rengeteg középszerű nyugati darab került színpadra Budapesten vagy Varsóban, de senkinek sem jutott eszébe, hogy Krasiński *Istentelen színjátékát* vagy Madách *Tragédiáját* bemutassa."[25]

A közép-európai társadalmak ilyen beállítottsága miatt ez a régió sohasem képes önálló kulturális egységet képezni, képtelen lesz partneri kapcsolatokba lépni Kelet és Nyugat kultúrájával, „idővel mindegyikük szükségszerűen másodlagossá, valamelyik nagy civilizáció kulturális provinciájává alacsonyodik. Ha viszont egymáshoz közelednek, megőrizhetik önálló arculatukat, és megerősödhetnek ebben az újfajta tájékozódásban."[26] Az effajta együttműködés tendenciáját Vincenz a korai reneszánszban találta meg, ez azonban a történelmi események bonyolult, e nemzetek számára tragikus összjátéka miatt nem fejlődhetett ki kellőképpen, s idővel elhalt. Magyarországi tartózkodása idején Stanisław Vincenz ilyen reflexiókat formált Lengyelország és Magyarország, valamint más szomszédos nemzetek kultúrájáról, e kultúra fejlődéséhez szükséges feltételekről az erőteljes és eredeti közép-európai kultúra, s mi több, a közös, egyetemes kultúra nevében. Álláspontja e kérdésben alapvetően nem változott. Mindig példaként ragyogott előtte a szép és a jó – s ezt bizonyára kiegészítené azzal, hogy a sokféle alakban, kimeríthetetlen formai gazdagságban megjelenő szép és jó – platóni ideálja.

JEGYZETEK

1. Az általam előkészített könyv Gravenről, kapcsolatairól a magyarokkal és a lengyel emigrációval, amely a magyarországi gyűjteményekben található gazdag kéziratos anyagon alapul, nemsokára kiadóba kerül.
2. S. Vincenz, Dialogi z Sowietami, London 1966, 14–15. l.
3. I. m. 30. l.
4. I. m. 39. l.
5. I. m. 40–41. l.
6. I. m. 29. l.
7. I. m. 183. l.
8. H. és T. Csorba, Ziemia Wegierska azylem Polaków 1939–1945, Warszawa 1985, 254. l.
9. I. m. 255. l.
10. Dialogi z Sowietami, i. m.
11. Vincenz leveleit a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményeiben a V. 4142/445. jelzet alatt található kéziratok alapján idézem. Az anyagot részben figyelembe vette E. Cygielska-Guttman „Polscy korespondenci Lajosa Áprilyego" c. cikkében, [in:] Z dziejów polsko-wegierskich stosunków historycznych i literackich, szerk. I. Csapláros és A. Sieroszewski, Warszawa 1979.
12. Vincenz erről „Norwid – poeta dantejski" c. tárcájában írt.
13. 1945. XII. 17-én kelt leveléből tudhatjuk meg.
14. 1943. XI. 15-i levelében írja.
15. Vö.: Csorba T., Beszélgetés Julian Przybossal, a mai lengyel költészet legkiválóbb képviselőjével, Új Idők, 1946., 424. l.
16. Vö.: H. és T. Csorba, i. m. 154. l.

17. S. Vincenz, Na wysokiej połoninie (válogatás), Budapest, 1941, I–II. l.
18. Vö.: S. Vincenz, Po stronie dialogu, Warszawa, 1983, l. köt., 308. l., jegyzet.
19. S. Vincenz, O tresci w poezji. Na marginesie rapsodii Leona Kaltenbergha Przemienienie, „Wiesci Polskie", 1944. II. 9.
20. Dialogi z Sowietami, i. m. 318. l.
21. „Wiesci Polskie", 1943. XII. 29.
22. Idézi S. Vincenz, Norwid – poeta dantejski, i. m. 131. l.
23. Az „O możliwosciach rozpowszechnienia kultury i literatury polskiej" c. esszében, ld. S. Vincenz, Po stronie dialogu, i. m. 1. köt. 88–89. l.
24. Más volt a helyzet a kultúra alacsonyabb regisztereiben és a népi kultúra esetében, bár a kölcsönhatások mintegy öntudatlanul és tudat alatt működtek. Vö. Vincenz fejtegetéseivel e témáról „Ady po polsku (Uwagi i refleksje na tle przekładu Kazimiery Iłłakowiczówny)" c. cikkével, „Wiesci Polskie", 1944. III. 22.
25. S. Vincenz, Po stronie dialogu, i. m. 2. köt. 211. l.
26. I. m. 213. l.

PÁLFALVI LAJOS fordítása

MŰVÉSZET

KOVÁCS LEVENTE

Látlelet a sorvasztásról

A ROMÁNIAI MAGYAR SZÍNHÁZAK HELYZETE – ELSORVASZTÁSI TÖREKVÉSEK – KIVÁNDORLÁS – REMÉNYEK ÉS TOVÁBBI VESZÉLYEK

A romániai magyar színházi élet mai struktúrája kisebb-nagyobb mozgások-módosulások révén 1954-re alakult ki: hat társulat (Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Temesvár, Sepsiszentgyörgy, Szatmár) és egy színészképző főiskola Marosvásárhelyen. Ez az intézményes keret nagyjából átfogta a magyarlakta területeket, és képes volt ellátni a színház iránti igényt Székelyföldtől a Partiumig. Tradicionális, nagy múltú színházi központok (Kolozsvár, Nagyvárad) mellett új, friss erejű társulatok jelentkeztek (a Székely Színház Marosvásárhelyen, majd a fiatalok alapította „északi" társulat, mely végül is Szatmáron vetette meg a lábát). Erőteljesen fejlődött az urbanizációs szempontból legelmaradottabb vidék színháza Sepsiszentgyörgyön, és a magyarlakta vidékektől kissé távolabb eső Temesvár is jelentős erőkkel gyarapodott. A kolozsvári Színművészeti Intézet szétválása és szakosodása folytán önálló magyar színészképző intézet létesülhetett Marosvásárhelyen, így a folyamatos utánpótlás lehetősége is biztosítottnak látszott. A Szentgyörgyi István nevét viselő intézet 1962-re 200 férőhelyes, az akkori igényeknek megfelelően korszerű színházteremmel bővült, s ezzel a színészképzés keretei lényegében elérték Kelet-Európa e térségében található főiskolák lehetőségeit. Próbatermek, tornatermek, hangfelvételekre alkalmas stúdió, gyakorlószínpad, műhelyek, megfelelő létszámú és felkészültségű tanári kar, adminisztrációs és műszaki személyzet, évente nagyszámú felvételizősereg, amely jelentős válogatást tett lehetővé, a színházak felvevőképességéhez többé-kevésbé igazodó beiskolázási szám (amely azonban lehetővé tette a menet közbeni szelekciót is) – íme, a legfontosabb tényezők, melyek – úgy tűnt – biztosították a romániai magyar színházi struktúra működését, s annak egyik – a jövő szempontjából döntően fontos elemét: a folyamatos színészképzést, a színházak utánpótlását. Most eltekintünk e struktúra természetéből fakadó egyéb, a szocialista országok mindegyikében fellelhető gátló, hosszú távon művészetellenesnek bizonyuló egyéb tényezőktől, hiszen az adott történelmi-társadalmi körülmények között más alternatíva egyszerűen nem létezhetett. A jelenséget tehát egyértelműen a nemzetiségi kultúra fennmaradását biztosító intézményrendszer szempontjából vizsgáljuk, s nem térünk ki ennek egyéb, tartalmi vonatkozásaira. Mivel 1962-ben létesült a marosvásárhelyi intézet Studió Színpada (amelyet a közönség és a szakma is rövidesen a hetedik romániai magyar színházként tartott számon), indokoltnak tartjuk, hogy a leépülés, a mesterséges elsorvasztás tüneteit ettől az évtől kezdve igyekezzünk nyomon követni, természetesen mindig a szigorúan tiszteletben tartott statisztikai számadatok figyelembevételével.

1962. november 24-én a Tartuffe előadásával (Kovács György népművész rendezésében és főszereplésével) nyitott a Studió. Akkor úgy tűnt: felhőtlen az ég, egyenes vonalú, töretlen fejlődésnek néz elébe a főiskola. Pedig intő jelek már voltak: a Kolozsvárról Bukarestbe telepített magyar nyelvű rendezőképzés az 50-es évek második felére teljesen elsorvadt, s bár pillanatnyilag elég rendező működött a színházakban, a hosszú távú utánpótlás sorsa bizonytalanná vált. 1959-ben a Bolyai egyetem rafinált egyesítési manőver során beolvadt a Babeş Egyetembe, s szinte azonnal megkezdődött a magyar helyek fokról fokra történő, szisztematikus csökkentése. (A folyamatot részletesen elemzi a Jelenlét Alkotó Társaság 1991-es kiadványa, A romániai magyar főiskolai oktatás címen megjelent Kolozsvárott). A színészképzést e szelek még nem érték el, az állam jelentős befektetéssel építette a Studió Színházat, az 1963-as beiskolázási szám is még magas volt. (1964-ben került felvételre az utolsó 15-ös létszámú évfolyam, mely két csoporttal indult, s másodév végéig tette lehetővé a menet közbeni szelekciót). 1965-től kezdődően a beiskolázási szám évenként ingadozott, majd 1971-től a hetes létszámkeret (4 fiú, 3 lány) lépett életbe, azzal a furcsa megszorítással, hogy a beiskolázási szám azonos lett az abszolvensek számával, vagyis megszűnt a menet közbeni szelekció lehetősége. A hamisan értelmezett, humanitáriusnak minősített szempont azonban alapvetően ellentmondott a színészképzés addigi gyakorlati tapasztalatainak, a művészi oktatás egész jellegének. A „humanitárius" szempont csődjét később sokkal keserűbb pályamódosulások is jelezték: diplomás, végzett színészként sokkal nehezebb volt szembenézni az alkalmatlanná válás tényével. A főiskolai szelekciós lehetőség és a beiskolázási szám csökkentése – illetve a kettő összekapcsolása jelentette az első, komoly következményekkel járó lépést a színészképzés és -utánpótlás lehetőségeinek beszűkítése terén.

1976-ban, egy viszonylag virágzóan bontakozó időszakban, amikor a hetes létszámmal működő struktúra kezdett eredményeket hozni, a Studióban pedig egy-két igen színes évad korszerűbb törekvéseket is felmutatott (megjelent pl. a musical, az iskolai színjátszás hagyományainak felelevenítése, a brechti színház tanulmányozása), a hatalom újabb lépéssel állt elő: váratlanul, szakmai és adminisztratív előkészítés nélkül román tagozat létesült. E lépés szakmailag indokolatlan voltát elsősorban a bukaresti főiskola eredményeinek ismeretében lehet felmérni. A méltán világhírű intézmény – melyet szintén hátrányosan érintett az általános politikai helyzet – bővítése révén sokkal nagyobb szolgálatot tehetett volna a politika a színház ügyének, mint egy sebtiben összeverbuvált, tapasztalat nélküli tanári karral induló új tagozat. Itt a *nyilvánvaló cél az utolsó, egységesen magyar jellegű felsőoktatási intézmény homogenitásának megtörése volt,* s e cél érdekében tehetséges fiatalok nyilvánvaló emberi-szakmai érdekei sem számítottak. A sorvasztás e második szakaszában rengeteg feszültséget szült a nem kellően átgondolt adminisztratív lépések mellett az a tény is, hogy a főiskola keretei egyre szűkebbnek bizonyultak két tanári kar és két tagozat diáksága számára. A Studió évi termelése 1980-tól megkétszereződött, anélkül, hogy műszaki kapacitását lényegesen bővítették volna. Következésképpen az eddig megteremtett alapok (díszlet, jelmez, kelléktár, világító és hangosító berendezések stb.) fokozottabb kihasználása révén kellett eleget tenni a követelményeknek (melyek hangsúlyozása során sok volt a vádaskodás, a feltételezés, miszerint a többségében magyar műszaki-adminisztratív személyzet szabotálja a román tagozat munkáját, holott nyilvánvalóan objektív műszaki-

anyagi gondok jelentkeztek – párhuzamosan az ország gazdasági helyzetének általános romlásával). Az intézeti légkör feszültségét fokozó tényezők kedvezőtlen hatása a színészképzésre végül is mindkét tagozatot hátrányosan érintette, s e hátrányokat elsőként a diákság ismerte fel. A fiatalok között kialakuló emberibb viszonyok enyhítették az általános feszültséget.

Az 1980-as évek fordulatot hoztak a romániai művészeti intézmények életébe. A diktatúra erőteljesen ezen intézmények ellen fordult, s a működőképesség határáig zsugorította lehetőségeiket. 1982/83-ban négy, majd 1984/85-től három hallgatóval indultak az évfolyamok, s ezáltal végveszélybe került a színészutánpótlás. Egyrészt az oktatás szakmai körülményei, egész jellege művészetellenessé válik olyan helyzetben, amikor egy színészosztályban négy éven át két fiú- és lányhallgató dolgozik, másrészt a színházak utánpótlása került lehetetlen állapotba. (Kiváltképpen a *80*-as évek végére, amikor a nagy létszámmal induló évfolyamok végzettei tömegesen kényszerültek nyugdíjba.) Ez a helyzet önmagában is végzetes következményekkel járt volna a romániai magyar színházi élet struktúrájára nézve, de a nehézségeket fokozta a harmadik tényező: a 70-es évek második felében induló és a 80-as években felfokozódó elvándorlás, amely a színészállományt rohamosan úgy lecsökkentette, hogy a társulatok is a működőképesség határáig zsugorodtak. Ez a határhelyzet azonban nem csak mennyiségileg jelentkezett. A diktatúra idején meghirdetett embertelen „önellátási" politika a meglevő – s jelentősen megfogyatkozott emberállományt – olyan terhelésnek vetette alá, amely mind szakmai, mind fizikai és pszichikai értelemben jelentős kopást eredményezett, s melynek fontos szerepe volt a kivándorlásban is. A színésztársadalom olyan körülmények közé került, amelyek közt egyre nehezebb volt megmaradni, morális tényezőkre támaszkodva szembenézni a létezés egyre kínzóbb fizikai gyötrelmeivel, a helyzet emberi kilátástalanságával és a politikai nyomással, a nemzetiségi kultúra létét fenyegető végveszéllyel.

A színészutánpótlást elsorvasztó lépések: az intézet lehetőségeinek beszűkítése, a román tagozat létesítésével előálló helyzet, a kivándorlás olyan állapotot eredményeztek, mely az 1989-es fordulat után igen nehezen változtatható, és csak hosszú, fáradságos munka révén haladható meg – miközben új nehézségekkel, a pénzügyi állapotok rohamos leromlásával kell szembenézni.

Ilyen körülmények között kell számot vetni mindazzal, ami a múltban történt. Elsősorban is tisztázni kell: mi maradt a tarsolyban, honnét kell elindulni? A romániai színházak működését egyelőre még nem szabályozzák új, pontosan körvonalazott, átgondolt törvények. A társulatok létszámát valamikor tíz-tizenkét évvel ezelőtt megszabott keretszámok határozzák meg, melyek szerint a Kolozsvári Állami Magyar Színháznak elvileg 45-ös művészszemélyzeti létszámkerettel, a többieknek 35-ös kerettel kellene működniük. Ezekhez az elméletileg adott keretszámokhoz viszonyítva próbáljuk megvizsgálni a jelenlegi színészállomány és a színészutánpótlás számadatai tükrében a helyzetet, melyből remélhetőleg a jövő számára is levonható néhány fontos tanulság.

De térjünk vissza 1962-höz és vizsgáljuk meg, mit adott azóta a főiskola, s mi lett a végzettek sorsa. Az első áttekintés tehát azt vizsgálja: hányan végeztek évenként, s hányan maradtak gyakorló színészek a romániai magyar színjátszásban a Studió Színház létrehozása óta:

	Tanév	Végzettek száma (férfi – nő)	Ma gyakorló színész Erdélyben	Kivándorolt (ebből Magyarországra)		Pályamódosulás, egyéb lemorzsolódás
1.	1962/63	7 (4 – 3)	2 (1 – 1)	4	3	1
2.	1963/64	7 (6 – 1)	3 (2 – 1)	4	3	–
3.	1964/65	14 (6 – 8)	4 (2 – 2)	7	3	3
4.	1965/66	10 (7 – 3)	4 (2 – 2)	5	5	1
5.	1966/67	8 (5 – 3)	4 (2 – 2)	2	1	2
6.	1967/68	10 (6 – 4)	2 (2)	4	2	4
7.	1968/69	10 (6 – 4)	4 (2 – 2)	6	5	–
8.	1969/70	5 (2 – 3)	1 (1)	2	2	2
9.	1970/71	7 (5 – 2)	3 (2 – 1)	3	2	1
10.	1971/72	9 (4 – 5)	4 (2 – 2)	4	3	1
11.	1972/73	10 (6 – 4)	5 (3 – 2)	4	4	1
12.	1973/74	6 (3 – 3)	1 (1)	1	1	4
13.	1974/75	7 (3 – 4)	3 (2 – 1)	3	2	1 (jugoszláv állampolgár)
14.	1975/76	8 (5 – 3)	3 (2 – 1)	4	2	1 (jugoszláv állampolgár)
15.	1976/77	6 (3 – 3)	4 (2 – 2)	2	1	–
16.	1977/78	6 (4 – 2)	3 (2 – 1)	2	1	1
17.	1978/79	8 (4 – 4)	2 (2)	4	3	2
18.	1979/80	7 (3 – 4)	4 (2 – 2)	3	2	–
19.	1980/81	7 (4 – 3)	5 (3 – 2)	1	1	1
20.	1981/82	6 (3 – 3)	2 (2)	4	3	–
21.	1982/83	7 (4 – 3)	4 (1 – 3)	3	2	–
22.	1983/84	7 (4 – 3)	4 (3 – 1)	3	3	–
23.	1984/85	7 (4 – 3)	5 (3 – 2)	2	2	–
24.	1985/86	3 (2 – 1)	–	3	2	–
25.	1986/87	5 (3 – 2)	2 (1 – 1)	2	2	1
26.	1987/88	3 (2 – 1)	3 (2 – 1)	–	–	–
27.	1988/89	2 (1 – 1)	–	2	2* (1)	–
28.	1989/90	2 (2)	2 (2)	–	(1)	–
29.	1990/91	2 (1 – 1)	2 (1 – 1)	–	(1)	–
30.	1991/92	3 (2 – 1)	3 (2 – 1)	–	–	–

* 1989–90–91-ben 2-2 hallgató végzett, mivel a tanulmányok végzése közben a harmadik hallgató (összesen két férfi és egy nő) átiratkozott a budapesti főiskolára és ott végezte el tanulmányait, így a Magyarországra kitelepedett színészlétszámban szerepelnek.

Az összesített eredmény tehát a következőképpen fest: 1963–1992 között végzett összesen 199 hallgató, ebből 114 férfi, 85 nő. Gyakorló színészként romániai magyar színpadon működik 88 (51 férfi és 37 nő), az eredeti létszám 44,7%-a. Kivándorolt 84 színész, ebből Magyarországra 63 (ehhez jön még a három, színinövendék korában kivándorolt hallgató). Pályamódosulás, lemorzsolódás, elhalálozás következtében a színészmesterséget nem gyakorolja 27 fő. A valósághoz hozzátartozik, hogy a pályamódosulás kategóriában van rendezőként, főiskolai tanárként, bábszínészként, operaénekesként működő színész, aki tehát a színházi szakmán belül módosította pályáját. Érdekességként a fenti adatokhoz még hozzátehetjük, hogy az 1963-at megelőző évtizedekben végzettek közül 18-an telepedtek ki Magyarországra, tehát ott 81+3 színész működik az Erdélyben végzettek közül.

A rendező-utánpótlás helyzete még siralmasabb képet mutat. Az 1950-es években Kolozsváron, illetve Bukarestben diplomát szerzett, vagy a színházaknál rendezőként működő 19 rendező közül jelenleg egy működik (Gergely Géza) főállásban főiskolai tanárként, színházaknál nem rendez. A nyugdíjasok közül időnként rendez két művész (Hunyady András, Szombati Gille Ottó), a kivándoroltak közül egy (Szabó József) meghívottként 1989 után. Az 1960-as években posztgraduális képzés formájában több színész szerzett rendezői diplomát (összesen öt), közülük egy (Balogh András) dolgozik Sepsiszentgyörgyön. A 70-es években posztgraduális úton diplomát szerzett öt rendező közül egy (Kincses Elemér) dolgozik Marosvásárhelyen. Az 1980-as években a bukaresti főiskolán rendezői szakot végzett négy magyar hallgató közül egy (Tompa Gábor) maradt az országban, Kolozsváron. Az 1980-as években posztgraduális úton diplomát szerzett öt rendező közül egy (Kovács Levente) működik állandó jelleggel. Rendezői diploma nélkül jelentős rendezői tevékenységet fejt ki Parászka Miklós, színész (végzett 1978-ban), a Szatmári Északi Színház magyar társulatának igazgatója.

II.

A színészutánpótlás előbbiekben vázolt fokozatos elsorvasztása, valamint a nagymértékű kivándorlás révén előállt színészhiány a színházakat tragikus helyzetbe hozta. Az egyes színházak színészállományát érintő leépülés fokozatai nagyjából nyomon követhetők az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet évente megjelenő évkönyvei alapján, bár a diktatúra legkeményebb éveiben nehezen juthattak ki időben az információk. Az előforduló pontatlanságokat nyilván a természetellenes helyzet számlájára kell írnunk. Itt, a teljességre való törekvés igénye nélkül, csupán leglényegesebb számadatok tükrében próbáljuk felvázolni, mi történt a színházakkal. Viszonyítási pontként idézzük a hozzánk elsőként eljutó 1981/82-es évkönyv és az utolsó, 1989/90-es évkönyv vonatkozó adatait, valamint a jelen helyzetre vonatkozó saját adatokat.

1. KOLOZSVÁRI ÁLLAMI MAGYAR SZÍNHÁZ

Az 1981/82-es évkönyvben 43, az 1989/90-esben 23 név szerepel. A társulatnak jelenleg 22, Romániában végzett tagja van. (Magyarországról átszerződött egy Budapesten végzett színésznő: Spolarits Andrea). Kolozsvárról kivándorolt 21 színész. Nyugdíjba ment, illetve elhalálozott 23 színész (nem teljes adatok, csak 1975-től számítva). Kolozsvárról elszerződött 2 színész, Kolozsvárra szerződött (és maradt) 10 színész. A társulat létszáma 1982-höz viszonyítva 51,16%-ra csökkent (Spolarits Andrea nélkül). Ez a 45-ös létszámkeretnek mindössze 48,8%-a.

2. MAROSVÁSÁRHELYI NEMZETI SZÍNHÁZ, MAGYAR TAGOZAT

Az 1981/82-es évkönyvben 33, az 1989/90-esben 26 név szerepel. A társulatnak jelenleg 21, Romániában végzett tagja van. (Magyarországról egy évadra 1991-ben átszerződött Mészáros Zoltán, nincs főiskolai végzettsége). Marosvásárhelyről kivándorolt 19, nyugdíjba ment, elhalálozott 21, egyéb okból elszerződött 7, a társulathoz szerződött (és maradt) 11 színész. A társulat létszáma, 1982-höz viszonyítva 63,6%-ra csökkent, (Mészáros Zoltán nélkül). Ez a 35-ös létszámkeret 60%-a.

3. A NAGYVÁRADI ÁLLAMI SZÍNHÁZ SZIGLIGETI TÁRSULATA

Az 1981/82-es évkönyvben 25, az 1989/90-esben 24 név szerepel. A társulatnak jelenleg 23 tagja van (a főiskolát nem végzett segédszínészeket leszámítva). Nagyváradról kivándorolt 12, nyugdíjba ment, elhalálozott 14, elszerződött 4, a társulathoz szerződött (és maradt) 12 színész. A társulat létszáma 1982-höz viszonyítva 88%-ra csökkent, az érvényben levő 35-ös keretszámnak ez mindössze 62,8%-a.

4. SZATMÁRI ÉSZAKI SZÍNHÁZ MAGYAR TÁRSULATA

Az 1981/82-es évkönyvben 34, az 1989/90-esben 26 név szerepel (ezek közül 4 segédszínész). A társulatnak jelenleg 15 tagja van. Szatmárról kivándorolt 16, nyugdíjba ment, elhalálozott 12, elszerződött 10 színész. A társulathoz szerződött 1981 óta (és maradt) 5 színész. A társulat létszáma 1982-höz viszonyítva 47%-ra csökkent, ez a 35-ös keretszám 42,8%-a.

5. SEPSISZENTGYÖRGYI ÁLLAMI SZÍNHÁZ MAGYAR TAGOZATA (TAMÁSI ÁRON TÁRSULAT)

Az 1981/82-es évkönyvben 31, az 1989/90-esben 26 név szerepel. A társulatnak jelenleg 16 tagja van. Sepsiszentgyörgyről kivándorolt 12 színész (a 80-as években), nyugdíjba ment, elhalálozott 12, elszerződött 18 (ezek közül 10 más társulattól vándorolt ki). A társulathoz szerződött 1981 óta (és maradt) 4 színész. A társulat létszáma 1982-höz viszonyítva 51,6%-ra csökkent, ez a 35-ös keretszám 45,7%-a.

6. TEMESVÁRI CSIKY GERGELY SZÍNHÁZ

Az 1981/82-es évkönyvben 24, az 1989/90-esben 21 név szerepel (ebből kilenc főiskolai végzettség nélküli segédszínész). A társulatnak jelenleg 9 színész tagja van (7 férfi és 2 nő). (A társulat működését 7 segédszínészi státusban levő, diploma nélküli fiatal stúdiós segíti.) Temesvárról kivándorolt 12, nyugdíjba ment, elhalálozott 13, elszerződött 11 színész (valamint 7 segédszínész), a társulathoz szerződött 1981 óta (és maradt) 2 színész. A társulat létszáma 1982-höz viszonyítva 37,5%-ra csökkent, ez a 30-as létszámkeret 30%-a.

Mindezt összesítve megállapítható, hogy az 1981–82-es évkönyvben szereplő 190-es színészlétszám 1992-re 106-ra csökkent, ez a tíz év előtti létszám 55,7%-a. A még érvényben levő létszámkeret összesítve 215, a jelenlegi színészlétszám (a diploma nélküli segédszínészeket és a két, Magyarországról átszerződött színészt nem számítva) ennek mindössze 49,3%-a.

A rendezőhiányt mindennél jobban érzékelteti az a tény, hogy Kolozsváron egy rendező van státusban, a színészek közül egynek van posztgraduális úton szerzett

diplomája, a marosvásárhelyi társulatnak egy rendezője van, Sepsiszentgyörgyön szintén egy, Nagyváradon, Szatmáron és Temesváron nincs rendezői státusban levő művész, a posztgraduális diplomával rendelkező színészek (Nagyváradon kettő, Temesváron egy) igen ritkán kapnak rendezői megbízatást.

A romániai magyar színházi élet összképéhez hozzátartozik az a tény is, hogy egyáltalán nincs dramaturgképzés, a többnyire filológiai végzettséggel e munkakörben szakosodók körében is jelentős volt a lemorzsolódás. Nincs biztosítva a díszlettervezőutánpótlás sem, hiszen a 80-as évek kultúrpolitikája a képzőművészeti intézeteket is sújtotta, az alacsony beiskolázási szám egyik következménye a szakemberhiány, mely jó néhány évig éreztetni fogja hatását, másrészt a kivándorlás ezt a szakterületet sem hagyta érintetlenül. (Marosvásárhelyről és Szatmárról 3-3 tervező vándorolt ki, ugyanennyi pedig máshová szerződött. Temesváron és Sepsiszentgyörgyön nincs főállású, diplomás díszlettervező.)

Bár nincsenek megbízható fölmérések, annyi azonban pontos adatok híján is biztosan állítható, hogy a műszaki jellegű színházi szakmák terén is jelentős veszteségekkel kell számolni. A 80-as években fokozódó leépítési politika, a nehéz anyagi körülmények, az alacsony fizetések, a sok tájolás (túlórapénz és pótlékok nélkül – ezek Romániában teljesen ismeretlen fogalmak) nem tették vonzóvá a színházi szakmákat, színpadmesterek, díszletmunkások, kellékesek, bútorosok, világosítók, hangosítók, fodrászok, szabók, varrónők, öltöztetők stb. terén is kétségbeejtő hiányok tapasztalhatók, másrészt a színházban működő emberanyag szakmai színvonala többnyire rendkívül alacsony.

Végül, de nem utolsósorban a teljes képhez tartozik a színházak felszerelésének korszerűtlen állapota, az épületek, a színpadi berendezések, technikai eszközök leromlása, elavulása, a díszlet-, bútor-, kellék- és kosztümtárak katasztrofális elszegényedése, hiszen a 80-as években többnyire csak átalakításokra, átszabásokra, átfestésekre futotta a pénzalapokból. Ez a helyzet különösen aggasztóvá vált a kéttagozatos színházakban, ahol az eredetileg egy tagozatra méretezett műszaki-anyagi bázisnak és kapacitásnak kellett biztosítania a két tagozat működését, mivel a tagozatosítás (Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Szatmáron és Sepsiszentgyörgyön) során nem történt meg kellő mértékben a kapacitások fejlesztése. Ezekben a színházakban az általános leromlás mellett súlyos feszültségkeltő tényezővé vált az önellátás időszakában az a tény is, hogy a magyar tagozatok a bevételek 70-90%-át állították elő, de a költségvetésből, a javadalmazásból *nem illette meg a lényegesen többet dolgozó művészt és műszaki személyzetet semmilyen többletjavadalmazás*, ezen a téren a hatalom gondosan ügyelt az egyenlősdire, nehogy a többség képviselőit valamilyen sérelem érhesse. Ez a hazugságon, méltánytalanságon alapuló hamis egyenlősdi az 1989 decemberi fordulat után például a marosvásárhelyi tagozatok között igen éles feszültséget eredményezett, s mind a mai napig érezteti mérgező hatását a kéttagozatos színházakban. Az 1989-es fordulat után tehát anyagiakban, művészi és emberi teljesítőképességben, pszichikai állapotában egyaránt leromlott színházi intézményrendszernek kell talpraállnia, keresni a további megmaradás és a minőségi fejlődés lehetőségeit.

III.

Miben bízhatunk?

Realitásérzék, józan helyzetfelismerés... talán ezek lennének a legfontosabbak. Nem csak a színházi életben voltak olyanok (s nem is kevesen), akik csodát reméltek a

fordulattól, a diktatúra bukásától. A csoda nem következett be sem a gazdasági, sem a politikai életben, a múlt terhei sokkal súlyosabbak, mint azt kezdetben vélhettük volna. A színházi életben talán egyetlen biztos tény az ideológiai szempont eltűnése; a cenzúra megszűnése, s ezáltal a műsor elvileg korlátlanul alakítható. Ez mindenképpen nyereség, s a magyar társulatok számára különösen fontos, hiszen a klasszikus és kortárs magyar dráma értékeinek felmutatását teszi lehetővé, olyan műsortervezést, mely a kulturális gyökereitől megfosztott közönséget visszavezetheti az egyetemes magyar értékekhez. Másrészt megszűntek a kötöttségek a színházművészet különböző törekvéseit illetően, tehát lehetőség nyílik a legszélesebb tájékozódásra a kortárs színházművészet értékei terén is.

Megtörténtek az első lépések a színészutánpótlás feljavítására, megnőtt a beiskolázási szám a főiskolán (12 hely, 7 férfi és 5 női hely, amely azonban indokolt esetben tágítható), jelentős erőfeszítések történtek az oktatás korszerűsítése érdekében, másrészt lehetővé vált a főiskola (és a színházak) bekapcsolódása a nemzetközi színházi vérkeringésbe egyrészt külföldi szereplések, látogatások, tanulmányutak révén, másrészt külföldi szakemberek mesterkurzusaira, vendégszerepléseire is van lehetőség.

A legfontosabb a jövő szempontjából talán az a tény, hogy a 80-as évek embertelen erőfeszítéseinek köszönhetően sikerült megőrizni azokat az intézményes kereteket, melyek között olyan biztatóan alakult az 50-es években a hazai magyar színjátszás. Megmaradt a hat színház – illetve tagozatként működő társulat –, s megmaradt a főiskola, működött (bármilyen szűkre is zsugorítva) a hetedik színház, a Stúdió. Az intézményes keret megőrzése kétségtelen eredmény, melyre alapozni lehet a jövőben, hiszen a történelem keserű tanulsága, hogy elveszített intézményeket kisebbségi helyzetben rendkívül nehéz visszaszerezni. Fő feladat tehát a megőrzött struktúra megerősítése, az intézmények fokozatos feljavítása, a színészhiány folyamatos pótlása, a színház mellett hihetetlen odaadással kiálló közönség megőrzése.

A helyzet továbbra sem rózsás. Az anyagi nehézségek, a botladozva kialakuló demokratikus társadalmi struktúrák közepette a színházak egy része nagyon hamar újra szembekerülhet a megszűnés rémével. Egyrészt szorongató a színészhiány, másrészt egyáltalán nincsenek biztosítva az új színészgenerációk számára a megfelelő lehetőségek és életkörülmények. Fenyeget a veszély, hogy színészhiányban szenvedő színház nem tud színészt alkalmazni, mert az önkormányzat anyagi alapok híján befagyasztja a jelenlegi létszámkeretet (mondván, hogy a színház eddig is képes volt működni kisebb létszámú művészszemélyzettel), másrészt a színházaknak semmilyen lehetőségük nincs a pályakezdő színészek életkörülményeinek megteremtésére. Nincsenek színészházak, a színházak nem tudnak lakást biztosítani, alacsony a kezdőfizetés, irreálisan magasak az albérleti árak, nincs számottevő mellékkeresetre lehetőség (rádiós és televíziós szereplésre minimális a lehetőség, film és szinkron nem létezik, pótjavadalmazások nincsenek). Így hamarosan szembe kell nézni a színészi pálya vonzerejének rohamos csökkenésével, ami maga után vonja a szelekciós lehetőségek beszűkülését, ennek pedig egyenes következménye a színészanyag minőségi silányulása lehet, s ezen a kor szerűsített, kibővített főiskolai képzés sem képes majd sokat segíteni.

Ebben a helyzetben elhamarkodottnak, megfontolatlannak tűnik minden olyan lépés, amely nem számol a realitásokkal, s pillanatnyi ambíciók kielégítését célozza. Ilyen lépésnek minősíthető a kolozsvári egyetemen sebtiben létesített színészképző tagozat, melyet látszólag indokolhat a statisztikai adatokból kimutatható súlyos színészhiány. Azonban a helyzet nem megfelelő felismerése következtében e lépésnek káros következménye lehet egyrészt a túl korán jelentkező színészfelesleg, hiszen az

erdélyi magyar művelődési élet lehetőségeitől még távol áll a szabad vállalkozásokon alapuló színházműködtetés. Előállhat az a paradox állapot, melyben egyik oldalon színészhiánytól szenvedő, de az üres helyeket anyagi okokból betölteni képtelen intézmények, másik oldalon diplomás munkanélküli színészek kerülnek hátrányos helyzetbe. Ez pedig katasztrofális kihatással lehet a felsőoktatás – nevezetesen a nehezen megőrzött főiskola létére. (Ebbe a helyzetbe még nem számítottuk be az egyáltalán nem elhanyagolható nacionalista-soviniszta belpolitikai hatásokat, melyek révén továbbra is él a nemzetiségi kultúra intézményeit elsorvasztani akaró szándék, amely csak kedvező helyzetre vár, hogy tettekben manifesztálódjék.)

Persze az alternatív színészképzésnek, a konkurenciának e téren is vannak kedvező hatásai. Jelentős eredmény a gyergyószentmiklósi Figura-társulat professzionalizálódása, amely új színnel gazdagítja az avantgarde törekvésekben elég szegény romániai magyar színházi életet. Alapvetően fontos azonban, hogy stratégiai célként továbbra is eddig megőrzött intézményeink létét biztosítsuk, ezek fejlesztésére koncentráljuk erőfeszítéseinket, hogy megerősítésük révén tudjunk előbbre lépni, egy magasabb színvonalú, értékteremtő színházkultúra kifejlesztése irányában. Az utóbbi másfél évben megszakadó kivándorlási hullám örvendetes, de nem kellően átgondolt lépések folytán újra elindulhat, s egy másik exodust, mely óhatatlanul intézmények megszűnésével járna együtt, már nem lenne képes kibírni a romániai magyar színházi élet. Elveszteni a jelenlegi struktúrát: egyet jelentene a beszűküléssel, jelentős közönségrétegek elvesztésével. Ez pedig nem érdek. Olyan időket szenvedtünk, melyek túlélése nagy felelősséget jelent: a megőrzés felelősségét.

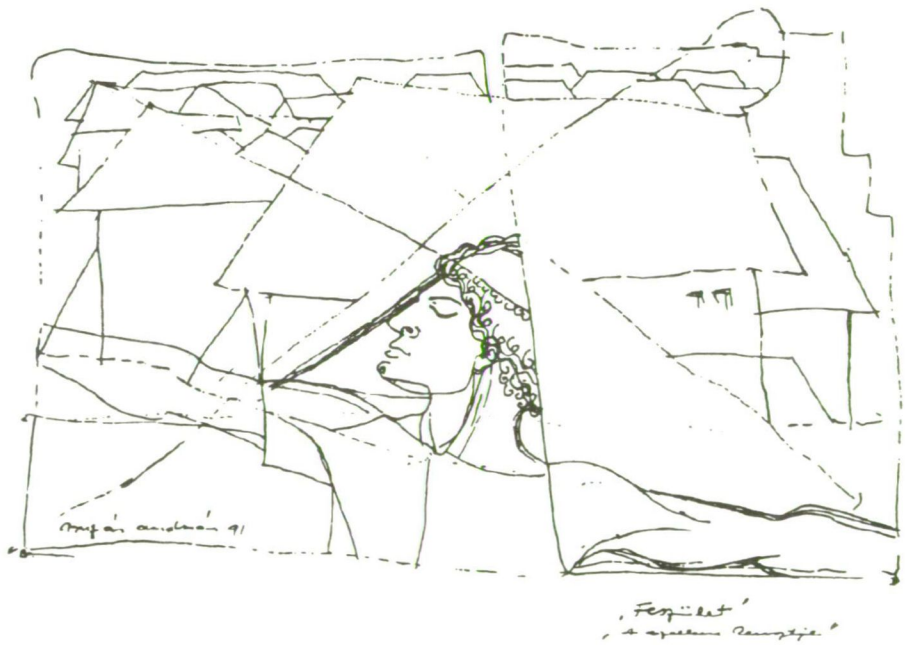

Szerkesztői asztal

Meghozta idei döntését a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány laptámogató alkuratóriuma. Az irodalmi folyóiratok közül többek között az Alföld, a Holmi, a Jelenkor, a pozsonyi Kalligram és lapunk is kapott jelentősebb támogatást. Más szegedi műhelyek is szerepelnek a támogatottak listáján, így az Aetas, az Existentia, a Kincskereső, a Pompeji és a Szegedi Egyetem is.

*

Hatvanadik születésnapját ünnepelhettük volna nemrég, de immár egy éve utolsó útjára kísértük Grezsa Ferenc egyetemi tanárt, lapunk egykori főmunkatársát. Az évfordulón szerkesztőségünk is megkoszorúzta a kiváló Németh László-kutató síremlékét a hódmezővásárhelyi katolikus temetőben.

*

Harcmoraj címmel készült rádióbeszélgetés Domokos Mátyás vezetésével, Baka István, Fodor András, Kiss Gy. Csaba, valamint Annus József és Olasz Sándor részvételével jelenkori irodalmunk és szellemi életünk helyzetéről, térségünk régi és új gondjairól. A hosszabb beszélgetés augusztus 4-én hallgatható meg a Bartók rádióban.

*

Hazai és határon túli könyvtárosok, tanárok is részt vettek azon az olvasótáboron, amelyet immár hagyományosan rendez Ásotthalmon a szegedi Somogyi-könyvtár. Július 12-én délután folyóiratunk munkájával, törekvéseivel ismerkedtek a táborlakók. A jó hangulatú beszélgetést Annus József főszerkesztő és Olasz Sándor főszerkesztő-helyettes vezette.

Ára: 25 Ft